

Från Borås och de sju häraderna

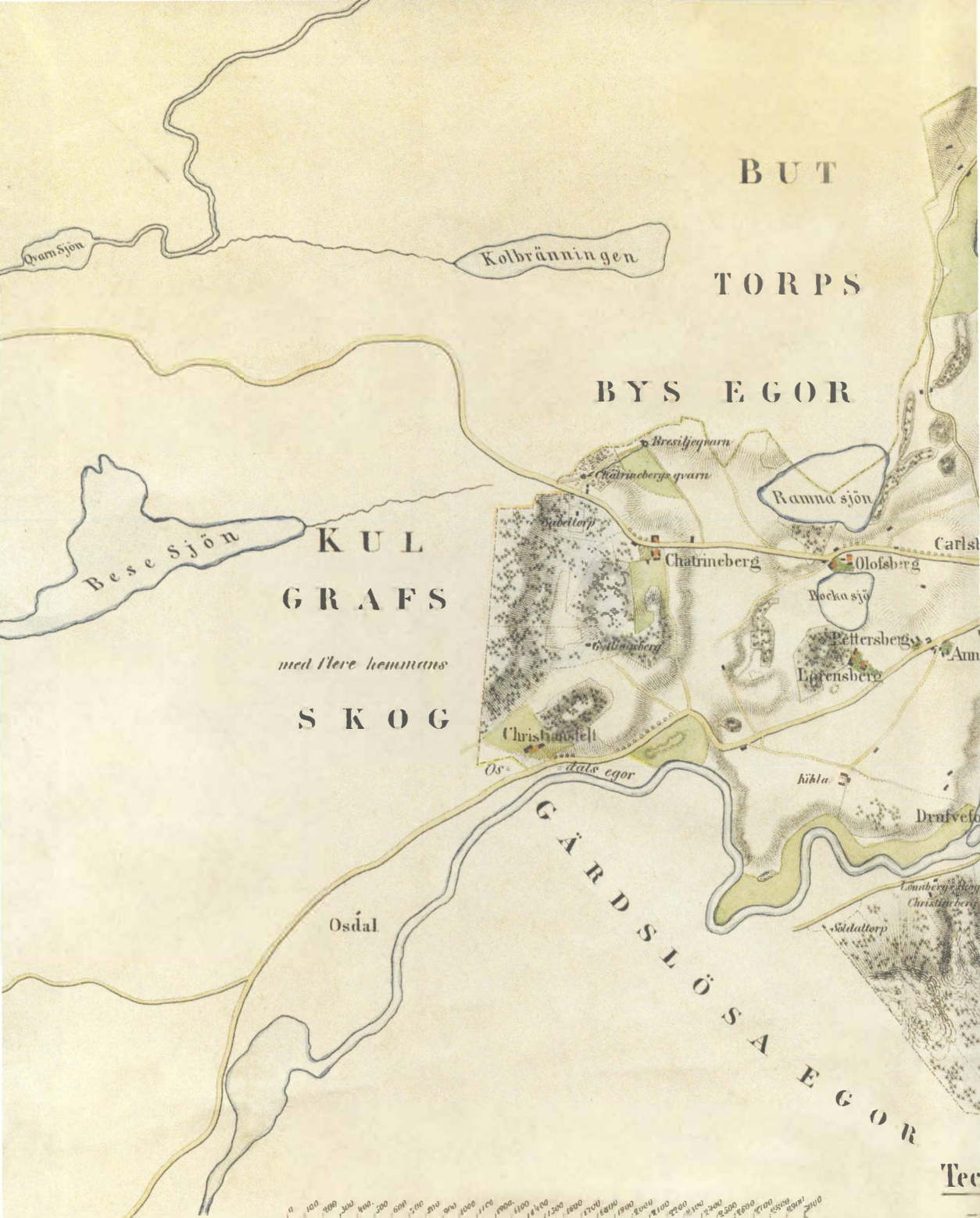

FÄSSINGEN

Borås stad

2007 – Årgång 50

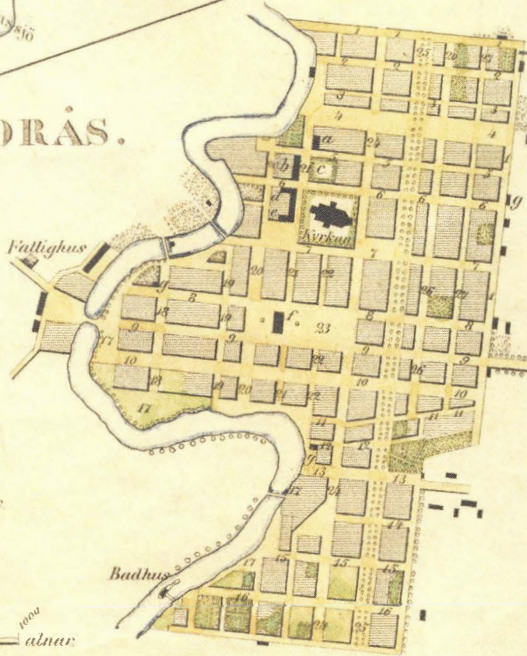
Ursnitt ur
»Karta över staden Borås med dertill lydande egor» 1856

ens förklaring

- Söcknegräns*
- Landsväg*
- Mindre väg*
- Kyrka*
- Byggnader*
- Löfskog*
- Barrskog*

1 Stokettgatan	18 Hallbergsgatan
2 Tryckerigatan	19 Holmsgatan
3 Lilla Färggatan	20 Westerlånggatan
4 Köhmannsgatan	21 Stora Kyrkogatan
5 Lilla Brännerigatan	22 Lilla Kyrkogatan
6 Skolgatan	23 Stora Torget
7 Södra Kyrkogatan	24 Österlånggatan
8 Färggatan	25 Bransgatan
9 Stora brogatan	26 Sandgårdsgatan
10 Lilla brogatan	27 Slängårdsgatan
11 Smedgatan	a Folkskolan
12 Höckegränd	b Lärdomsskolan
13 Asogatan	c Skolans gymnastikplats
14 Färgerigatan	d Kyrkoherdebeställe
15 Örnargatan	e Äministersnäs
16 Källegatan	f Rådhuset
17 Strandgatan	g Spruthuset

0 100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000
 10000 = af naturliga storleken.
 alnar

Från Borås och de sju häraderna

Från Borås och de sju häraderna

FÄSSINGEN

Redaktör: Lennart Wasling

DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENING

Omslagsbild framsida:
Miniatyrmålaren Peter Adof Hall, självporträtt.

Miniatyr på elfenben, 143 x 112 mm, Nationalmuseum.

»Då för Hall penseln med utomordentlig dristighet, fonderna strimmas i gouache med bredaste fart och ansiktsuttrycken sjuda af liffullhet. Prof på denna äkta, stora Hallska stil lämna framför allt det härliga sjelfporträttet i vårt museum, den briljanta bilden af Sergel och copiorna därsammastädes efter Van Dyck och Mierevelt.»

●scar Levertin

Omslagsbild baksida:
Miniatyrmålning av P A Hall.

Ur Borås Konstmuseums samlingar.

Bild pärmens insida:
Utsnitt ur

»Karta över staden Borås med dertill lydande egor» 1856.

© De sju häradernas kulturhistoriska förening
Borås museum, Ramnaparken, 504 39 Borås
Författarna är ensamma ansvariga för innehållet i sina artiklar

Grafisk form & layout: Lennart Wasling
Typsnitt: Sabon 11/14 p
Papper: Profisilk 130 g

Eskils Tryckeri AB, Borås 2007

ISSN: 0347-2477

INNEHÅLL

- Förord, författarpresentation · 7
Inledning · 9
Välkommen till Borås, bildsvit · 11
Peter Adolf Hall, miniatyrmåleriets mästare *Sven Collin* · 17
Oskar Backlund, världsberömd astronom *Pontus Wasling* · 39
Bondeledaren Anders Danielsson *Jesper Wasling* · 53
Status och livsstil bland företagare – Borås 1919 *Tomas Nilson* · 61
Maria-Stiftelsen för fattiga barn i Borås *Lars Johansson* · 79
Utbildningar inom barnomsorg och skola
Irène Arvidsson, Eivor Henriksson & Gunilla Runstedt · 95
Skidåkare från Sjuhärad *Lennart Wasling* · 107
Boråsförfattare *Lennart Wasling* · 119
När jazzen blev dansmusik – Orkestrar i Borås *Lennart Wasling* · 139
Ur Borås Museums samlingar:
Dannikekvinnan *Magnus Ljunge* · 173
Automobilen Norden *Thomas Claesson* · 177
Hilda Boströms miniatyrer i dragant *Sven H G Lagerström* · 180
De sju häradernas kulturhistoriska förening – verksamhet · 185

Förord

Härmed presenteras den femtionde utgåvan av De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förenings medlemsbok. Det är med stor tillfredsställelse vi kan blicka bakåt och se resultatet av många författares enträgna arbete. Och vänder vi blicken framåt hoppas vi att denna sjuhäradshistoria ska vara till glädje för allmänhet och forskare under lång tid framöver.

Under det senaste decenniet har vi behandlat vart och ett av de sju häraderna. Städer ligger dock utanför de egentliga häraderna även om de omgärdas av ett sådant. Därför är det denna gång staden Borås som får vår uppmärksamhet.

I den nyligen utkomna Borås stads historia kan vi läsa, att »den troligen genom tiderna mest berömda boråsaren torde vara konstnären Peter Adolf Hall ...». En man, som möjligen kan göra miniatyrmålaren rangen stridig när det gäller berömmelse, presenterar vi också. Han är kanske inte så känd för allmänheten, men läs artikeln om astronomen Oskar Backlund och bilda er en uppfattning – en världskändis med rötterna i vår bygd.

En målsättning har varit att komma med information om personer och händelser närmare vår egen tid. Det blir lätt så att 1800-talsföreteelser beskrivs, men sällan något modernare.

En »icke-kultur» har också tagits med: efterkrigstidens moderna dansande. Det är ett område som inte lämnat just några spår i tidningar eller arkiv. Därför är det hög tid att kompensera detta, snart är det för sent.

Tack till dem som bidragit med texter och bilder eller på annat sätt bidragit till att boken kunnat färdigställas.

Lennart Wasling
redaktör

Författare

Iréne Arvidsson, f 1951; tidigare verksam inom barnomsorgen som förskollärare och chef. Nu verksam som lärarutbildare vid Högskolan i Borås.

Thomas Claesson, f. 1951; Skolbibliotekarie med stort intresse för motorhistoria.

Sven Collin, f 1923; född i Borås, men nu boende i Töllsjö; yrkeskarriär: 46 år inom Posten; studier i franska på högskolenivå.

Eivor Henriksson, f 1929; Tidigare verksam inom barnomsorgen i Borås kommun; ansvarig chef på 1970-80-talen.

Lars Johansson, f 1945; Stadsarkivarie i Borås sedan 1978.

Sven H. G. Lagerström; f 1940, f.d. kamrer med stort intresse för Borås historia samt ordens ursprung och betydelse.

Magnus Ljunge, f 1978; Fil. mag., arkeolog, museiintendent vid Borås museum.

Tomas Nilson, f 1963; Fil. dr i historia och verksam vid Göteborgs universitet.

Gunilla Runstedt, f 1936; Fritidspedagog och f.d. högskolelärare på Förskole- och fritidspedagogutbildningar.

Pontus Wasling, f 1970; Med. dr till vardags, och med släktforskning som bisyssla.

Jesper Wasling, f 1967; Journalist med politisk historia som specialområde.

Lennart Wasling, f 1942; Civilekonom, ordförande i De sju häradernas kulturhistoriska förening.

Redaktionskommittén har denna gång bestått av ovan nämnda Eivor Henriksson och Iréne Arvidsson samt De sju häradernas kulturhistoriska förenings styrelseledamöter Anita Widell och Lennart Wasling, med en senare som redaktör.

Inledning

Mitt Borås

När jag i somras utsågs till Boråsambassadör kändes det mycket hedrande. Att som infödd boråsare få denna utmärkelse, och få representera och »tala för staden» var något som jag uppskattade mycket. Jag tänker inte missa något tillfälle att marknadsföra Borås.

Låt mig börja med en presentation av mig själv: Jag är född på Sjöbo 1968 och tillbringade mina ungdomsår där. Sedan har jag bott i andra stadsdelar också, men nästan alltid hållit mig inom stadsgränsen.

Redan före skolåldern började jag träna fotboll i Elfsborg och spelade sedan med laget i 26 år. Jag gjorde visserligen ett årslångt gästspel hos Como i den italienska ligan 1997/98, men sedan var jag tillbaka igen. Fotbollsskorna lades på hyllan 2001. Genast därefter började jag mitt nuvarande arbete som sportchef för klubben. Så mig kan man verkligen kalla för »egen produkt», som vi säger på fotbollsspråk.

Som ansvarig för vår externa verksamhet talar jag ofta med våra nya spelare. Det är viktigt att de trivs i sin nya miljö. Vi har också ett fotbollsgymnasium ihop med Sven Erikssonsskolan, och dit kommer många talanger från andra delar av landet. Dessa ungdomar måste också följas upp så de inte drabbas av vantrivsel och hemlängtan.

Jag kan nog lova att våra spelarimporter känner sig hemma i Borås. Det är en god stämning i staden och det är lätt att få kontakt med invånarna. Närheten till olika aktiviteter och platser är en stor fördel. Våra spelare har då lättare att umgås och det ger en god sammanhållning i truppen. Detta gäller naturligtvis även för dem som inte spelar fotboll. Närhet underlättar umgänge. Att Borås dessutom är billigt att bo och leva i är också fint.

*Stefan Andreasson
Boråsambassadör 2007/08*

Många storstadsbor blir förvånade över hur väl det är rustat här på olika områden. Och hur vackert det är. Vi har många gröna parker som kan användas för en stunds avkoppling. Borta är många lite trista fabriksanläggningar från förr, om de inte renoverats och blivit verkliga pärlor. Jag ger mig inte ut för att vara konstexpert, men har ändå med intresse följt de senaste årens utsmyckning av stadsmiljön. Många moderna skulpturer ökar intresset för Borås.

För våra spelare, liksom för andra boråsare, har möjligheten till högre utbildning på hemmaplan stor betydelse. Med högskolans kursutbud ökas konkurrenskraften för staden.

Jag hörde också en känd företagsledare säga, att produktiviteten ökar med framgångar vid sidan om arbetsplatsen. Om Elfsborg vinner på söndag, så jobbar man bättre på måndag, men om de förlorar blir det sämre med arbetsmoralen. Så visst är det viktigt att klubben ligger i topp! Jag ska göra mitt bästa för både Borås och Elfsborg.

PS Kul att vi får med lite idrott till kulturhistorien.

Stefan Andreasson
Boråsambassadör 2007/08
Sportchef IF Elfsborg

Välkommen till Borås!

Kommunen som åter kallar sig stad.

Staden som en gång var ett centrum för knallarna, och som fortfarande värnar om handeln och dess betydelse.

Borås Stad är nu uppdelad i tio kommundelar. I dessa områden svarar respektive kommunfullmäktige för verksamheten. Den är samlad i ett kommunfullmäktigekontor, som har hand om grundskola, barn- och äldreomsorg, fritid och kultur.

Kommunfullmäktige i Borås har 73 ledamöter. Under mandatperioden 2007–10 finns där

- 19 moderater
- 6 folkpartister
- 5 kristdemokrater
- 4 centerpartister
- 3 miljöpartister
- 3 repr. för Vägvalet.

Dessa mandat är underlag för den majoritet som för närvarande styr kommunen.

Oppositionen i kommunfullmäktige består av

- 26 socialdemokrater
- 6 vänsterpartister
- 1 sverigedemokrat.

Antal invånare: 100 570 personer.

Utbildningens Borås

Högskolan i Borås har betytt mycket för bygdens utveckling. Den första eftergymnasiala utbildningen kom till Borås 1972, men fick status som högskola 1977.

Högskolan har sex institutioner:

- Beteendevetenskap och lärarutbildning
- Biblioteks- och informationsvetenskap
- Ekonomi och informatik
- Mode och textil
- Teknik
- Vårdvetenskap.

Antalet studenter: drygt 11 000

(omräknat till helårs-studerande cirka 5 500).

Antal anställda: 600 lärare och övrig personal.

Omsättning: cirka 500 miljoner kronor.

*Biblioteksbyggnaden vid Högskolan i Borås. Uppförd 2004.
Huvudbyggnaden på Allégatan invigdes 1982.*

Foto Anna Sigge

På senare tid
har stadsmiljön
utsmyckats med flera
uppmärksammade
konstverk.

Bodhi
av Fredrik Wretman.
Viskan vid Röda kvarn,
2004.

Declination
av Tony Cragg
på nya Sandwalls plats,
2007.

Pinocchio
av Jim Dine
vid Allégatans slut.
Sätts upp 2008.

Foromontage

Parkernas Borås

Nya parkvyer glädde boråsarna 2007.
Gångstråk längs Viskan vid Grand hotell.

Foto Marita Wasling

Ramnasjöns naturskönhet har nyligen förstärkts
med ett konstgjort vattenfall.

Foto Marita Wasling

Borås Arena stod klar 2005. Den rymmer 16 899 åskådare.
Kostnaden för byggnationen var 117 miljoner kronor.
Arenan kom lägligt, och ...

... första säsongen, 2006, blev IF Elfsborg svenska mästare i fotboll.
Det var klubbens femte allsvenska seger.

Foto Christiné Ullman

I Ramnaparken har *De sju häradernas kulturhistoriska förening* sin hemvist. Föremål och byggnader där, liksom merparten av Textilmuseets samlingar, har genom åren skänkts av sjuhäradsbor och ägs av föreningen. Den bildades 1903.

Museerna är en angelägenhet för hela Sjuhäradsbygden. Sedan 1984 sker driften av dem genom Borås stads försorg.

Peter Adolf Hall

Miniatyrmåleriets mästare

SVEN COLLIN

Peter Adolf Hall föddes i Borås den 23 februari 1739 i ett hus som låg ungefärligen vid Lilla Brogatan 1. Fadern, Petter Börjesson Hall (1707–1776), var en välbärgad borgare, handelsman och rådman; i mitten på 1750-talet också riksdagsman. Modern hette Eva Margareta Wargentin (1714–1750) och var dotter till rådman Adolf Wargentin i Uppsala.

Peter Adolf hade två syskon, Birger Martin (f. 1741) och Eva Helena (f. 1744). Systemen skulle så småningom gifta sig med lagmannen Claes Engelcrantz i Stockholm.

Ungdomsår och utbildning

Carl von Linné – eller Carolus Linnæus som han hette fram till adlandet 1757 – rapporterar från sin västgötaresa 1746 »att få eller inga unga från staden [Borås] studerar vid universiteten». Petter Börjesson Hall avviker dock från detta mönster och sänder sina söner till Uppsala för att studera naturalhistoria och medicin under ledning av självaste Linné. Detta är under åren 1753–55.

År 1755 bestämmer fadern att hans två söner ska göra den utrikes resa som på denna tid ansågs vara en förutsättning för en vårdad och god utbildning. Som mentor och färdledare engagerades magister Lars Brisman vid *Skara Schola*, senare rektor där. Färden gick först till Greifswald och sedan till Berlin och Hamburg.

I den lilla självbiografi som Peter Adolf skrev i Paris 1783 – enligt tidens mönster i tredje person – står bland annat:

Han fick tillfälle under sin Tyska Resa, och Herr Brismans ömma omsorg att lära Musique och Ritkonsten och blef af den samme så intagen, att hwarken Förutsättningar eller flera mötande swårigheter kunde honom derifrån afvända.

Detta får väl tolkas som att Peter Adolf inte ville göra som hans far önskade, nämligen att återvända till Uppsala för att studera medicin och bli läkare.

Under tiden i Tyskland lär Hall ha fått undervisning i miniatyr- och emaljmåleri, först i Berlin av emalj- och miniatyrmålaren Eckhard och senare i Hamburg av en annan miniatyrmålare, vid namn Reichard.

Resenärerna återkom till Sverige 1759 och brodern Birger Martin återvände till Uppsala. Han blev med tiden en berömd Provincial Medicus i Västerås. Under studietiden blev han god vän med en annan av Linnés lärjungar, Karl Peter Thunberg, som senare kom att uppkalla två växter efter studiekamraten, nämligen *Hallia alata* och *Hallia cordata* av släktet *Leguminosæ*. Dessa växter fann Thunberg på Kaplandet under sin långa resa till Afrika och Asien.

Men Peter Adolf då? Åter till hans självbiografi:

År 1759 kom han tillbaka till sitt Fädernesland, blef [i Stockholm] bekant med nuvarande Professor och förste Bildhuggaren Sergell genom hwilkens vänskap han fick rita under ett års tid uti afledne Hr Larcheveques atelie, tills han änteligen want den Lyckan, att hos vår namnkunnige Hof-Intendent Gustaf Lundberg blifwa som Eleve antagen. Uti denna Schola fick han copiera Excellente Originaler, och blef till att måla efter Naturen encouragerad.

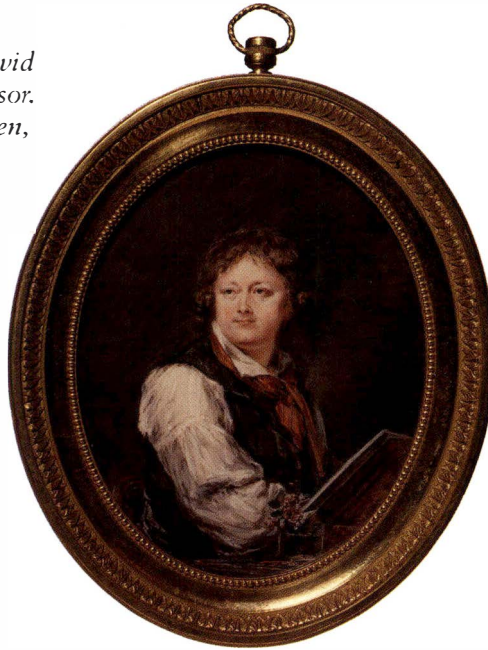
»Sergell» var Johan Tobias Sergel (1740–1814) som blev Peter Adolfs vän för livet. »Hr Larcheveque» var den i Stockholm verksamme franske bildhuggaren Pierre Hubert Larchevêque (1721–1778). Och »vår namnkunnige Hof-Intendent Gustaf Lundberg» var pastellmålaren Gustav L. Lundberg (1695–1786), verksam i Paris 1717–1745, där han invaldes i franska Konstakademien. Åter i Sverige blev han hovmålare och direktör för Kungl. Akademien för de fria konsterna (»Konstakademien»).

Peter Adolf fortsätter i sin självbiografi:

Inom få år hade hans gjorda Framsteg åstadkommit uppmärksamhet hos Herr Öfver Intendenten Baron Adlercrantz, hwars största nöije är att prevenera och uppmuntra unga ämnen, som idka någon af de fria Konster. Genom bemälde Herr Barons protection fick han den nåden, att uti Pastel måla Deras Kongl Högheter, Hertigarna af Södermanland och Östergötland. För att göra sig mera wärdig den stora nåd och upmuntran som han niutit vid Kongl Hofvet, fattade han det Beslut, att resa till Paris, hwilket han fullbordade år 1766.

Den ovan nämnde baronen hette i själva verket Karl Fredrik Adelcrantz (1716–1796) och var arkitekt, överintendent och preses i Konstakademien 1757.

*Självporträtt, Hall vid
staffliet med tre rosor.
Miniatyr på elfenben,
143 x 112 mm.
Nationalmuseum.
NMB 628.*

Från tiden i Stockholm har endast bevarats Halls pastellporträtt av systemen Eva Engelcrantz (se bild) och en gravyr, gjord efter hans miniatyrporträtt av kronprins Gustav. Den senare sände porträttet som gåva till sin tillkommande, prinsessan Sofia Magdalena av Danmark.

Konstnärstiden i Paris

Den 14 maj 1766 lämnar Peter Adolf Sverige, måhända utrustad med ett stipendium från Konstakademien. Vi återfinner honom några veckor senare i Paris, tjugosju år gammal, entusiastisk och säker på sig själv. Detta bekräftar han i självbiografin:

Den goda grund han hade lagt uti sin Konst i sitt Fädernesland, gjorde att han wid sin ankomst till Frankrike ej fann någon medtäflare uti miniatyr målning.

Redan 1767 får Pierre Adolphe Hall, som han kallas här, sin första kungliga beställning. Det är Ludvig XV som vill ha miniatyrporträtt av sina tre sonsöner, »Le Dauphin» (som 1774 blev Ludvig XVI), greven av Provence (1814 Ludvig XVIII) och greven av Artois (1824 Karl X). Och, skriver Hall i sin lilla självbiografi:

... hwilket skedde så till nöijes, att han bekom titul af *Peintre des Enfants de France* – »franska kungabarnens målare».

Halls signatur,
som han
dock använde
sparsamt.

Efter Ludvig XVI:s trontillträde ändrades titeln till »Franske kungens och kungabarnens målare».

Borås Konstmuseum har en miniatyr föreställande Ludvig XVI som Dauphin, (bild), signerad »hall» och förvärvat 1949. Denna bedöms vara målad cirka 1769.

Lördagen den 29 juli 1769 skriver sekreteraren, i protokollet från sammanträdet med

Académie Royale de Peinture et de Sculpture – Kungliga Franska Konstakademien – Le Sieur Pierre Adolphe Hall, peintre en miniature, né à Boraus Suède, a présenté de ses ouvrages. L'Académie ... a agréé sa présentation. M. le Directeur lui ordonnera ce qu'il doit faire pour sa réception –

I översättning:

Herr Peter Adolf Hall, miniatyrmålare, född i Borås Sverige, har presenterat av sina verk. Akademien har ... godkänt hans presentation. Herr Direktören kommer att ge honom 'order' om vad hans ska göra för sitt antagande som ledamot.

Enligt Peter Adolf själv var det

... ett mera fritt sätt att måla Miniature, än den före brukliga punkter målningen, tillwant honom sin Agreement wid Kongl Målare Akademien 1769.

Hur kan man förklara denna blixtrande succé och snabba framgång för Peter Adolf i Paris? Utöver vad han själv skriver om ett »mera fritt sätt att måla Miniature», har han säkert två parissvenskar att tacka för att de beredde vägen för honom, nämligen greven Gustav Filip Creutz och porträttmålaren Alexander Roslin (bild).

Greve Creutz (1731–1785) tillträdde som Sveriges ambassadör vid hovet i Versailles i mars 1766 men var redan tidigare introducerad där. Den framgångsrike Roslin – i Paris sedan 1752 – var *Conseiller de l'Académie* med inflytande i Konstakademiens arbete. Det var han som introducerade sin landsman och vän i Konstakademien.

Alexander Roslin (1718–1793) var gift med den parisiska konstnärinnan Marie Suzanne Giroust, en av få kvinnliga ledamöter i den franska

Konstakademien. Vid *Salon du Louvre* 1769 fanns det med en miniatyr av Hall, föreställande denna dam med ett av makarna Roslins barn i famnen.

Med status som Agrée blev Hall berättigad att delta i Konstakademiens *Salon du Louvre*, något som var mycket viktigt för hans fortsatta karriär. Halls debut i Paris-salongen 1769 uppmärksammades av bland andra den stränge kritikern Diderot – filosofen och encyklopedisten – som i *Mercure de France* i oktober 1769 skrev följande:

Alla dessa [porträtt] av M. Hall är av den största skönhet: de är utförda på ett helt annorlunda sätt än det vilket miniatyrmålarna har för vana att använda: man ser där ingenting av pointillé-teknikens trötthet; ingenting av osäkerhet, ingenting av möda; penselföringen är fri och handlaget generöst som hos en historisk målare; hans huvuden är också korrekt tecknade och hans stoffer återges med lika mycket smak som lätthet. M. Hall, ännu mycket ung, visar den största talang i en ålder då andra ännu inte inger förhoppningar och kan betraktas som miniatyrmåleriets Van Dyck.

Peter Adolf Hall var en nyskapare av miniatyrmåleriet. Han övergav miniatyrmålarnas traditionella punktteknik – pointillé-tekniken – och använde i stället en penselföring med breda, säkra och precisa drag såsom oljeporträttmålarna och framför allt Fragonard, som även blev hans gode

Madame Hall med dottern Adolphine. Oljemålning 80 x 65 cm, troligen från 1778. Borås Konstmuseum.

Eva Engelcrantz, född Hall, konstnärens syster. Pastell 48 x 40 cm, troligen från 1765. Borås Konstmuseum.

Alexander Roslin.
31 x 25 mm.
Département des Arts Graphiques,
Musée du Louvre, RF 5027.

vän. Hall insåg också att elfenben var det ideala underlaget för miniatyrer, överlägset pergament eller velinpapper.

År 1770 blev Hall utsedd att måla det miniatyrporträtt, som inför kronprinsens giftermål skickades som present till »Prinsessan i Wien», alltså Marie-Antoinette.

Peter Adolf Hall hade samma virtuositet som sin gode vän Alexander Roslin att återge tyger och accessoarer. Det kan man konstatera genom att studera och jämföra verk av dem båda, såsom Roslins berömda målning av maken »Damen med slöjan» (Nationalmuseum) och Halls miniatyr av Roslin. (bild)

Ett annat exempel på Halls virtuositet är miniatyren »Ung flicka i landskap» (bild).

Den sistnämnda var det första förvärvet av verk av Hall som gjordes av Borås stad. Året var 1949.

Med ett väl tilltaget, brett och lätt penseldrag återger Hall glansen hos siden- och satintyger, skiftningen hos skimrande tyger, lättheten hos ett muslintyg eller skimret av en pärlcollier så att man verkligen skulle vilja känna den med sina fingrar ... Det är denna bredd i penselföringen som har föranlett den store specialisten på miniatyrmåleri, Leo R. Schidlof, att i Hall se en föregångare till impressionismen.

*Ung flicka i landskap.
73 mm.
Borås Konstmuseum H1.*

*Ludvig XVI som Dauphin
(kronprins).
Miniatur på elfenben, 40 x 33 mm.
Borås Konstmuseum H4.*

*Madame Hall, f. Adélaïde Gobin.
Miniatur på elfenben, 34 x 24 mm.
Privat ägo.*

*Adolphine Hall som barn,
cirka 1780.
Miniatur på elfenben, 35 x 32 mm.
Privat ägo.*

Så säger Bodo Hofsteter, doktor i konsthistoria, i förordet till Madame Régine de Plinval de Guillebons biografi om P.A. Hall (se referens).

Peter Adolf Hall deltog i alla *Salon du Louvre* från 1769 till augusti 1789, dvs. ända till kort tid efter Bastiljens stormning.

När man läser utdrag ur kritiken av Halls verk från alla dessa salonger kan man inte annat än imponeras av de positiva, ofta entusiastiska omdömen som han får. I anslutning till salongen 1771 skrev Diderot i ett brev till kritikerkollegan Grimm att »jag betraktar honom som en van Dyck i sin genre».

En annan kritiker konstaterade att

... denne målare [Hall] målar med samma framgång i olja, i pastell, på emalj och som miniatyr.

Grimm skriver i sin kritik från den sista Salongen 1789:

... antalet miniatyryrer utställda av Hall är färre, men de synes oss gjorda för att ytterligare öka denne artists ryktbarhet. Det är samma tema, samma grace, med ett penseldrag mera fast och fulländat.

Hall hade då varit verksam i Paris i 23 år och var fyllda 50.

Giftermål, familj och goda inkomster

Ute vid hovet i Versailles hade Peter Adolf många av sina uppdragsgivare. Det finns anledning förmoda att han i samband med sina uppdrag på slottet också besökte det närbelägna luxuösa *Café Gobin* eller *Caffé de la Cour* – populärt bland hovets folk – och där blev bekant med innehavaren, en förmögen kolonialvaruhandlare, Monsieur Gobin. Dennes hustru var nära släkt med den berömda djurmålaren Jean Baptiste Oudry.

Makarna Gobin hade tre döttrar av vilka den äldsta, Marie Adélaïde (bild), född 1752, skulle bli Madame Hall. Hon var 19 år och han 32 då de gifte sig den 23 april 1771 i katedralen i Versailles efter en förlovningstid om drygt ett år.

De nygifta installerade sig först i Peter Adolfs ungarlsvåning på *rue Newe des Bons Enfants* (i dag *rue Radziwill*), vettande mot trädgårdarna i Palais Royal i centrala Paris, inte långt från Louvren.

Makarna Hall fick fyra barn, döttrarna Adèle (bild) (f. 1772), Lucie (f. 1774) och Adolphine (bild) (f. 1777) samt sonen Adolphe (f. 1780). Hall älskade att använda sin familj som modeller för sitt måleri, särskilt flickorna. Här återgivna sådana bilder må vara exempel på detta.

Peter Adolfs framgångar som konstnär innebar goda inkomster. Professorn och kulturskribenten Oscar Levertin skriver, i vad som skulle kunna betecknas som den första biografen (se referens) på svenska om Hall,

*Okänd dam.
Miniatur på klockboett, 25 mm,
Naturlig storlek.
Borås Konstmuseum H 10,
förvärv 1954.*

*Porträtt av ung flicka.
Miniatur på elfenben, 65 mm.
Borås Konstmuseum H 19,
förvärv 1976.*

*Okänd ung dam. Miniatur i utsirad
ram av silver med stenar.
Borås Konstmuseum H 23,
förvärv 1977.*

att »hans priser voro höga, varierande mellan 600 och 2 000 livres per miniatyr». Levertin tillägger i ett avsnitt,

Från dessa sista föga märkliga eller kända konstnärer är det en glädje att övergå till en stor artist och en solig, välkänd typ som P. A. Hall, vid sidan af Roslin den ojämförligt mest berömde af alla svensk-franska konstnärer.

Enligt en uppgift i hustruns kassabok, förd under åren 1782–87, skulle Hall i medeltal målat sjuttio porträtt per år. Hans årsinkomst kunde uppgå till 25 000 livres vilket skulle ha kunnat försörja hundratalet vävarfamiljer. Det var också mer än vad Axel von Fersen (bild) fick som överste för regementet *Royal Suédois*. Peter Adolf Hall lämnade Paris i maj 1791 för att bege sig till Belgien. Miniaturen av von Fersen – som enligt en notering på densamma är målad 1791 – måste alltså ha målats före juni månad detta år, då denne organiserade kungaparets misslyckade flykt, som slutade i Varennes.

Imponerande konstsamling

Den 10 maj 1778 upprättade Hall en förteckning över de konstverk som ingick i hans samling *Cabinet de Hall, État de mes tableaux ...* – »Förteckning över mina tavlor i olja, pasteller, gouacher, akvareller och miniatyrer, vilka utgöra mitt kabinett, med de priser som de ha kostat mig».

Förteckningen, som finns i privat ägo, är gjord i alfabetisk ordning och i två delar: den första omfattar tavlor, den andra enbart teckningar. Bland »de gamla» figurerar två Rembrandt, sju Rubens, tre Ruysdaël och fjorton verk av van Dyck – den senare kallades av Hall »den gudomlige». Man kan genom förteckningen också förstå vilka av de samtida konstnärerna som Hall uppskattade mest – där finns en Baudoin, två Greuze, tretton Robert Hubert och tjugo Fragonard. Bland skulptörerna fanns Pajou och Boizot – den förre har gjort byster i terrakotta av båda makarna Hall och den senare en byst av Peter Adolf. Det finns, trots rubriken, inga miniatyrer upptagna i förteckningen. Det är inte i detalj känt vad som hände med Halls värdefulla tavelkabinett.

Sällskapsliv i Paris och Den lilla akademien

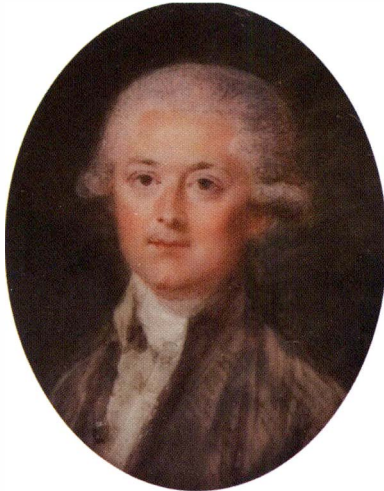
Peter Adolf Hall var troligen den svensk bland konstnärerna som gjorde den största lyckan i sällskapslivet i Paris. I det hallska hemmet samlades regelbundet de många vännerna bland konstnärerna och från musikens värld – alla med sina familjer – till något som man kallade *La Petite Académie*, »Den lilla akademien». Där diskuterade man och musicerade

Adèle Hall. Miniatur på elfenben, 107 x 90 mm, signerad »hall». På baksidan: »No 138 /Exposition du/ Louvre 1785/ tête d'Etude/ par Hall agréé». Wallace Collection M 189.

Greve Axel von Fersen. Miniatur på ask i svart sköldpadd, 1791. Privat ägo.

Okänd man. Miniatur på elfenben, 39 x 33 mm, på locket till en dosa av ebenholtz. Borås Konstmuseum H 11, förvärv 1950.

Gammal man, studie. Miniatur på elfenben, 85 x 72 mm. Borås Konstmuseum H 7, förvärv 1951. Enligt en fransk expert förmodat målat av Halls gode vän Fragonard. Måhända föreställer porträttet Benjamin Franklin, USA:s fredsförhandlare i Paris 1783.

och sjöng – var och en utövade sina talanger. Peter Adolf själv var, det får vi inte glömma, mycket musikalisk och en skicklig flöjtspelare. Han spelade gärna i en kvartett eller solo.

Bland konstnärsvännerna i Lilla akademien fanns målarna Jean-Honoré Fragonard, Joseph Vernet och Elisabeth Vigée-Lebrun och självfallet Alexander Roslin, liksom skulptören Auguste Pajou.

Operakompositören på modet, Ernest Grétry, vars döttrar gärna sjöng tillsammans med flickorna Hall, liksom pianokompositörerna Giovanni Paisello och Félicité Pleyel ingick också i Lilla akademien, så också svenska konstnärsvänner på besök i Paris som exempelvis Johan Tobias Sergel. En annan gärna sedd vän var Sveriges ambassadör – efter greve Creutz 1783 – Erik Magnus Staël von Holstein, gift med den för sitt författarskap berömda Madame de Staël.

Två av barnen ärvde sin fars talanger. Äldsta dottern Adèle blev konstnär och liksom sin far blev hon invald i den svenska Konstakademien, nitton år efter denne, år 1792. Dotter nummer två, Lucie, blev en skicklig pianist.

*Blommor i en vas.
Gouache, 167 x 133 mm,
signerade och daterade:
»hall suédois, 15 août
1768».*

*Borås Konstmuseum
H 17, förvärv 1953 från
efterlevande till Halls
franska familj.*

En pendang finns också.

*Detta sägs ha varit en gåva
från Peter Adolf i samband
med en födelsedag i
familjen Gobin, dock inte
Adélaides.*

Utsnitt ur karta över Paris från 1783 (Nouveau Plan de Paris par M. Brion de la Tour, Ingénieur Géographe du Roi) med angivande av var makarna Hall bodde.

Adress No 1: rue Neuve des Bons Enfants, Halls ungarbostad, där de nygifta slog sig ned 1771.

Adress No 2: Place des Victoires, cirka 250 meter bort, dit familjen flyttade 1781.

Adress No 3: rue Favert, från omkring 1786.

Vid Galeries du Louvre upplät kungen bostäder med ateljé åt förtjänta konstnärer såsom Alexander Roslin och Joseph Vernet – marinmålaren, också en av Halls goda vänner.

Grevinnan d'Egmont, Sophie Séptimanie de Vignerod du Plessis (1740–1773), hertiginnan de Richelieu, gift d'Egmont.

Miniatyr på elfenben, 80 x 63 mm, signerad »hall suédois 1773».

På baksidan står bl a »Peint à Paris par Hall Suédois, Peintre du Roy et des Enfants de France ce 1er Juillet 1773». Nationalmuseum NMB158.

Gustav III i Paris

Den 4 februari 1771 anländer Sveriges kronprins Gustav och hans yngste bror Fredrik till Paris – som grevarna av Gotland och Öland. Vid sidan av umgänget ute i Versailles med kungafamiljen kastar sig Gustav in i teaterlivet och i de litterära salongernas värld, där han bland annat gör bekantskap med grevinnan d'Egmont (bild). Det är i grevinnans loge på operan som kronprinsen befinner sig, när han den 1 mars 1771 får budskapet om sin fars bortgång. Konung Adolf Fredrik hade avlidit i Stockholm den 12 februari.

Grevinnan d'Egmont och Gustav III kommer därefter att upprätthålla en ganska livlig kontakt per korrespondens. Peter Adolf Hall får i uppdrag av grevinnan att måla hennes porträtt som miniatyr att sända som gåva till kungen – ett uppdrag som Hall synes ha betraktat som särskilt hedrande att döma av hans utförliga signering och datering av denna miniatyr. Man kan förmoda att brevet i grevinnans knä är det senaste brevet från brevvännen på Stockholms slott.

Gustav III tillbringade juni månad 1784 i Paris på återvägen från sin italienska resa. Han ska då också ha besökt makarna Hall för att från fönstren i deras eleganta lägenhet (sedan 1781 vid *Place des Victoires*) kunna beundra en ståtlig procession som passerade där förbi. Grefwen af Haga som han kallade sig ska då ha lyft upp den fyraårige Adolphe i sin famn så att gossen också skulle kunna se processionen.

Makarna Hall och deras relationer

Båda makarna Hall hyllade Rosseaus doktriner i *Émile*. Sålunda ammade madame Hall sina barn, något som tidigare var ytterst ovanligt i högre samhällsskikt. Hall var upplysningsman och liberal och inledningsvis var han positiv till den franska revolutionen. Han lär t o m ha varit närvarande när Bastiljen stormades. Hustrun delade dock inte makens entusiasm för de revolutionära idéerna.

I den första biografien om Peter Adolf Hall, utgiven i Paris 1867 och författad av Frédéric Villot antyder denne att det hallska äktenskapet i djupare mening blev föga lyckat. Den tretton år yngre madame Hall var en äkta livsyra parisiska med behov av lyx, hyllning och umgänge.

Hall själv var – trots sina goda sociala talanger och sin stora franska konstnärsvänkrets – något av en drömmare med tycke för enstöringsliv och svärmisk naturdyrkan och ständigt lidelsefullt upptagen av sin konst. Han kunde vara borta från hemmet dagar i följd och ge sig ut på jakt eller besöka vänner – något som hustrun i högsta grad ogillade. Till någon brytning kom det dock inte mellan makarna.

Peter Adolfs brev från de sista åren av sitt liv i Belgien bär vittne om djup och varm tillgivenhet för hustrun. Flera av hans yppersta miniatyrer, utförda med särskild känsla, skildrar också hans vackra fru och söta döttrar.

Sista åren i Belgien

Efterhand som revolutionen fortskred blev Peter Adolf Halls situation alltmer brydsam. Av hans förnäma kundkrets blev en del giljotinerade och många emigrerade till Belgien – beställningarna blev allt färre. I maj 1791 beslöt sig Hall, 52 år gammal, för att lämna Paris och bege sig till Belgien.

Peter Adolf Hall reste först till Bruxelles och Antwerpen där han flitigt utnyttjade möjligheterna att i olika kyrkor och kapell få studera och beundra verk av Rubens och van Dyck. Detta skildrade han utförligt i två långa brev till döttrarna Adèle respektive Lucie – ett från slutet av maj och ett från början av juni 1791.

Genom gode vännen, Sveriges ambassadör baron Staël von Holstein visste Peter Adolf att Gustav III skulle komma till *Aix-la-Chapelle (Aachen)* denna sommar. Hall, som ju hade haft några personliga kontakter med kungen, hoppades uppenbarligen att på något sätt få dennes hjälp. Det skulle dock visa sig att kungen – alltför upptagen av sina militära planer – aldrig tog emot Peter Adolf Hall, trots att denne försökte vid två besök där.

Halls andra förhoppning – dock föga framgångsrik – var att finna familjens och sin egen försörjning genom att få målaruppdrag av gamla och nya beställare bland emigranterna i Belgien.

Han slog sig ner i kurorten Spa i nuvarande Belgien. I denna vackra, kosmopolitiska stad med Europas äldsta kasino fick han beställningar av förmögna emigranter som samlats där. I juli 1791 hade han tillfredsställelsen att kunna skicka sin hustru 1 236 livres, en med tanke på omständigheterna betydande summa.

Madame Hall stannade kvar i våningen inne i Paris – sannolikt till senhösten 1792 – men när situationen blev alltför farlig flyttade hon med barnen ut till förorten Saint Cloud.

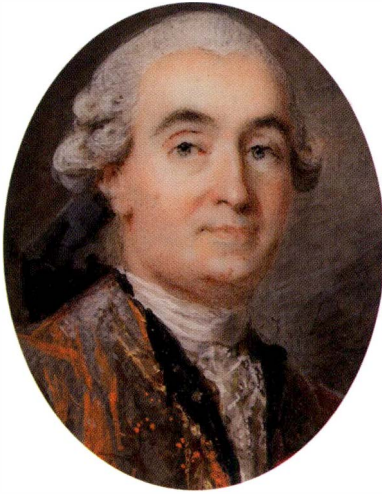
Efter en vistelse i Liège hösten 1791 där Hall också fick en del uppdrag begav han sig i februari 1792 till Maastricht, en stad med betydande inslag av franska emigranter. Det är också härifrån som han skriver det brev till dottern Lucie, varav två utdrag återges. Här insjuknade han och låg till sängs ända till i september då han återvände till Liège. Där hade han turen att komma under vård av en belgisk läkare vid namn doktor de Housse.

Halls död

Peter Adolf Hall avled vid middagstid den 15 maj 1793 efter att tre dagar tidigare ha drabbats av en *attaque de paralisie* – vi skulle säga stroke. Han var då 54 år och redan en gammal man efter två olyckliga år i Belgien, ofta sjuk och utan pengar, alltid saknande sin familj och full av omsorg om denna.

Det blev doktor de Housse som tog hand om Halls kvarlåtenskap och redovisade den noggrant samt underrättade familjen. Han förskotterade också utlägg för alla kostnader såsom hyra, notariatsarvode, apoteksräkningar samt ytterligare tre ospecificerade större poster.

Madame de Plinval de Guillebon (se referens) konstaterar i sitt vackert illustrerade bokverk om Pierre Adolf Hall att hon trots noggranna efterforskningar inte har kunnat fastställa var denne ligger begravd. Hon har dock till artikelförfattaren uttalat förhoppningen att Halls stoft inte blev kastat i dåtidens gemensamma grav för utblottade.

Mansporträtt (okänd).
Miniatur på elfenben, 30 x 27 mm.
Borås Konstmuseum H 13,
förvärv 1952.

Mansporträtt, förmodat
föreställande Voltaire.
Miniatur på dosa av sköldpadd,
35 x 25 mm. Borås Konstmuseum H9.
Ett porträtt på Voltaire av Hall ställdes
ut på Salon du Louvre 1779.

Monsieur Marié.
Miniatur på elfenben, 29 x 24 mm,
signerad "hall".
Borås Konstmuseum H 5, förvärv 1949.
Marié var en av makarna Halls vänner.

Man i röd rock.
Miniatur på elfenben, 77 x 60 mm.
Borås Konstmuseum H 2, förvärv 1961.
Mannen är riddare av Saint-Michels-
orden, vars svarta ordensband skymtar.

Brevväxling med familjen

Peter Adolf Halls brev från Belgien hem till hustrun och barnen, främst döttrarna, är en både intressant och rörande läsning. Det blev närmare femtio stycken på de här två åren, 1791 till 1793. Halls brev bevarades noga av de hemmavarande och deras efterlevande. De finns nu i ett vackert band i Konstnärarkivet på Nationalmuseum. Brev som Hall själv fick från sina närmaste har däremot uppenbarligen gått förlorade.

Den kejsrerlige museimannen Frédéric Villot ägnar i sin biografi om Hall ett särskilt kapitel om Halls korrespondens i vilket han också återger hela eller delar av ett antal av dessa brev. Villot fick ta del av dessa hos Halls dotterdotter, Madame Ditte, i vars ägo de då fanns.

Särskilt intressant synes vara det stycke i början av detta kapitel där Villot ger sin syn på Halls handstil och språkbehandling. Han skriver så här (artikelförfattarens översättning):

Halls handstil är lättläst, tydlig och elegant. Stavningen, särskilt av egennamn, lämnar ofta övrigt att önska och ibland, vid användningen av verben, tycks han inte ha en helt korrekt idé om värdet av tempus. Man kan lätt ha överseende med dessa små felaktigheter hos en utlänning som i grunden skrev franska lika bra som flertalet av den tidens fransmän.

Både Frédéric Villot och långt senare Karl Asplund korrigerar dessa små skönhetsfel i Halls brev innan dessa går till trycket. Aldrig tidigare – oss veterligen – har faksimil av något av dessa brev med Halls handskrift publicerats. Här återges inledningen och avslutningen till det brev som Hall skrev under en period av sjukdom från Maastricht den 21 april 1792 till dottern Lucie, den skickliga pianisten.

Maastricht ce 21. Avril 1792.

C'est enfin ton tour ma Chere petite Luci, et j'ai
à répondre à deux de tes lettres. j'aborde je passe
legerement sur la premiere il y a un artiste
qui m'a fait bien de la peine, m'a fait venir

Maastricht denna (den) 21 april 1792

Det är äntligen din tur, min lilla Luci, och jag har att besvara två av dina brev. Jag går lätt över till det första, det är en konstnär som har berett mig mycken sorg, har fått mig att fälla tårar och jag har (försökt) väl sätta mig in i ...

je me tiens à ma fenetre au premier rayon du soleil
et cela me fait un grand bien, que seroit quand je
pourrai aller à la Campagne? embrasse bien
tendrement ta Maman tes Soeurs et quand tu verras
Adolphe dit mille choses à mes Amis. Carreffe
bien ton forte piano de ma part et le cheval
d'Adèle qui j'espere n'est pas de côté. à Lieu!
Chere Petite Ton Pere et ton Ami Hall.

Jag håller mig vid mitt fönster vid solens första stråle och det gör mig mycket gott, som vore det som om jag skulle ha kunnat fara ut på landet? Kyss ömt din mamma, dina systrar och Adolphe när du ser honom. Tusen hälsningar till mina vänner. Smek väl ditt forte-piano från mig och Adèles staffli som jag hoppas inte är undanställt. Adjö! kära lilla.

Din Far och din Vän Hall

Utsnitt ur ett av Halls brev med översättning. Nationalmuseum.

Hallrummet på Borås Konstmuseum

I Hallrummet på Borås Konstmuseum finns en permanent utställning av de konstverk av Peter Adolf Hall, som Borås stad har förvärvat under årens lopp. Konstmuseets inventarieregister omfattar 22 nummer av Hall. De första inköptes 1949 och det hittills senaste 1977. Utöver museets egna verk finns där tre miniatyrer av Hall, som deposition från Nationalmuseum.

Dessutom finns två möbler som förmodas ha tillhört Hall. De inköptes 1953 i Paris från efterlevande till Hall tillsammans med de två gouacherna Blommor i en vas och dess pendang (bild). Det var direktör Alex. Engblom – sedermera ordförande i De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening – som svarade för dessa inköp med fullmakt från Stadsfullmäktige i Borås. Den ena

Peter Adolf Hall, litografi av Johan Elias Cardon 1841.

Cardon gjorde litografien efter en kopia av Halls självporträtt (NMB 123) vilken hade utförts av Carl Gustaf Gillberg (NMB 2239).

Självporträttet är en pendang till Halls miniatyrporträtt av gode vännen för livet, Johan Tobias Sergel (NMB 121).

Borås Museum.

*Byst av P. A. Hall (i obränd lera), signerad »Moretti 1940».
Borås Konstmuseum.*

*Bysten är utförd av den i Stockholm sedan 1915 verksamme italienske
skulptören Guiseppe Alessandro Moretti (1870–1953).*

Foto Jan Berg

möbeln är ett skrivbord från 1700-talet och den andra ett biblioteksskåp, dock sannolikt av något senare datering.

År 1939 – inför 200-årsdagen av Peter Adolf Halls födelse i Borås – föreslog Franska Klubben Borås stadsfullmäktige att minnet av Hall skulle hugfästas genom anskaffande av en byst eller en porträttmedaljong. Det blev båda delarna – den sistnämnda är dock försvunnen.

Bysten uppställdes i drätselfullmäktiges sessionssal, Spegelsalen i Rådhuset. I december 2005 flyttades bysten till Hallrummet på Borås Konstmuseum.

De största samlingarna av verk av Peter Adolf Hall finns på Musee du Louvre i Paris, Nationalmuseum i Stockholm, Borås Konstmuseum och The Wallace Collection i London. Samlingen i Borås torde vara den tredje största i världen.

Referenser

P A Hall, Den Stora Svenska Konstnären och Kongl Franska Målaren Herr Peter Adolf Halls Lefverne, af honom sielf egenhändigt författat i Paris 1783.

Halls självbiografi tillkom sannolikt på direkt uppmaning av kammarskrivaren i Krigskollegium Sigfrid Lorentz Gahm (1725–1794). Denna finns bevarad i form av en avskrift i den Gahmska samlingen i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftssamlingar. *)

Frédéric Villot, Hall Célèbre miniaturiste du XVIIIe siècle, Paris 1867. *)

Oscar Levertin, Niclas Lafrensen d.y. och förbindelserna mellan svensk och fransk målarkonst på 1700-talet, Konsthistorisk studie, 1899.

Karl Asplund, P. A. Hall Sa correspondance de famille, Nationalmuseum Stockholm 1955. *)

Ett stort antal av Halls brev hem till hustru och barn i Paris, främst från de olyckliga åren i Belgien i slutet av hans liv, finns utgivna i denna bok.

Boken är vackert illustrerad. Texten är i sin helhet på franska. Det kan noteras att Borås stad bidrog till kostnaderna för tryckningen av detta bokverk. Boken är tillägnad ingenjören och konststälkaren Sten Westerberg, som 1939 förvärvade brevsamlingen från en fransk efterlevande till Hall. Han donerade denna sedermera till Nationalmuseum.

Seth Tingvall, Peter Adolf Hall, De sju häradernas kulturhistoriska förenings årsskrift, 1960.

Artikeln ger framförallt en grundlig redogörelse för hans ursprung och uppväxt.

Régine de Plinval de Guillebon, Pierre Adolphe Hall 1739–1793, Miniaturiste suédois. Peintre du Roi et des Enfants de France, Éditions Léonce Laget, Paris 2000. *)

Detta är den enda moderna biografen om P A Hall. Bokverket, rikt illustrerat, innehåller även en katalog över Halls verk. Det har inte översatts till svenska. Författaren är en ättling till Hall.

*) Finns (delvis fotokopierat) i Västgötarummet på Borås stadsbibliotek.

Oskar Backlund

Knallen som blev världsberömd astronom

PONTUS WASLING

I våra dagar talar vi gärna om klassresor och menar då att någon person haft framgångar utöver det vanliga i sitt arbete. Vi ska nu berätta historien om en pojke som föddes i ett enkelt hem i Sjuhäradsbygden och nådde vetenskapliga höjder på världsscenen. Hans briljanta karriär torde sakna motstycke i vår bygd. För detta krävs naturligtvis särskilda gåvor och denne vetenskapsman hade många företräden.

Johan Oskar Backlund hette pojken och han föddes den 28 april 1846 på hemmanet Rölle i Dannike socken i nuvarande Borås kommun. Fadern var bonde och, liksom flera andra i släkten, gårdfarihandlare (se mer om släktskap i separat avsnitt). Det var då naturligt att sonen skulle välja samma levnadsbana. De ekonomiska förutsättningarna för familjen var emellertid inte de bästa och Oskar flyttade i femtonårsåldern till en morbror, som bosatt sig i Värmland och startat en affärsrörelse där. Men den unge Backlunds håg stod inte till bokföring eller varuexpediering; inte heller lockade affärsmöjligheterna och en god framtida inkomst som förläggare eller grosshandlare. Efter tre år i Värmland gav han sig iväg till en privatskola i Karlstad och 1864 blev han intagen på Stockholms gymnasium och avlade redan två år senare mogenhetsexamen där. Samma år inskrevs han vid Uppsala universitet. Matematik, fysik och astronomi var de ämnen som intresserade mest. Han avlade filosofie kandidatexamen 1872 med högsta betyg i matematik och astronomi.

Efter en kort tid som rektor vid realskolan i Mölndal lyckades han komma in som volontär vid Stockholms observatorium. Den tekniska utrustningen vid observatoriet var inte av högsta klass och detta bidrog till att Backlund inriktade sitt arbete på teoretiska beräkningar, vilket också var den disciplin som lockade honom mest. Samtidigt författade han en avhandling och kunde 1874 i Uppsala erhålla doktorsgraden. Han blev därefter docent i astronomi vid universitetet där.

Till Dorpat i Estland

Utsikterna till befordran i Sverige inom den astronomiska banan var små och skulle inte ge inkomster för att försörja en familj. För att kunna ägna sig åt sitt stora intresse astronomin sökte Oskar Backlund en plats som observator i Dorpat (nuvarande Tartu i Estland) och i april 1876 började han sin anställning vid observatoriet. Han var nu gift och i Dorpat föddes de två första barnen.

Dorpat utgjorde vid denna tid brännpunkten för den tyska kulturen i Ryssland. Universitetet där var en rent tysk institution. Lärarna rekryterades huvudsakligen från Tyskland, föreläsningarna hölls på tyska och kårlivet gestaltade sig efter tyskt mönster. Godsägarna i östersjöprovinserna – oftast bärande tyska namn, men ibland också svenska – skickade sina söner till universitetet för att uppfostras efter tyska ideal.

Observatoriet i Dorpat hade mycket gott rykte. Det hade byggts upp och till helt nyligen letts av Dr Wilhelm Strufve, som ibland kallades för århundradets Tycho Brahe. Med enkla medel hade han börjat bygga en vetenskaplig institution och efterhand fått ett observatorium av högsta klass. Optiken och den mekaniska tekniken utvecklades emellertid vid denna tid oerhört snabbt och med åren hade de en gång så kraftfulla instrumenten blivit omoderna och institutionen förpassats till tredje rangen. Mycket av arbetet blev därför även här av teoretisk art för Backlund. Men man visste att utnyttja hans grundliga matematiska kunskaper.

Pulkova vid S:t Petersburg

År 1879 sökte sig Backlund vidare i karriären, till Pulkova två mil utanför S:t Petersburg och en adjunktur vid Centralobservatoriet där. Detta var den ledande astronomiska institutionen i Ryssland och stod i världsklass.

Man skulle kanske tro att trakterna kring S:t Petersburg inte är de bästa för astronomiska observationer. Under vintermånaderna är det endast ett fåtal nätter som är stjärnklara och då ofta så kalla att stora svårigheter med hantering av instrumenten blir följd. Ljusa sommarnätter gör observationer av ljussvaga himlakroppar osäkra. Platsen är förvisso inte den bästa för denna sorts arbete. Men långt viktigare för placeringen var att en institution som denna måste kunna tilldra sig de makthavandes blickar. Den fick inte läggas för långt från landets intellektuella medelpunkt. Så småningom inrättades också filialer till observatoriet i Pulkova på några andra platser i det väldiga Ryssland. Man kunde då överblicka en större del av stjärnhimlen och med samordning av mätningarna kunde resultaten bli säkrare.

ASTRONOMIE PROFESSORN
EXCELLENSEN

J. OSKAR BACKLUND

FIL. DOKTOR. RYSKT VERKL. STATSÅD
DIREKTÖR FÖR CENTRALOBSERVATORIET
I PULKOVA

FÖDD I DANNIKE 1846 DÖD I PULKOVA 1916

*Porträttet är signerat »E. Celsing» och målat av dottern Elsa Backlund-Celsing.
Skänkt av henne själv till Dannike församling vid personligt besök 1933.*

Observatoriet hade fått sig anförtrott det mödosamma och tidsödande arbetet med att utarbeta stjärnkataloger för en viss del av himlavalvet. Till Backlunds första uppgifter hörde därför att leda detta. Det handlade om en oerhörd mängd observationer av flera tusen stjärnor. Uppgiften var komplicerad och omfattande.

Den Enckeska kometen, Backlunds främsta insats

En annan av Backlunds uppgifter, och den som skulle göra honom mest berömd, blev att fortsätta med föregångarens observationer av den Enckeska kometen. Detta är en periodisk komet med en oregelbunden omloppstid av i genomsnitt 3,3 år – skillnaden mellan kortaste och längsta var visserligen bara ett par timmar, men ändå, den måste få sin förklaring. Den har den kortaste omloppstiden av alla kända kometer och synes röra sig i en annan sorts bana än den för dessa himlakroppar vanliga, hyperbeln.

Flera forskare hade under mer än hundra år upptäckt kometer som betedde sig besynnerligt. Ja, egentligen var det den tyske astronomen Johann Franz Encke (1791–1865) som först upptäckte att mätningarna avsåg en och samma komet och därför fick ge namn åt den. Vid sin död 1875 hade han kartlagt skillnaderna under 1800-talet, men inte kunnat ge en trovärdig förklaring. Dessa oregelbundenheter i omloppsbanan hade förbryllat forskare. Var det småplanetens dragningskraft som störde omloppsbanan? Kanske inre förändringar i kometens struktur kunde förklara avvikelserna?

Backlund sysselsatte sig under flera år med problemet, men lyckades ändå inte nå en definitiv lösning på det. Flera andra värdefulla resultat av forskningen runt kometen kom emellertid fram, till exempel en nybestämning av planeterna Merkurius och Venus massa, som kunde beräknas med hjälp av kometens beteende. Han upptäckte också att accelerationens plötsliga förändringar sammanföll med perioder för solytans livligaste aktivitet.

Arbetet med den Enckeska kometen anses vara Backlunds främsta. För detta tilldelades han 1909 det brittiska *The Royal Astronomical Society's* stora guldmedalj. Och Vetenskapsakademien i Petersburg beslöt att i fortsättningen kalla kometen den Encke-Backlundska. Hans omfattande insats kan lättare förstås om man vet att han publicerade inte mindre än 45 vetenskapliga uppsatser och avhandlingar om kometen.

Gåtan med omloppsbanans oregelbundenhet är ännu inte slutgiltigt löst. En teori är att en kombination av material utslungat från solen samt kometens rotation påverkar dess lopp.

Pulkova centralobservatorium utanför S:t Petersburg. En gång ett svenskt gods, som Peter den Store erövrade.

Ryssland åt ryssarna!

Pulkova var vid denna tid en av de största och bäst utrustade astronomiska institutionerna i världen. Den tyska dominansen inom astronomin, och även på många andra vetenskapsområden, var något som stack i nationalistiska ryska ögon. »Ryssland åt ryssarna!» var parollen för dagen. Oskar Backlund hade därför inte så lätt att göra den karriär, som hans yrkesmässiga framsteg förtjänade. Men 1883 kunde han ändå väljas in i Vetenskapsakademien i S:t Petersburg. Hans bosättning i Pulkova medförde dock vissa bekymmer och han flyttade 1887 in till S:t Petersburg.

Vid sitt inval i akademien hade Backlund sökt och fått ryskt undersåtskap. Hans namn var nu *Oskar Andreevitsch*. Han satsade på att lära sig ryska språket – även i Pulkova var det tyskan som räknades som arbetspråk. Han åtog sig också föreläsningar i matematik vid S:t Petersburgs Privata Högre Fruntimmerskurser. När han senare inrättade en räknebyrå som hjälp för sina beräkningar kunde många av dessa kvinnor där beredas plats.

När direktorsposten för observatoriet och därmed förbundet medlemskap i akademien blev ledigt, föreslogs Backlund till postens besättande. Russifieringens svallvågor gick emellertid fortfarande höga och man vågade inte ge honom uppdraget. En annan astronom tillsattes, men denne avgick efter några år och då kunde Oskar Backlund bekläda posten som direktor i Pulkova – ett uppdrag som han behöll till sin död – och till påsken 1895 flyttade han med sin familj åter dit.

Enligt observatoriets statuter skulle en praktisk astronom väljas till dess direktor. Backlund var en omvittnad teoretiker och vissa tvivel på hans praktiska förmåga uttalades. Men dessa kom snabbt på skam för denne man som kom att leda detta väl utrustade observatorium. Han blev känd för sitt goda ledarskap och för att kunna lyssna till råd från sina medarbetare.

Han underlät aldrig att tillvarata Rysslands intressen i olika frågor och genom sin patriotiska hållning stärktes förtroendet för hans person och därmed inflytandet i nationellt ryska kretsar.

Otrolig arbetskapacitet

Backlund satsade också på nya tekniker. Han insåg till exempel att fotografien skulle vara till stor hjälp som komplement till de okulära observationerna. Nya instrument förbättrade även observationerna betydligt vid denna tid när stora framsteg gjordes på mekanikens och optikens områden. Här hade han även stöd av familjen Nobel, som hade en stor del av sin verksamhet baserad i S:t Petersburg. Ett instrument »för fotografisk mätning av stjärnhimlen» och 3 000 rubel till hjälp för beräkning av kometbanan är exempel på understöd från dem.

Han reste mycket. Än var han i England och beställde instrument, än ute på filialerna och kontrollerade arbetet, än i S:t Petersburg för att agera för tilldelning av behövliga penningmedel. Ingen solförmörkelse i det väldiga landet fick lämnas obeaktad och ofta var han själv med vid observationerna. Han höll också god kontakt med andra ryska lärosäten, vilket underlättades av att de flesta hade besatts av före detta Pulkova-astronomer.

Backlund representerade Ryssland på närmare fyrtio kongresser runt om i världen. Det gällde då inte enbart ren astronomi utan andra angränsande områden: matematik, geodesi, seismologi, meterkonferensen med flera.

Observatoriet i Pulkova var också förpliktigt att främja den geografiska forskningen i landet, sörja för de topografiska och geodetiska arbetenas vidare utsträckning, så att rikets kartläggning kunde baseras på säkrare

underlag. Även här bidrog Backlund till ett kraftigt framåtskridande. Han hann också med att publicera nära ett hundra vetenskapliga arbeten, utöver de ovan nämnda rörande den Enckeska kometen.

Vetenskapsmännen lockades också av möjligheten till noggrannare kartläggning av områdena närmare Nordpolen. Men en expedition norrut var både vansklig och dyrbar. Under ett besök i Marstrand sommaren 1896 sökte därför Backlund audiens hos konung Oskar II, för att för honom framlägga sina idéer om arbetets utförande. Kungen uttryckte ett stort intresse för saken och förstod att det kunde vara av stor betydelse för Sverige. Backlund drev också frågan på den ryska sidan och lyckades få flera expeditioner till stånd. Två somrar i rad anförde han själv den ryska expeditionen och hade stor förtjänst i att samarbetet flöt bra.

För sina insatser vid detta framgångsrika företag utnämndes Backlund av kungen till »kommendör av stora korset av Kungl Nordstjärneorden» – av den ryska regeringen fick han en livstidspension på 1 000 rubel.

Backlund hade en otrolig arbetskapacitet och visade intresse för allehanda vetenskapsområden. Redan i Dorpat (1878) skrev hans hustru Ulrika hem till sin mor och systrar och bad dem tänka på »en fattig, öfvergifven stackare, som ensam och instängd hvarje afton långtansfullt blickar upp till de tindrande stjernorne, hvilka utan medlidande locka Oskar bort». Dottern Elsas livligaste minne från Pulkova var det eviga rasslandet från kulramarna som användes vid de astronomiska beräkningarna och som hanterades av en hel stab kvinnliga räknebiträden. Hans förkärlek till kroppsövningar bidrog till hans goda hälsa, men att hans ansträngningar inte kunde gå spårlöst förbi är naturligt. I yngre år kunde han sommartid företa en resa till någon kurort och där återhämta krafterna. Hans stora arbetsbörda och de många resorna resulterade dock i att han fick kronisk magkatarr. Den nervösa åkomsten följdes av dåligt humör och häftiga vredesutbrott. Mot slutet av sitt liv drabbades han också av sockersjuka, men vägrade ändå att slå av på arbetstakten.

Den 29 augusti 1916 – den 16 augusti enligt den ryska julianska kalendern – avled Johan Oskar Backlund och en storslagen vetenskapsbana ändades. Han begravdes på observatoriets särskilda kyrkogård – i graven där hans ena dotter tidigare låg – i närvaro av representanter för flera ministerier och akademier.

* * *

Utmärkelser och hedersbetygelser – egen krater på månen

En man med meriter som Backlunds uppmärksammades naturligtvis på många sätt. Ovan nämndes att han fick *The Royal Astronomical Society's* stora guldmedalj 1909 och blev Kommendör av stora korset av Kungl. Nordstjärneorden 1903, vilket är högsta graden.

År 1914 hedrades han med en av de finaste hedersbetygelser en astronom kan få. Det ansedda *Astronomical Society of the Pasific* gav honom då sin utmärkelse, *The Bruce Medal*.

Han promoverades till hedersdoktor vid fyra utländska universitet. Han blev också ledamot, hedersledamot och korrespondent vid flera akademier och lärda samfund.

Med hans rang, *geheimeråd* med titel excellens, liksom med flera av hans ordnar följde ryskt adelskap för honom och hans efterkommande. Ett geheimeråd hörde ursprungligen till en furstes innersta krets, dem som kunde anförtros en hemlighet, men hade på Backlunds tid övergått (från befattningstitel) till hederstitel. Han hade även titeln *Verkligt statsråd*, vilket är en rysk hederstitel av allra högsta rang.

Backlund hann också engagera sig i det lokala kyrko- och skolrådet och var i många år dess ordförande. Vid hans begravning meddelades att rådet beslutat instifta ett stipendium som bar hans namn.

Efter sin död har hans insatser fortlöpande uppmärksammas och som kuriosum kan nämnas att han fått en krater på månen, *Backlund crater*, uppkallad efter sig. Vidare är han bland dem som fått ge namn åt en asteroid, 856 *Backlunda*.

Tänk om han valt knallebanan i stället!

Oskar Backlunds anknytning till Sjuhäradsbygden

I föregående avsnitt har vi tagit del av berättelsen om en man, vars liv, från den enkla stugan där han föddes till begravningen med närvaro av excellenser och ministrar, ter sig som en saga. Men det är endast Oskar Backlunds person och karriär som beskrivits. Ur lokalhistoriskt perspektiv kan det också vara intressant och ta del av hans bakgrund och anknytning till Sjuhäradsbygden. Även hans barn och övriga avkommor är av intresse då de nästan alla återvände till Sverige efter åren i Ryssland.

Far- och morföräldrar

Ett par generationer tillbaka i tiden ger följande basfakta:

Oskar Backlunds farfar hette Johannes Andersson Bellander och föddes den 28 april 1776 på gården Berg i Dannike socken, Älvsborgs län. (Där bodde också någon tidigare generation.) Han var sedan åbo (arrendator) på denna gård och dessutom handlande. Han gifte sig med Karin Jönsdotter, född den 27 februari 1780, också hon från Berg i Dannike.

De fick fyra barn, Ingegerd, Andreas, Maria och Kerstin. Det andra barnet Andreas blev senare far till vår astronom Oskar Backlund. Modern Karin dog den 6 mars 1815, samma dag som dottern Kerstin föddes.

Änkemannen Johannes gifte om sig senare samma år med Stina Jönsdotter, född den 12 september 1790, från Hult i Dannike. De fick sex barn: Kristina, Petter, Jacob, Carolina, Johan och Anna; sönerna blev också här typiska resehandlare. Familjen, och då även de barn som föddes av första hustrun, flyttade 1817 till Backa i Dannike och 1824 till Norra Backa i Tvärred. Fadern dog där den 15 mars 1839 och modern på det strax intill liggande »undantaget» torpet Svedjorna den 3 december 1867.

Morföräldrarna kom från Ås härad. Elias Jönsson, född den 23 augusti 1784 i Boga kvarn i Södra Ving, var hemmansbrukare/åbo i Mastunga i samma socken och dog 1856. Han gifte sig 1809 med Ellika Håkansdotter, född den 9 september 1786, på Tomta Nedergården i Södra Ving. Från samma trakter kan ytterligare ett par generationer spåras i kyrkoböckerna.

Föräldrar

Vår astronom Oskar Backlunds far hette Andreas Johansson Backlund, född den 20 januari 1810 på gården Berg i Dannike. Han var bonde och gårdfarihandlare; han har registrerats som både handelsbetjänt och handelsdräng i Ulricehamns kyrkoböcker innan han gav sig ut på sina handelsfärder.

Han gifte sig 1843 med Sara Lisa Eliasdotter, född den 17 mars 1819 i Mastunga, Södra Ving. De fick fyra barn, varav sonen, vår Johan Oskar var äldst. Han föddes den 28 april 1846 på hemmanet, 3/16 mtl, Rölle i Dannike socken. Övriga barn var Maria Vilhelmina (f. 1851), Selma (f. 1853) och Emilia Charlotta (f. 1856). Två av systrarna flyttade till USA och en till Göteborg.

Affärerna gick uppenbarligen inte så bra för Andreas, och han måste lämna sitt hemman efter några år. Han fortsatte dock med sin handelsverksamhet åtminstone till mitten av 1850-talet.

Fadern Andreas dog sedermera på torpet Lieslätt i Dannike 1872; modern flyttade då till sin bror i Värmland och avled där fyra år senare.

Morbrodern i Värmland

Oskars mor hade alltså en bror Andreas Eliasson, född 1823. Han var framgångsrik handlare och hade sedan 1855 Värmland som försäljningsområde. Liksom många andra yngre handlare, slog han sig så småningom ner inom området. Ibland hade de funnit en flicka att gifta sig med och ett extra plus var förstås om hon då hade en bra gård. Andreas Eliasson bosatte sig på gården Ingrirud i Bro församling i Värmlands län. Där byggde han upp en förläggar- och grosshandlarverksamhet med flera anställda. Han gifte sig med Beata Christina Andersdotter (f. 1832) och fick sju barn, varav två söner. Båda dessa dog dock i späd ålder och han saknade därmed naturlig arvtagare för sin verksamhet.

Hit till sin morbror skickades Oskar Backlund 1861, som 15-åring. Vi kan anta att han under sin skolgång visat anlag för matematik och att föräldrarna menat att »du som kan räkna kan väl hjälpa morbror Andreas med affärerna». Han stannade i tre år hos morbrodern, och hann få egen handelsfilial under denna tid. Men Oskars intresse var inte att handla med klutar, han ville studera.

Senare i livet mindes han ändå den korta tiden i Värmland med välbehag och kunde till exempel sätta värde på det specifikt värmländska i Gösta Berlings saga. Även i andra sammanhang höll Backlund god kontakt med sitt gamla hemland. Kontakterna med födelsebygden verkar dock inte ha uppehållits alls.

När Oskars mor Sara Lisa Eliasdotter flyttade till sin bror hade Oskar redan lämnat Värmland för studier vid Uppsala akademi, där han intogs höstterminen 1866.

Morbrodern Andreas Eliasson från Romsås Gamlegården i Södra Ving, som inlett sin bana som handelbetjänt, var en strålande affärsman. Han blev med tiden både sågverks- och godsägare och bosatte sig då på Agnhammars bruk i Grums.

O. Backlund

Namnet Backlund

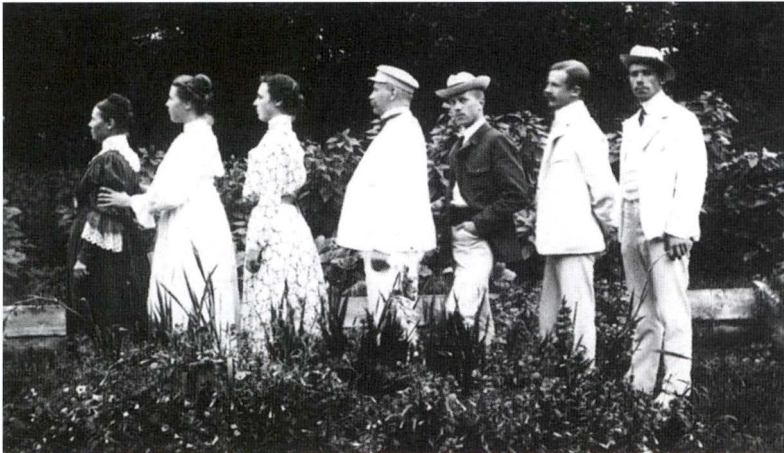
Lagstiftning om släktnamn infördes i Sverige först genom 1901 års släktnamnsförordning. Därigenom infördes en spärr mot de fria namnbyten som tidigare förekommit i stor omfattning. Det fanns inga regler för hur namn fick bildas vid denna tid – adelsnamnen var dock skyddade.

Oskar Backlunds farfar hette Bellander, som ovan nämnts. Två av farfaderns söner tog samma efternamn, medan två tog namnet Backlund; de två senare var halvbröder. Namn som slutar på »-ander» brukar ses som typiska handlarnamn i Sjuhäradsbygden och har ofta en anknytning till bostället. Så även här: analogt med till exempel Bylander från Byttorp eller Gullander från Gullered har Bellander sannolikt bildats av gården Berg. Namnet Backlund har också liknande ursprung. Det är inte svårt att inse att bosättningen på två gårdar med namnet Backa – först i Dannike, sedan i Tvärred – har inspirerat till detta efternamn.

Hustrun

Oskar Backlund gifte sig före utflyttningen till Dorpat med Ulrika Katharina Widebeck (1847–1940). Hon var dotter till domprosten Isaac Widebeck i Strängnäs. Hon fick genom makens utnämning titeln Geheimerådinna.

Hon var en utomordentlig pianist och hade gått igenom musikkonservatoriet i Stockholm. Under tiden i Dorpat och Pulkova fick hon hjälpa till med försörjningen genom att ge pianolektioner. Hon satte också alla de egna barnen vid pianot i unga år och tillsammans kunde mor och barn framföra populära musikcharader vid observatoriets nyårsfirande. Med tanke på Oskar Backlunds enorma arbetsinsats blev familjelivet eftersatt och hustrun fick till stor del ta ansvar för barnuppfostran och hemsysslor.

*Familjen Backlund i Pulkova 1906:
Ulrika, Elsa, Nadja, Oskar, Nils, Hjalmar och Helge.*

Barnen

Oskar Backlund fick med sin maka Ulrika sex barn, där flera har utmärkt sig på olika sätt. De studerade och vistades tidvis i Sverige. De lämnade alla Ryssland, den siste i samband med revolutionen där. En son vände dock tillbaka tillfälligt.

Förteckning över barnen:

1. **Hjalmar Backlund** (1877–1960),
gift med Juliette f. Devrient (1882–1956).
Barn: Erik (f 1904), Hella (f 1905), Valdemar (f 1908) och Helge (f 1913).
Officer, överste. Stred i Första världskriget för Ryssland, på den vita sidan (general Judenitjs Estlandsbaserade armé) i ryska inbördeskriget och som svensk frivillig i Vinterkriget. Senare affärsman i Helsingfors. Begravd därstädes.
2. **Helge Backlund** (1878–1958),
gift med Hildegard f. Dischner (1889–1954).
Barn: Vidar (f 1916), Ingeborg (f 1922), Boelda (f 1924) och Hilding (f 1926).
Geolog och mineralog. Professor i Åbo (1918–24) och Uppsala (1924–43).
Deltog som geolog 1899–1901 i de svensk-ryska gradmätningsexpeditionerna till Spetsbergen (som fadern organiserade), 1904 i en expedition till norra Sibirien, ledde 1909 expeditioner till norra Ural och Norra ishavet och 1911 till Turkestan för undersökning av naftaförekomster.

Han var 1912–13 statsgeolog i Argentina och tillbragte åren 1913–14 på resor i Nord- och Syd-Amerika. Återvände till Ryssland och besökte 1915 Altai och norra Mongoliet, 1916 Ural och 1917 norra Mongoliet.

3. Elsa Backlund-Celsing(1880–1974),
gift med agronomen Ulrik Celsing (1875–1959).
Barn: Gustaf (f 1913), Anders (f 1914) och Lars (f 1916).

Konstnär, med porträttmålning som specialitet.

Elsa och den två år äldre brodern Helge sändes 1887 till Strängnäs, där mormor Carolina och moster Vivi fanns. Helge återvände efter ett år till Ryssland, men Elsa kom att stanna i Strängnäs under åtta skolår.

Elsa studerade i S:t Petersburg på en fri konstskola, men kom åter till Sverige där Anders Zorns målning gjort djupt intryck på henne. Hon tog sig objuden till Mora och lyckades sedan få diskutera sitt måleri med honom under flera somrar. Med egen ateljé i S:t Petersburg umgicks hon i konstnärskretsar och fick med flera tavlor till Konstakademins årliga utställning, bland annat här avbildade »På skidor» (med brodern Helge som modell). Hon deltog bland annat på Parisutställningen 1907.

»På skidor» med brodern Helge och »På spark» med systemern Nadja.
Målningar av Elsa Celsing.

Zorn var ju en av samtidens främsta porträttmålare och han är en av dem som inspirerade henne att ta upp denna genre, vilket inte minst applåderades av fadern Oskar Backlund, som gärna såg att hon kunde försörja sig på sitt yrke.

Hon gifte sig 1912 och flyttade till Sverige. Tecknade sedan också tidningsomslag och miljöer. Västerås blev Elsas hemort i över 50 år, och där blev hon känd som den stora porträttmålaren. Efter hennes död skänktes ett flertal målningar till Västerås konstmuseum.

4. **Ingeborg Backlund** (1883–1896). Dog ung, begravd i Pulkova.

5. **Nadeschda »Nadja» Backlund** (1885–1969), ogift.

Violinist. Ärvde den musikaliska talangen från modern.

Hon flyttade till Stockholm och blev där medlem av Konsertföreningens Orkester (nuvarande Kungliga Filharmonikerna), där hon tillhörde violasektionen under åren 1914–1947.

6. **Nils Backlund** (1888–1951),
gift med Eugenia f. Souchay.
Barn: Oleg (f 1910).

Civilingenjör. Anställd vid Vattentransportstyrelsen. Fängslades på lösa grunder under de första revolutionsåren, i mars 1921. Han frigavs efter en tid och kunde lämna Ryssland.

Bondeledaren Anders Danielsson

»Vad kan väl en enskild kraft förmå» *)

JESPER WASLING

Av politiker från Sjuhäradsbygden är det främst två som satt djupare spår i den svenska historien. I modern tid är det förre statsministern Ingvar Carlsson och i gången tid ledaren för bondeståndet Anders Danielsson. Den förre lämnade sin politiska bana 1995, den senare drog sig tillbaka redan 1835. Trots åren som skiljer dem åt har de mycket gemensamt: en kamp för den lilla människan och förnuftets seger över de enkla lösningarna. Låt oss stifta bekantskap med Danielsson.

Anders Danielsson verkade i en tid då en enkel bondes ord inte vägde lika tungt som en adelsmans. Kanske är hans gärningar därför bortglömda idag. Det enda synliga minnet är en vägskylt med hans namn vid en byväg förbi hans födelsegård i Gingri, medan betydligt mindre framstående politiker och affärsmän fått ge namn åt centralt belägna gator och torg.

Danielssons politiska gärning är ändå av den storleken att hans person bör uppmärksammas mer än vad som hittills varit fallet. Inte minst eftersom hans insatser kan sägas ha resulterat i tre stora politiska arv: knallehandelns bevarande, partiväsandets uppkomst och nya regler för val till riksdagen. Det sistnämnda genomfördes dock av Danielssons politiska motståndare.

Färre ämbetsmän, lägre skatt

Vår statskalender framvisar ett antal av ämbetsmän i så oformligt missförhållande till folkstyrkan och landets tillgångar, att intet samhälle lär härutinnan kunna med oss jämföras. Tjänstemannaklassen lär förhålla sig till den övriga folknummern såsom ett till sexton. Den slutföljd som härav uppkommer, nämligen att en stor del av ämbetsmännen måste vara odugliga eller sysslösa, är av erfarenheten alltför mycket besannad.

---

*) Anders Danielssons yttrande på sin sista riksdag 1835.

Läs om Danielsson i Wilhelm von Brauns boråsdikt längre fram i boken!

Detta citat från riksdagen 1817 betecknar slutet på »de menlösa tiderna» som hade präglat politiken efter Karl XIV Johans trontillträde, där kritik mot kung och byråkrati hade varit omöjlig. De sämre tiderna gjorde nu att kritik kunde framföras.

Men regeringen var inte nöjd. Med kungahusets stöd inleddes nu påtryckningar mot de två män i bondeståndet som öppet vågade kritisera makten, Anders Danielsson och hans vapendragare Johan Olsson Longberg; den senare företrädde bönderna i Gästrikland men var född i Borås.

Övriga ledamöter ur bondeståndets uppmanades mer eller mindre diskret att inte välja om Danielsson och Longberg till de uppdrag de haft under föregående riksdag. Drivande i kampanjen mot dem var bondeståndets egen sekreterare, Olof Werlin. Sekreteraren i bondeståndet utsågs av tradition av regeringen, men snart kom bondeståndet att kräva att de själva skulle få utse denne. Så gjorde de andra stånden med sina företrädare.

Danielsson och Longberg bjöds inte in till slottet för den sedvanliga riksdagssupén, men kom ändå. De utsattes för en komplott för att inte bli omvalda till bankofullmäktige, men lyckades avslöja denna. Till sist gjorde bondeståndets sekreterare allt för att undergräva deras anseende, även om de tider då överheten kunde diktera villkoren för bondeståndet var på väg mot sitt slut. Trots angreppen hade de båda männen ett fortsatt mycket starkt stöd inom sitt stånd, och omvaldes till sina uppdrag med stor majoritet, medan Werlin tvingades lämna sin post.

De återkom 1823 med samma kritik och i sitt tal inför adeln på Riddarhuset formulerade sig Danielsson med sedvanlig skärpa:

Att vår stat kan bestå med inrättningar, som kosta ojämförligt mindre än de nuvarande, är icke ett ämne för tvivel, ehuru kanske för tvist.

Dessa inrättningars reformerande, ämbetsmannakårens minskande, arméns reducerande, avskaffande av grannlåten i hennes beklädnad, ny frihet att driva näringar och begagna de hjälpkällor vi kunna äga, beskattningens jämnare fördelning – allt detta är ämnat att utgöra föremål för bondeståndets yrkande på denna riksdag.

Någon direkt effekt på tjänstemannaklassen fick inte den nya oppositionen, men den skapade grunden för ett nytt sätt att se på politiken i Sverige. Under de kommande decennierna skulle allt fler delar av samhället komma att underställas böndernas kritik till dess det politiska landskapet var så förändrat att det inte var personliga intressen eller börd, utan ideologiska ståndpunkter, som avgjorde vilken politik man som enskild riksdagsman valde att föra.

*Bondeledaren
Anders Danielsson
från Gingri.*

*Borås Museum,
BM8295.*

Ett starkt rättvisepatos

Rättvisa var viktigt för Danielsson och han grep med kraft in i debatten när han såg att de fattiga och svaga sattes på undantag. Därför var han motståndare till alla försök att stänga ute de fattiga från läroverken, mot den militära disciplinen som var orättfärdig mot den fria allmogens söner och för en utökad representationsrätt som skulle ge även de fattiga möjligheterna att utse sina representanter. Som ett första steg föreslog han därför på sin sista riksdag 1834–35, att man skulle skrota den innevarande riksdagsordningen och i stället låta varje härad utse en adelsman, en präst, en borgare och två bönder till varje riksdag.

År 1828 utarbetade lagkommittén ett förslag till en ny ärvdabalk, en ny civillag. Den innebar på många områden en jämlikare fördelning av arvet, bland annat lika arvsrätt mellan män och kvinnor, men kommittén hade förbisett en sak. Den gjorde fortfarande åtskillnad på barn födda inom äktenskapet och dem som var födda utanför, där de senare helt skulle sakna arvsrätt.

Detta kunde Danielsson inte tåla:

Skulle man då icke ha hunnit inse, att de oskyldiga varelser, som genom sina föräldrars ordningar erhållit livet och förmågan att lida, äro födda med lika anspråk som alla andra på sina fäders omvårdnad, och att denna omvårdnad måste av lagen åläggas så stor, som den någonsin kan åstadkommas, d.v.s. utan åtskillnad för det ena barnet mot det andra.

Därefter krävde han att kungen skulle garantera att kommitténs förslag inte skulle ligga till grund för någon proposition utan att en helt ny lag skulle utarbetas.

Åter visade han att det gamla samhället där en persons ursprung bestämde dennes framtid tillhörde historien och att ett nytt samhälle som gav varje individ rätt till en plats i samhällsgemenskapen blev naturligt.

Kampen för knallarna

Idag är Anders Danielsson främst känd för sin kamp för knalleverksamheten. Hans första riktiga insats på området gjordes vid riksdagen 1823 även om det började som ett försvar för de bönder som bedrev lanthandel och mot borgarna i Borås och Ulricehamn.

Senare kom hans arbete att utvecklas till ett allmänt försvar för frihandeln och mot näringsförbuden, och för detta fick han ekonomiskt stöd från sina hemtrakter. Med begreppet frihandel avsågs inte bara gårdfarihandel utan även import och lanthandel, två andra områden där vissa borgare kunde få monopol på andra handelsmäns bekostnad.

Lanthandeln var ännu vid 1830-talets ingång i stort sett förbjuden och det fanns i hela landet endast 127 personer som fick driva handel utanför städerna – 40 av dem var bosatta i Kristianstads län. Många hade tillstånd från magistraten i närmaste stad, medan många helt saknade tillstånd.

Kommerskollegium föreslog en reform, men denna avslogs av regeringen som nu hade den konservativa statssekreteraren August Hartmansdorff, en svuren fiende till näringsfriheten. Han kom under 1830-talet att stärka sin position och bli det konservativa partiets obestridlige ledare. Hartmansdorff kom att bli Danielssons politiska huvudmotståndare. Han gick i sin retorik till personangrepp mot Danielsson och mot bönder i allmänhet, vilket fick denne att replikera, att det kunde vara för honom likgiltigt:

... om detta förakt för bondeståndet hystes av herr von Hartmansdorff, men det kunde icke vara för nationen likgiltigt, om det funnes vid kungens tron.

Genom regeringens ekonomiskt konservativa politik fördröjdes många ekonomiska reformer, men Anders Danielsson och andra oppositionsmäns arbete bidrog starkt till att minska de konservativas dominans över den ekonomiska politiken. Några decennier senare blev näringsfriheten på landsbygden total och handeln kunde expandera.

Likhet inför lagen

Frihet och likhet inför lagen var viktiga inslag i Danielssons politiska program. För honom var det den lag som antogs av riksdagen, och som vann kungens gillande, som skulle gälla för hela Sverige. Alla ämbetsmän i riket skulle följa denna lag, inte på eget bevåg stifta egna regler för sitt ämbetsområde. Här var det framförallt landshövdingarnas makt han ville åt och detta är exempel på en skrivelse från hans kansli:

Man reser från Stockholm till Arboga. Man gör påhälsningar hos vänner under vägen. Man undfägnas med ett glas brännvin utan att sätta sig till bords och förtära en måltid. Man föreställer sig icke, att häri kan ligga ett lagbrott. Därefter fortsätter man resan genom Nerike och gör även där påhälsningar, men där får man se hur värden endast i smyg vågar bjuda på en sup, liksom vore det ett lagbrott. Har man då passerat Sveriges gräns? Lever man här under andra lagar? Man har icke passerat Sveriges gräns; men man lever under andra lagar. Vem har stiftat dessa lagar? Råda icke konung och ständer i Nerike som annorstädes? Jo – men här finns en annan landshövding – det är hela skillnaden.

Emellertid ser man i Nerike lantfolket om söndagsaftnarna opåtalat hålla lekstugor, d.v.s. förlusta sig med dansar och oskyldiga lekar. Man finner intet ont däri och blandar sig kanhända i dansen och låter ingen inbilla sig, att det skulle vara väl gjort, om man ville beröva folket deras oskyldiga glädje. Så resonerar man i Nerike och även i Östergötland. Men därifrån tager man vägen genom Jönköpings län och ser ej mera någon dans – finns då ej här samma folklynne? Lever ingen glädje i dessa skogsbor, vilkas glädje annars överträffar slättbornas? Man frågar dem – jo! säga de, ännu är hjärtat kvickt i oss – man tage en viol och spele en polska för en samling av unga drängar och flickor. Man måste binda dem, eller dansa de. Varför skaffa de sig då icke detta nöje? Emedan de fått en ny landshövding. Det kostar dem nu tio riksdalers böter, om de dansa efter klockan sju om aftonen; och tidigare kunna de icke gärna börja. Således lönar det sig icke att tillställa någon lekstuga.

En modern politiker

Danielsson kom till riksdagen 1809 som representant för Ås, Kullings och Gäsene härad. Vid sina sista två riksdagar företrädde han hela 21 respektive 27 härad i Västergötland och Dalsland, och slog därmed alla tiders rekord som förtroendevald. Han hade ändå inte fler röster än den riksdagsman som endast företrädde ett härad; därefter ändrades valreglerna. Han erhöll lön från vart och ett av häraderna och kunde genom den samlade ersättningen avlöna ett kansli som hjälpte honom att förbereda tal och motioner samt föra ut den politik som han ville driva.

Det var här den stora politiska vinsten fanns för hans väljare. En riksdagsman med ett starkt kansli var en effektivare politiker än många fattiga ledamöter som tvingades agera med små ekonomiska medel.

Danielsson var en modern politiker. Hans styrka var inte hans retorik i talarstolen eller kraftfullhet i möten människor emellan utan hans förmåga att analysera politiken och se vilka vägar som fanns att gå. Och förmågan att i en talarstol presentera dessa alternativ på ett lättbegripligt och samtidigt humoristiskt sätt. Redan på sin första riksdag 1809 lyckades han fånga sina lyssnare med goda argument och det var något som kännetecknade hans politiska framtoning fram till hans död.

Han var trots sin dämpade framtoning en modig politiker, som vågade stå upp för sin åsikt även när en majoritet intog en avvikande ståndpunkt.

En annan sida av hans politiska arbete var ansträngningarna att göra ståndens överläggningar offentliga. Han misslyckades vid riksdagen 1823 men fick igenom förslaget till den nästkommande riksdagen 1828–30. Sedan dess har riksdagens överläggningar varit offentliga och ingen skulle idag komma på idén att göra dessa till en angelägenhet för riksdagsmännen allena.

Partiväsendets pånyttfödelse

Danielssons politiska motståndare inom bondeförbundet, exempelvis Jon Jonsson i Skörje, ansåg han vara på den »högra sidan». Själv använde han orden *liberal*, *liberalitet* och *frisinnad* som beteckning för sin politik. Alltså betraktar han sig själv som hemmahörande till vänster även om politiska partier i vår mening inte fanns under denna tid. Tvärtom var minnet av frihetstiden fortfarande levande och dess partiväsende försökte man på alla sätt undvika. De moderna politiska partierna födelse dröjer till seklets slut. Ändå finns det kring Danielsson och hans kansli ett embryo till det partiväsende som skulle återupplivas. Visserligen är det inte de själva som

ser sig som ett parti, utan deras motståndare. Det viktiga verkar ändå inte ha varit själva partibeteckningen utan att Anders Danielsson genom att vara representerad av så många härader hade råd att inrätta ett kansli även om det inte kom att få någon partipolitisk betydelse förrän Danielssons anhängare efter hans död kom att beteckna sig själva som liberaler. Så länge Anders Danielsson var verksam var de kort och gott oppositionen.

Kanske har detta att göra med Karl XIV Johan som bara i ordet liberal såg en potentiell revolution; att då framhärda skulle omöjliggöra en effektiv oppositionspolitik när det ändå var innehållet och inte etiketten som var det centrala för politikern Danielsson.

Hård kritik för slösaktighet

Anders Danielsson var inte bara vanlig riksdagspolitiker, han var också chef för ett politiskt kansli, det enda av sitt slag. Man kan säga att kansliet hade två uppgifter: förbereda tal och skrivelser samt verka som en lobbygrupp. I det senare uppdraget ingick att ordna tillställningar av olika slag där man bjöd på mat och dryck. Detta tolkades av politiska motståndare som att Anders Danielsson använde sitt arvode till att bjuda sina vänner på fest.

De politiska motståndare som på detta sätt ville svärta ner Danielssons rykte kom i regel från den konservativa sidan och anklagelserna tog fart under 1830-talet.

Anders Danielsson var en rik riksdagsman för att komma från bondeståndet. Han hade råd att klä sig som en borgare i stället för att bära den för bondeståndet typiska vadmalsrocken. Det väckte kritik från konservativt håll. 1835 anklagade några präster Danielsson för att ha tagit ut för stort dagtraktamente, en beskyllning som var falsk men ändå ett utslag av de angrepp som nu blev allt vanligare och gick ut på att han levde ett utsvävande liv på sina väljares bekostnad.

Samtidigt vet vi från arkiven att de i bondeståndet som hörde till den konservativa gruppen faktiskt själva fick otillåtna medel från statskassan. Bland annat fick deras främste man, Jon Jonsson ersättning från kabinettskassan för att kunna bjuda hela bondeståndets ledamöter på utflykt och middag på kungliga slottet inför en viktig votering.

Det är betecknande att den konservativa gruppen, som fick otillåten ersättning, angrepp oppositionen för att använda sig av penningmedel för att få sin politiska vilja igenom, medan oppositionen som faktiskt inte verkar ha haft några större tillgångar inte kom med motsvarande beskyllningar.

Mot slutet av sitt liv drabbades Anders Danielsson av många ekonomiska motgångar. Hans engagemang i politiken gick ut över affärerna och han gick sånär i personlig konkurs. Endast en riksomfattande insamling, sannolikt Sveriges första, räddade honom men han var tvungen att sälja nästan allt sitt jordinnehav. Endast en gård kunde han behålla, och det var en av de minsta han hade ägt.

När han somnade in 1838 var det som en fattig man, men långt ifrån bortglömd. Om detta vittnade riksdagskollegan Bengt Gudmundsson som vid riksdagen 1840 höll ett tal till Anders Danielssons minne:

Under det att Anders Danielssons skriftliga anföranden vittna om de skickliga och ofta utmärkta arbetskrafter, han visste förena med sig, och som hans klarseende blick, hans praktiska liv ledde och ofta stödjande förde till fosterlandets mål, vittna hans muntliga anföranden om den kännedom han ägde i detaljerna av de stora principfrågor, för vilka han så manligen stridde.

Fakta om Anders (Andreas) Danielsson

Född 14 januari 1784 i Gingri socken.

Död 22 april 1839 i Surte socken.

Gift 26 maj 1805 med sin kusin Katarina Andersdotter.

Riksdagsman för bondeståndet 1809–35.

Ledamot av bankoutskottet 1809–10.

Valman vid justitieombudsmannavalen 1809–23 och 1834–35.

Elektor 1810–35.

Ledamot av lagutskottet 1810,

av nämnden för tronföljarvalet 1810,

av hemliga utskottet 1812 och 1834–35,

av särskilda utskotten 1812, 1815, 1817–18 och 1823,

av opinionsnämnden 1812, 1815, 1817–18 och 1834–35,

av ståndets enskilda besvärutskott,

av konstitutionsutskottet 1815–35 samt

av olika förstärkta utskott 1817–18, 1823 och 1834–35,

Ordningsman i ståndets klubb 1817–18,

Elektor för tryckfrihetskommittéer 1817–18 och 1823 samt

Ordförande i flera deputationer o. dyl.

Riksbanksfullmäktig 1810–1823.

Vald till statsrevisor och till revisor över bankodiskontverket 1823.

En av direktörerna för riksbankens lånekontor i Göteborg från 1823.

Status och livsstil bland företagare

– exemplet Borås 1919

TOMAS NILSON

När vi studerar taxeringslängder för Borås ser vi att runt sekelskiftet 1900 var kvarteren kring Stora Torget osedvanligt täta på förmöget folk: där disponerade läkare, advokater och bankdirektörer de stora våningarna, en och annan militär fanns noterad som hyresgäst, liksom högre tjänstemän inom förvaltningen. Men framför allt bodde där företagare, samtliga förmögna och tillhörande stadens ekonomiska elit.

De flesta företagen var verksamma inom textilindustrin. De kom från Sjuhäradsbygden och de var ofta släkt med varandra. Just dessa företagare kan alltså sägas utgöra en mycket homogen grupp. Men hur var det för den stora majoriteten av företagare i Borås – de som inte nödvändigtvis bebodde kvarteren runt Stora Torget, eller delade samma geografiska och sociala bakgrund som dem vi nämnde tidigare. Hur såg deras sociala och ekonomiska status och livsstil egentligen ut?

Bakgrund

Den period, som våra företagare var verksamma inom, karaktäriserades nationellt av stora ekonomiska och sociala omvälvningar. Det moderna industrisamhället höll med rasande fart på att ta form. Denna förvandling utspelades grovt sett mellan åren 1890–1920 och innebar att Sverige gick från att vara ett relativt outvecklat land, där jordbruk och traditionella näringar som järn och skog var starkt dominerande, till att bli en modern industrination.

Borås påverkades givetvis också av industrialiseringen. Först och främst utvecklades Borås till en av landets snabbast växande städer, dominerad av textilen. Den var mycket arbetsintensiv och producerade till stor del för den svenska hemmamarknaden.

Den ursprungliga rutmönstrade staden från 1621 förändrades i stort sett inte före 1878, men följdes av nya stadsplaner 1891 och 1906. Processen blev påtaglig från slutet av 1800-talet och förändrade stadens

geografiska utbredning markant. De som flyttade in för att arbeta inom textilindustrin kom att bosatta sig utanför planlagt område, vilket fick till följd att stadens gränser kontinuerligt flyttades utåt. Under åren fram till att den nya stadsplanen fastställdes 1906 uppstod stora oreglerade förstadsområden. Det största av dessa var Norrbygärde/Norrby.

Förutom de större arbetarkasernerna och hyreshusen, som hade byggts av textilmorna för de egna arbetarna, bebyggdes området med småhus och skjul enligt känt manér. Sådan »vild bebyggelse» omfattades inte av byggnadsstadgans bestämmelser. De styrande i staden var väl medvetna om den stora kostnad en stadsplanläggning av området skulle föra med sig, och lät därför förhållandena i det längsta bero. År 1905 hade fastighetsägarna på Norrby fått nog och ingav en skrivelse till Stadsfullmäktige. Däri påpekades att en förstad som har existerat i årtionden, och där ungefärligen en fjärdedel av stadens befolkning bor, åtminstone borde ha ordentliga gator och gatubelysning. Skrivelsen gav resultat och från ca 1910 är Norrby en integrerad del av staden.

Lugnet, Brodal och Elinsdal var andra utpräglade arbetardistrikt, som hade bebyggts enligt samma mönster som Norrby för att ge bostäder åt inflyttade textilarbetare. Dessa låg också utanför stadsplanen till 1906.

Egna hemsrörelsen kom på 1910-talet. Områden som Villastaden, Parkstaden, Salängen bebyggdes då.

Landerier, som var en typ av herrgård, och större villor låg som en krans runt staden. De förra började uppföras på 1830-talet av förmögna boråsare som säkra reträttställen – stadsbränderna på 1820-talet fanns i färskt minne. Landerierna, med namn som Katrinedal, Annelund, Asplickan, Ramnås och Lorensberg, och de stora villorna, som Sandgärdet, Villa Särila och Olofsholm, kom med tiden att hamna närmare stadens expanderande bebyggelse. Många ur stadens företagare lit flyttade, i takt med att inkomst och förmögenhet ökade, utanför tullarna där de förde ett överståndslignande liv.

Även om de nya områdena markant hade förändrat stadens utbredning, var det först när Torpa socken införlivades med staden 1911 (kyrkligt) och 1920 (judiciellt, administrativt och kommunalt) som Borås fick ett första större rumsligt tillskott.

Ekonomisk skiktning och livsstil

För att undersöka företagargruppens ekonomiska ställning och inbördes skiktning har de taxeringslängder som upprättades över statlig bevillning (skatt) används. Under hela undersökningsperioden uppgick bevillningen

Arvid Sprakarns stadsvilla på Åsbogatan.

på inkomster av arbete och kapital till en procent. Inkomster från eventuella affärsrörelser taxerades också. Den inkomst som bevillningen baserades på, räknades fram av bevillningsberedningen och fastställdes av taxeringsnämnden.

Tidigare forskning har pekat på att taxeringen generellt tenderar att vara lägre än de verkliga inkomsterna. Uppgifterna måste därför tolkas med en viss försiktighet. Sammanlagt finns det taxeringsuppgifter för 109 företagare 1919.

Dessa företagare har skiktats i sex ekonomiska grupper beroende på storleken av deras inkomst. Detta ger ett grovt mått på hur ekonomiskt framgångsrika företagarna var.

Grupp	Taxerad inkomst	Grad av ekonomisk framgång
1	0– 5 000	Mindre framgångsrika företagare
2	5 001– 10 000	D:o
3	10 001– 25 000	Framgångsrika företagare
4	25 001– 50 000	D:o
5	50 001 – 100 000	Mycket framgångsrika företagare
6	100 000 –	D:o

För att få perspektiv på den gjorda indelningen kan vi jämföra med tillgänglig data över taxerade årsinkomster för ett antal yrkesgrupper. Bland arbetarkollektivet låg exempelvis den årliga medelinkomsten för en manlig arbetare inom tillverknings- och gruvindustri 1919 på 3 050 kronor; en yrkesskicklig verkstadsarbetare tjänade 3 607 kronor per år medan en manlig arbetare inom textilindustrin hade en årsinkomst på 2 816 kronor. Inom statlig och kommunal tjänst låg årsinkomsterna på ungefär samma nivå. En folkskollärare tjänade 3 625 kronor år 1919, stationspersonal inom Statens järnvägar kom i medeltal upp i 3 927 kronor under det att kommunalt anställda arbetare tjänade mellan 3 605 och 3 929 kronor.

I jämförelse med ett antal yrkesgrupper låg en stor del av våra företagare högre taxeringsmässigt. Detta syns tydligt i Tabell 1 nedan. En dryg fjärdedel (27 procent) av alla företagare hade exempelvis en taxerad inkomst 1919 som översteg 50 000 kronor. Förhållandet indikerar att de företagare som tjänade mest tillhörde, eller rent av själva utgjorde, Borås absoluta ekonomiska elit. Vi kan nämna Axel G Bergengren, ägare till Borås Väveri, vars inkomst uppgick till den för dåtiden svindlande summan av 745 560 kronor. Bergengren var den som överlägset taxerade högst. Generellt, om vi jämför med vad gemene man tjänade, betyder det faktiskt att det stora flertalet av de undersökta företagen tillhörde de mer välbärgade i Borås. Exempelvis taxerar de flesta av företagen i Borås 1919 på en nivå som överstiger 10 000 kronor (72 procent). Medelinkomsten bland företagargruppen låg det året på 54 855 kronor, att jämföra med medelinkomsten för samtliga boende i Borås, som uppgick till blott 3 073 kronor.

Tabell 1. Företagare enligt ekonomiska skiktningssgrupper, Borås 1919.

	Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4	Grupp 5	Grupp 6
Borås (109)	17 %	11 %	28 %	17 %	13 %	14 %

Källa: taxeringslängder för Borås och Torpa 1920.

Men som också framgår av tabellen fanns det företagare vars taxerade inkomst grovt låg i paritet med vad en arbetare eller lägre tjänsteman tjänade. Tag till exempel disponent J A Munther, fabrikkör F A Andersson eller industriidkare Severin Persson, vilka samtliga låg inom grupp 1, det vill säga taxerade för under 5 000 kronor. En slutsats vi kan dra är alltså att bakom de fina titlarna kunde ganska blygsamma omständigheter dölja sig.

Interiör från apotekare Hjalmar Linds Villa Särila.

Foto Gustaf Nilsson, Borås stadsarkiv

Företagarnas livsstil

Genom att koppla ihop taxeringsnivå och företagarnas förda livsstil går det att indirekt diskutera den ekonomiska framgångens yttre attribut.

Internationell forskning har visat att åtminstone de nationella företagareliterna aspirerade på en aristokratisk livsstil, där lantegendom, dyrbara konsumtionsvanor, innehav av officiella utmärkelser och ordnar samt en stab av anställda tjänare utgjorde de yttre attributen. Den nyvunna sociala positionen befästes genom äktenskap med adel och överskikt, ett vidlyftigt socialt umgänge samt via medlemskap i exklusivare klubbar och ordenssällskap. När företagaren nått så långt, fanns möjligheter att också ta klivet in i politiken, och på så sätt axla ansvaret som samhällsbärare.

Ett bra mått på individens sociala status och ekonomiska förmåga är boendeform. Under perioden fram till 1914 flyttade medelskiktet hela tiden fram sina positioner. Boendet utgjorde ett av flera möjliga sätt för skiktet att såväl identifiera sig med som att definiera och avgränsa sig mot andra samhällsgrupper. Att studera var företagarna bodde blir därför viktigt för att kunna urskilja möjliga tendenser av detta.

Möjligheten att anställa tjänstefolk var en annan statusmarkör, som dock förmodligen var betydligt »billigare» än ett statusfyllt boende och bör därmed ha omfattats av fler av företagarna. Även ägande av dyra kapitalvaror, som automobiler, var ett sätt att visa sin sociala tillhörighet.

Generellt var en viss livsstil förbehållet enbart vissa; den ekonomiska styrkan hos dessa samhällsgrupper fungerade således på ett utestängande sätt. I praktiken innebar det att vissa beteenden, ytterst baserade på ekonomisk grund, höll samman vissa samhällsgrupper samtidigt som de utestängde andra.

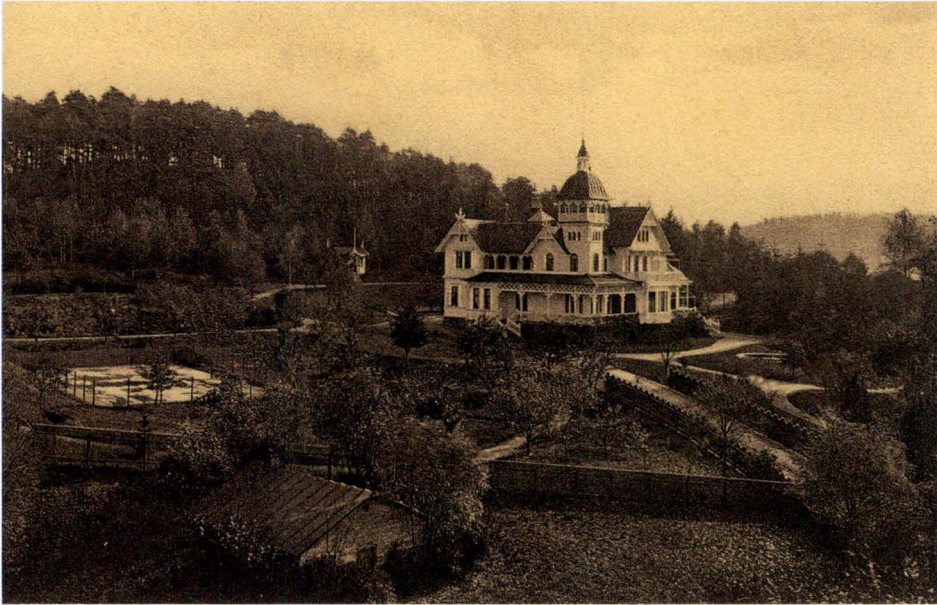
Ett tydligt tecken på just ett sådant beteende var möjligheten till medlemskap i exklusiva föreningar. Man anser att bara de mest framgångsrika gavs möjlighet att väljas in i de mer statusfyllda föreningarna. Medlemskap i frimureriet var förmodligen det mest eftertraktade.

Politiska förtroendeuppdrag var under större delen av undersökningsperioden det tecken på ekonomi och status som var mest tydligt – rösträttsbestämmelserna var fram till att den 40-gradiga skalan trädde i kraft 1909 så utformade att taxerad inkomst spelade stor roll. Bara personer ur elitgrupper hade före detta år möjlighet att bli invalda. Efter de nya bestämmelsernas tillkomst öppnades dörrarna till fullmäktige även för andra grupper.

Företagarnas boendemönster i Borås

Under påverkan av industrialiseringsprocessen efter 1890 förändrades den svenska stadens boendemönster. Tidigare forskning har påpekat att i den förindustriella staden tycks inte boendet ha varit speciellt hårt fysiskt segregerat. Istället var den sociala uppdelningen i en framsida och en baksida desto tydligare: överskiktet och övre medelskikt bodde i de stora våningarna mot gatan, lägre medelskikt (småborgerlighet) och arbetare i de små lägenheterna mot gården. I och med samhällets industrialisering växte nya homogena stadsdelar fram, ofta baserade på social tillhörighet – villaförorter för de övre sociala skikten byggdes i städernas utkanter, arbetarområden med stora arbetarkaserner tillkom, ofta kom också de att ligga utanför stadens område. Dessutom tenderade den tidigare sociala segregationen i de exklusiva stenkvarteren i städernas centrum att ytterligare öka.

Nedanska företagarnas boende undersöks enligt den indelning i grupper som gjordes tidigare. Var bodde de mindre ekonomiskt framgångsrika (grupperna 1–2), de ekonomiskt framgångsrika (grupperna 3–4) och de mycket ekonomiskt framgångsrika (grupperna 5–6)? Går det att hitta något mönster i boendet?

Drufvefors Villa, ägare Frans Åkerlund.

Borås var ännu 1919 utseendemässigt präglad av den stora branden 1827 – en stor del av den karaktäristiska låga bebyggelsen som hade ersatt de nedbrunna husen fanns fortfarande kvar inom den ursprungliga staden, i form av både Karl Johanshus och de typiska boråsgårdarna med kringbyggd gård. Nya områden hade dock tillkommit, vilka var betydligt mer socialt homogena – arbetarstadsdelar på Norrby, Lugnet och Elinsdal samt andra kvarter för ett kapitalstarkt medelskikt. De förra områdena låg ursprungligen utanför stadsplanen men kom efter 1906 att planläggas, de sistnämnda var nybyggda enligt moderna teorier. Salängens egnehemsområde hade planerats med trädgårdsstaden som modell.

Mönstret för företagarnas boende kan uppfattas som tydligt segregerat. De mycket ekonomiskt framgångsrika företagen återfinns vi framför allt i den äldre stadskärnan samt i de kvarter som tillkom på 1870-talet öster om Kungsgatan. Även om omvandlingen av stadens centrum gick långsamt byggdes ändå enstaka representativa bostadshus för en kapitalstark företagarklass. Exempel som berör våra företagare är det hus på Åsbogatan 13 som uppfördes i tegel i tysk riddarborgsstil för grosshandlare Mauritz Johansson. 1911 köptes huset av en annan av de

företagare som ingår i undersökningen, direktör Robert Rydin. Ytterligare ett liknande fall är det »Vennerstenska palatset» på Tryckerigatan 3. Det byggdes för textilföretagaren Axel Vennerstens räkning 1899 som ett högreståndshem, komplett med handsmidda järndetaljer, kakelugnar och inomhusfontän. Fastigheten övertogs i mitten på 1910-talet av svågern Rudolf Jagenburg.

Den andra typen av boende för de mycket ekonomiskt framgångsrika företagarna var herrgårdsliknande villor utanför stadskärnan. Många flyttade utanför tullarna i takt med att inkomst och förmögenhet ökade. Exempel är ingenjör Fredrik Thörnell, som 1916 inköpte herrgården Hultaberg vid Hultasjön, eller fabrikör Lennart Gustafsson, som hade förvärvat egendomen Hedvigsborg som sommarnöje. Senare blev det hans permanenta adress. Andra företagsläkter hade länge bott i stora villor. De mest kända torde vara familjerna Gentzel och Hagelqvist, som bodde på Sandgärdet, en stor villa norr om staden byggd på 1860-talet. Granne med Sandgärdet låg det gamla landeriet Olofsholm. Där bodde Sixten Svensson, andra generationen företagare.

Ytterligare ett ståndsmässigt företagarbode var disponentvillorna i anslutning till företaget. Frans Åkerlund, chef för Åkerlunds Spinneri och Drufvefors Väfveri, bodde i den tornförsedda Drufvefors Villa, som låg intill fabrikena.

De som har kategoriserats som ekonomiskt framgångsrika företagare bodde främst inom den gamla staden, om vi till den också räknar in kvarteren inom Åsbogatan, Sturegatan och Fabriksgatan, men också i arbetardominerade områden utanför stadskärnan. Den första typen av boende kan sägas vara en rest från den förindustriella staden, då en fysisk segregering var mindre tydlig. Sociala skillnader fanns givetvis, och återspeglades generellt i att överskiktet bebodde de stora våningarna åt gatan medan de mindre bemedlade fick hålla tillgodo med små lägenheter åt gården. I Borås bestod en sådan skillnad snarare i att de ekonomiskt framgångsrika företagarna bodde i de äldre, mindre moderna Boråsgårdarna. Processen att omvandla stadskärnan var ännu 1919 inte särskilt långt gången – de gamla traditionella envåningshusen av trä var endast i undantagsfall ersatta av större stenbyggnader.

Majoriteten av de mindre ekonomiskt lyckade företagarna bodde i typiska arbetarområden som Norrby och Landala i väster, Lugnet och Östra Haga i öster, Elinsdal i söder samt ytterligare några i Villastaden. Andra hade sina hem i kvarter inom den gamla rutmönstrade stadskärnan. Det sista boendet kan förklaras på samma sätt som för de ekonomiskt framgångsrika, alltså som en kvardröjande förindustriell segregering.

Pigkammare i bankdirektör Hedenlunds villa.

Foto Gustaf Nilsson, Borås stadsarkiv

Det är speciellt i de nya stadsdelarna på öster som vi hittar många av de mindre ekonomiskt lyckade företagarna. Dessa låg före 1906 utanför stadsplanen och hade ursprungligen uppstått för att ge bostäder till textilindustrins arbetare. Att så många av dessa företagare, drygt två tredjedelar, bodde i områden dominerade av arbetare tyder på att det fanns ett släktskap, kanske på mer än ett sätt. Frågan är alltså i vilken utsträckning dessa företagare egentligen skiljer sig från välbeställda arbetare.

Företagarnas tjänstefolk ...

De 64 företagare i Borås som hade anställt tjänstefolk år 1919 utgjorde 56 procent av samtliga 109 undersökta företagare. Om vi använder de konstruerade framgångsgrupperna för att se vilka företagare som hade anställda inom hemmet, vilket görs i Tabell 2, uppenbaras ett tydligt mönster. Att ett mörkertal existerar i det att exempelvis yngre företagare som fortfarande bor hemma inte behövde anställa tjänstefolk är troligt – modern eller ogifta yngre systrar utförde istället dessa tjänster. Det är en tydlig tendens i materialet.

Tabell 2. Anställda tjänstefolk enligt ekonomiska skiktningssgrupper, Borås 1919.

	Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4	Grupp 5	Grupp 6
Har (64)	2 %	4 %	29 %	22 %	17 %	23 %
Har ej (45)	37 %	20 %	24 %	15 %	4 %	4 %

Källa: taxeringslängder för Borås 1920.

Frekvensen av tjänstefolk bland grupperna 1–2 (mindre ekonomiskt framgångsrika) uppgick till blott 13 procent eftersom endast fyra av sammanlagt 30 företagare hade tjänstefolk anställda. Av grupperna 3–4 (ekonomiskt framgångsrika) hade 32 av företagarna anställda. Dessa utgjorde 65 procent av de 49 företagare som totalt ingick i de två grupperna. Slutligen, bland grupperna 5–6 (mycket ekonomiskt framgångsrika) var det 27 av sammanlagt 29 företagare som hade anställda, vilket betyder att 93 procent av dessa hade anställt tjänstefolk. Resultaten är inte särskilt förvånande. De visar helt enkelt att tjänstefolk i högsta grad var en funktion av ekonomisk framgång eftersom andelen företagare som i sina hem anställer tjänstefolk stiger konstant – ju högre upp i inkomsthierarkin, desto troligare är det att det finns anställda.

... och automobilägande

Hur många av de undersökta företagarna i Borås var bilägare? Att äga en bil var få förunnat 1919. Endast en dryg femtedel (24 personer) av våra företagare gjorde det. En av dem, Torsten Gentzel, var förmodligen den allra förste. År 1906 införskaffade han en amerikansk bil av märket Allvelo, som sedan följdes av flera andra. Han är exempel på den förmögne bilägaren.

Gustav Hjelm är urtypen för den tekniskt kunnige entusiasten. Han innehade en mindre mekanisk verkstad med tillverkning för textilindustrin, men tillhörde inte de företagare som taxerade för höga belopp 1919. Hans motorintresse tog definitivt överhand 1920 då verksamheten övergick till reparationer av motorcyklar och bilar. Detta år blev Hjelm agent för Ford i Borås, en agentur som han några år senare bytte mot General Motors.

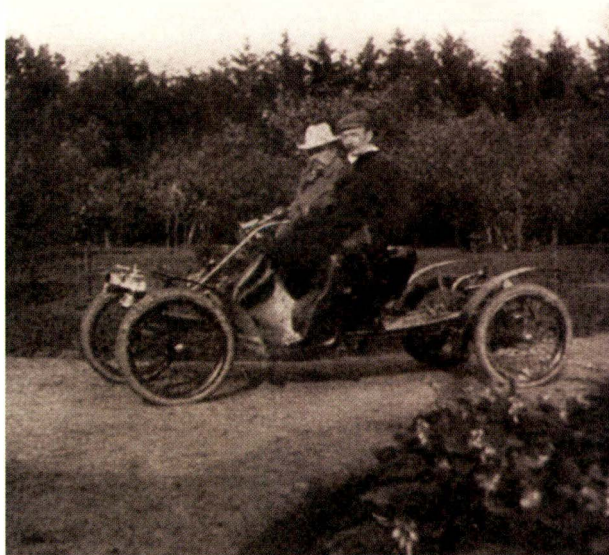
Av Tabell 3 framgår fördelningen på skiktningssgrupper efter innehav av bil. Vi ser då att mer än 50 procent av dem som ägde bil låg inom de två högsta skiktningssgrupperna medan endast 4 procent återfanns i de två lägsta. Fördelningen understryks också av att av de mest ekonomiskt framgångsrika företagarna (grupp 5 och 6), sammanlagt 29 personer, hade 41 procent av dem bil (12 personer). Utav dem som saknade bil hittar vi 34 procent i de två lägsta grupperna och bara 19 procent i de två högsta.

*Automobilen
Allvelo ●orient
årsmodell ca 1905.*

*Importerad av
Allmänna Velocipedförs. AB
i Landskrona.*

*Tillverkad av
Waltham Orient Co
i USA.*

*Typen är en s.k. Buckboard
(enkel vagn,
träskiva med säten);
den kallades därför
»Soffloket».
Ägare T. Gentzel.*

Tabell 3. Innehav av automobil enligt ekonomiska skiktningssgrupper,
Borås 1919.

	Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4	Grupp 5	Grupp 6
Har bil (24)	–	4 %	29 %	13 %	21 %	33 %
Har ej (85)	21 %	13 %	27 %	20 %	11 %	8 %

Källa: Vems är bilen? Förteckning över automobiler inregistrerade i Älvsborgs län
Utgiven av E. Sterner, Mariestad 1922.

Företagarnas politiska förtroendeuppdrag

Under större delen av vår undersökningsperiod var det förbehållet ett fåtal att vara kommunalpolitiskt aktiva. Röstsyste­met var så konstruerat att inkomst till stor del styrde vilka som kunde rösta och bli inröstade. Det är först när bestämmelserna stegvis ändras som fullmäktige fick en sammansättning som mer återspeglade samhället i stort. Men förändringen gick långsamt.

Alltsedan 1862 års kommunallag vilade städernas förvaltning på stadsfullmäktigeorganet. Antalet ledamöter skulle stå i proportion till stadens invånarantal och beslut om en utökning togs vid allmän

rådstuga. Fullmäktige utsågs genom allmänna val vartannat år; hälften av ledamöterna valdes då för en mandatperiod av fyra år. Alla som betalade skatt för inkomst, kapital eller fastighet var röstberättigade, även så kallade juridiska personer (bolag, föreningar, banker och sterbhus). Systemet som användes kallades 100-gradiga skalan. Som ett steg mot ett proportionellt valsysteem beslöts, att från 1909 begränsa den kommunala rösträtten till högst 40 röster. År 1918 slopades den 40-gradiga skalan och istället infördes allmän och lika kommunal rösträtt.

Valen ägde rum i december efter listor, tidigt under perioden uppgjorda av olika föreningar och kottierier eller hemmaskrivna av privatpersoner, senare presenterade av politiska partier. Varje namn på listan fick fram till riksdagsbeslutet 1918 den röstandes samtliga röster, vilket förde med sig att antalet avgivna röster kraftigt överskred det sammanlagda antal röster stadens valmanskår disponerade. Förutom att systemet gynnade dem med stort röstetal skapades också en kontinuitet i fullmäktige – under större delen av vår period var det praktiskt taget omöjligt att inte bli återvald om man hade försäkrat sig om backning av röststarka personer.

Vi kompletterar detta kriterium med att även undersöka medlemskap i exklusiva föreningar av typen frimureri, vilket implicerar att personen i fråga har nått en sådan position att denne har ansetts värdig att väljas in bland den lokala eliten. Trots att föreningarna inte var politiska till sin natur, kan medlemskapet mycket väl ses som en form av inflytande – forskning om informella nätverk inom den politiska sfären pekar på hur en mer eller mindre omedveten påverkan kunde ske i sådana sammanhang, just genom att medlemmarna delade samma värderingar och normer i politiska, ekonomiska och sociala frågor. Medlemskaden i ordenssällskapen hämtades till stor del från de övre skikten i samhället.

När vi ska undersöka vilka företagare som hade suttit i fullmäktige och andra närliggande organ går vi tillbaka tio år i tiden och studerar perioden 1909–19. Det beror på att vi vill komma åt så många som möjligt av företagarna.

Borås hade under perioden 1890–1920 en mycket konservativ prägel. Rune Jungen har beskrivit hur fullmäktige under lång tid dominerades av konservativa och nationalistiskt sinnade företagare, vars industriintressen förlitade sig på höga skyddstullar. Fullmäktige, eller »familjen» som arbetarrörelsen benämnde det styrande organet, bestod åren runt sekelskiftet 1900 till drygt två tredjedelar av näringsidkare av olika slag. Fabrikör var den titel som dominerade medan personer med hantverkaryrken var betydligt färre. Högern var det utan tvekan största

Interiör från landeriet Asplickan.

Foto Gustaf Nilsson, Borås stadsarkiv

borgerliga partiet i Borås under perioden. I valet till stadsfullmäktige 1920 exempelvis, då den allmänna kommunala rösträtten användes, gav 45,1 procent av väljarna högern sitt stöd, vilket var fler än vad socialdemokrater och vänstersocialister uppnådde tillsammans.

Med tanke på den kompakta dominansen av näringsidkare som Jungen nämner, var det ett förvånande litet antal av de undersökta företagarna som hade suttit i fullmäktige och andra relaterade organ. Sammanlagt hade 13 av företagarna sådana erfarenheter, vilket gör att drygt 12 procent av samtliga undersökta företagare hade varit politiskt aktiva. Om vi sedan undersöker dessa enligt vilka ekonomiska skiktningssgrupper de tillhörde ser vi att majoriteten taxerade för över 50 000 kronor (9 av 13). Här hittar vi inte förvånande ovan nämnde Axel G. Bergengren, som kom att sitta i fullmäktige i 30 år (1904–34), liksom en annan högtaxerare, direktör Carl Eiserman (158 280 kronor), som också var politiskt engagerad under lång tid (1899–1930). Politiska uppdrag var alltså fortfarande mycket tätt knutna till god ekonomi.

Lägger vi också till att av de 13 företagare som var eller hade varit politiskt aktiva återfanns nio av dem också inom ordensällskapens väggar anar vi det mönster som historiskt har varit så vanligt bland elitgrupper.

Ordnar och sällskap i staden – frimureriet och Par Bricole

Medlemskap i den lokala frimurarlogen eller andra liknande sammanlutningar var en tydlig bekräftelse på att en relativt hög social status hade uppnåtts. Medlemskapet hade således en symbolisk dimension – genom att förknippas med andra medlemmar, och de sociala och materiella resurser de representerade (fiktiva eller verkliga), styrktes den egna ställningen. Den symboliska användningen av det egna medlemskapet blev på så sätt ett uttryck för den egna kulturella och sociala ställningen.

Historiskt sett utgjorde en viktig grundprincip inom ordnar och sällskap att arbetet inom dem skedde horisontellt och att en rådande hierarkisk samhällsordning på så sätt utmanades. Yrkes- och klassgränser överskreds sålunda inom ramarna för logen eller sällskapet, och en gemensam identitet medlemmarna emellan kunde växa fram. Utifrån detta kan vi således betrakta dåtidens ordenssällskap som mer eller mindre gränsöverskridande, där möjligheter att knyta reella vertikala band fanns. Hur såg det ut i Borås?

En av de intressantaste frågorna – vad ett medlemskap förde med sig för våra företagare vad ekonomisk skiktning anbelangar – går dock inte att besvara. Det är helt enkelt omöjligt att veta om företagaren nådde ekonomisk framgång via sitt medlemskap eller om redan uppnådd ekonomisk framgång var en förutsättning för inval. Förmodligen är en rimlig ståndpunkt att inte betrakta ett medlemskap som en nödvändig resurs för att bli ekonomisk framgångsrik, utan att det mer var ett sätt att kunna fortsätta att vara lyckosam och att i förlängningen kunna bli ännu mer framgångsrik – den gamla devisen om att »framgång föder framgång» passar väl in här.

Frimurarlogen S:t Johanneslogen Astraea i Borås invigdes 1909. Logen hade dock en längre förhistoria. Redan i början på 1880-talet enades frimurarbröder, som var medlemmar på andra orter men boende i Borås, om att försöka få till stånd en egen loge i staden. Arbetet tycks ha gått trögt – som ett första mellanled bildades 1901 en brödraförening som tog namnet Borås Frimurare Förening, vilken redan året efter ändrade namn till Borås Brödra Förbund. Först 1908 lyckades man få den egna logens kapitulationsakt godkänd och undertecknad. När den väl var bildad växte den snabbt. Efter bara tio års verksamhet var medlemsantalet uppe i över 200 medlemmar. Antalet undersökta företagare som var medlemmar i Astraea uppgick 1919 till 34 personer, vilket var en betydande del av företagargruppen (drygt 30 procent).

Par Bricole-salen i Stadshotellet.

Foto Gustaf Nilsson, Borås stadsarkiv

Frimureriet representerar en traditionell ordensmystik, bedrivet enligt ritualenliga former, där gradgivning, ceremonier och stort hemlighetsmakeri är en viktig del. Mystiken, byggd på en blandning av deistiskt/humanitärt tänkande eller teosofi på kristen grund, spelade en mycket stor roll. Medlemmarna rekryterades främst från de övre skikten i samhället. Den aristokratiska dominansen var störst i början men ersattes under 1800-talets lopp mer och mer av personer med borgerlig bakgrund.

Den sociala sammansättningen av Astraea 1919 kan sägas vara borgerlig med små inslag av adel. Av intresse är att undersöka den yrkesmässiga sammansättningen det året för att därigenom kunna uppskatta storleken på gruppen företagare. Om vi delar in medlemmarna i två övergripande grupper – statlig/kommunal tjänst respektive enskild verksamhet – visar det sig att mer än två tredjedelar (69 procent) av medlemmarna kan hänföras till den sista gruppen. Där utgjorde företagare, det vill säga fabriker, hantverkarmästare, handlande, grosshandlare och disponenter, den största gruppen.

En sällskapsorienterad organisation i Borås var Sällskapet Par Bricole. 1860 hade en lokal loge grundats i staden. Tillskyndarna var dels de

medlemmar av Par Bricolelogen i Vänersborg som bodde på orten, dels intresserade boråsare ur de högre samhällsklasserna. Efter att moderlogen i Stockholm givit sitt medgivande kunde verksamheten starta i slutet av år 1860. Föreningen bör ses som främst avsedd för umgänge men hade likväl ett detaljerat gradsystem. Sång, musik och teaterspel var utmärkande drag i föreningen. Sällskapet blev snabbt mycket populärt och medlemsantalet steg hastigt.

Andelen av våra 46 företagare som var medlemmar i Par Bricole uppgick till 40 procent. Det var den organisation som hade flest medlemmar ur företagargruppen.

Vi kan utan vidare anta att medlemskapet i frimureriet och i Par Bricole fyllde en viktig funktion för boråsföretagarna. Det finns ett tydligt universalt drag i detta. Historiskt sett hade medlemskap varit eftersökt – det värdefulla var att det skulle gagna en själv: som medlem kunde man knyta kontakter med handelsmän, fabrikörer och lokalpolitiker eller använda sitt medlemskap som en form av socialt skydds nät i tider av nöd. Det fanns alltså många indirekta fördelar med ett medlemskap – värdet kan sägas ligga i att det gav den enskilde individen möjligheter och tillgång till resurser som underlättade strävan efter fortsatt ekonomisk framgång eller social och kulturell prominens.

En intressant fråga för vår undersökning är hur öppna ordnar och sällskap, speciellt frimureriet, egentligen var för personer ur lägre sociala klasser. Enligt tidens förhärskande ideologi skulle individen bedömas uteslutande efter egna meriter. Alltså, spelade social bakgrund roll för företagarnas möjligheter att bli invalda? Här kan vi inte uttala oss om samtliga medlemmar utan bara om de företagare som ingår i undersökningen. I Tabell 4 nedan visas deras sociala bakgrund.

Tabell 4. Den sociala bakgrunden till företagare som var medlemmar i ordnar och sällskap i Borås 1919.

	Överskikt	Medelskikt	Underskikt
Frimureri (33)	18 %	64 %	12 %
Par Bricole (45)	18 %	56 %	15 %

Källa: medlemsmatriklar för respektive orden/sällskap.

Anm.: Att procentsiffrorna inte kan adderas ihop till 100 beror på att inte alla av medlemmarna har gått att klassbestämma. Det berör främst de med utländsk bakgrund. För frimureriet gäller det två personer (sex procent) och för Par Bricole fem personer (11 procent). Siffran inom parentes bakom varje orden/sällskap indikerar hur många av våra företagare som var medlemmar.

Petrus Skoglunds stadsvilla på Yxhammarsgatan.

Foto Gustaf Nilsson, Borås stadsarkiv

Inget tyder på att någon av de två undersökta ordnarna/sällskapen systematiskt uteslöt personer, i det här fallet företagare, på grundval av social bakgrund. Andelen företagare från underskiktet är dock inte särskilt stor – för frimurarlogen och Par Bricole ligger den mellan 12–15 procent. Vi bör ur det hänseendet se möjligheten till medlemskap som tämligen begränsad för företagare med en sådan bakgrund.

Jämför vi dessutom den sociala bakgrunden hos samtliga inom företagargruppen 1919 med bakgrunden hos dem som var medlemmar, framgår att företagare från underskiktet i förhållande till sin totala numerär (38 procent) är tydligt underrepresenterade inom ordnar och sällskap medan övriga (över- och medelskikt) istället är överrepresenterade (12 respektive 47 procent). Beror nog på att de mindre framgångsrika inte blivit invalda.

Avslutning

Den bild vi skapat av företagare i Borås är till viss del kluven: å ena sidan har vi dem som titulerar sig fabrikör samtidigt som deras taxering bara knappt överstiger – i vissa fall till och med är lägre – än dem som tituleras arbetare. Å andra sidan har vi de verkliga höginkomsttagarna, de företagare som utgjorde Borås absoluta ekonomiska elit. Dessa två grupper har olika livsstilar, dels exemplifierat av mer materiella företeelser som boende, anställda tjänstefolk och innehav av automobil, dels i form av medlemskap i exklusiva föreningar och deltagande i det politiska livet. Tillgången till dessa yttre attribut kan alltså sägas avgöra hur framgångsrika respektive företagare var. Dessa var distribuerade på olika sätt – därför den kluvna bilden. Vad beror då detta på?

Jag menar att den största förklaringen är av strukturell art. Textilindustrin var mycket framgångsrik under den period vi har undersökt – stora vinster gjordes bland annat på grund av första världskriget. Detta förde med sig att textilföretagarnas ekonomiska framgångsgrad var hög medan den var mindre hos företagare verksamma i andra branscher. Textil hade gamla anor i Borås och Sjuhäradsbygden – företagandet går tillbaka flera generationer. Det fanns därför ett nätverk redan på plats av branschkunskap, personliga kontakter och finansiella resurser. De som saknade detta lyckades helt enkelt inte slå sig in i branschen. Det var endast i vissa nischer, som konfektion och trikså, det var möjligt att lyckas utan större eget kapital. Algot Johanssons framgångssaga är ett sådant exempel. Den ojämna distribution av framgångens yttre attribut blir då bara en logiskt följd av de gamla strukturerna.

Källor

Denna artikel bygger på författarens avhandling:

Tomas Nilson, Framgång och vår herre. Industriellt företagande, social struktur och karriärmönster i två svenska städer: Borås och Örebro 1890-1921, Göteborgs universitet 2004.

Där finns också källhänvisningar.

Maria-Stiftelsen för fattiga barn i Borås

– först med social omvårdnad

LARS JOHANSSON

Den 4 april 1856 bildades i Tekniska skolans lokaler vid Stora Brogatan *Maria-Stiftelsen för fattiga barn i Borås*. Detta är en av de föreningar som under 1800-talet kom till som ett socialt överhetsprojekt. Men Mariastiftelsen var inte den enda och inte ens den första. Det finns fler exempel där dåtidens boråsiska överklass sökte hjälpa de svaga i samhället på områden där de offentliga åtgärderna inte räckte till.

Prins Gustafs förening

Elva år äldre – och fortfarande verksam – är *H. K. H. Prins Gustafs Förening för vanvårdade barns räddning och vård* som bildades den 3 juli 1845 på rådhuset efter ett initiativ av Älvsborgs läns Södra Kungl. Hushållningssällskap.

Denna förening hade en bredare geografisk bas än Borås och täckte hela Sjuhäradsbygden. Enligt stadgarna, som antogs året därpå, är det en förening »till vanvårdade och värnlösa barns räddning och uppfostran inom Älvsborgs läns södra Hushållningssällskaps distrikt». Dess syfte är att »förskaffa vård, undervisning, sysselsättning och därmed förenade uppehälle åt unga personer av båda könen, vilka i saknad av alla, eller några av nämnda förmåner, beträtt eller synbarligen är på väg att beträda en lättjefull, osedlig eller brottslig levnadsbana».

De en gång antagna personerna skulle vårdas till dess de vunnit tillräcklig religionskunskap och stadga att kunna admitteras till Herrans nattvard och inträda som nyttiga medlemmar i samhället. Redan i januari 1846 kunde föreningen ta sig an tre barn och som mest hade man 50-talet barn i sin vård. Dessa utackorderades hos fosterföräldrar.

Artikeln bygger på ett föredrag vid Mariastiftelsens 150-årsjubileum den 9 april 2006.

Verksamheten blev så omfattande att man tvangs anställa en syssloman. Omkring år 1920 övertog kommunernas fattigvårdsstyrelser och barnavårdsnämnder föreningens ursprungliga syfte och arbete. Dock finns Prins Gustafs förening fortfarande kvar och precis som Mariastiftelsen har man funnit en ny uppgift. Ur föreningens fonder delas ut pengar till föreningar och organisationer som riktar sig till hjälpbehövande.

Pauvres Honteux

Ett annat exempel på sociala överhetsprojekt från 1800-talet är föreningen *Pauvres Honteux* [»generande fattiga«], som grundades år 1891 med syfte att lämna understöd åt sådana hjälpbehövande inom Borås, som av någon anledning inte ansåg sig kunna eller borde anlita fattigvården. Det gällde ursprungligen familjer som hamnat på obestånd men av stolthet inte ville ligga fattigvården till last. Föreningen lämnar fortfarande ut bidrag till fattiga medborgare i Borås, t ex änkor som endast har folkpension. Ibland kan det komma tiggARBREV med begäran om bidrag till allt från amerikaresor till betalande av skatteskulder. Detta var inte riktigt i linje med föreningens strävan.

Borås Arbetareinstitutsförening

Men även på det kulturella området agerade de ledande skikten för att förbättra livskvaliteten för stadens invånare. *Borås Arbetareinstitutsförening*, som bildades i juli 1898 med stöd både av bland annat nykterhetsrörelsen och stadens ledande skikt, satte som mål att stödja den snabbt växande industriarbetarklassen. Till förspellet hör, att ett stort antal sådana inrättningar blommat upp i landet under 1880- och 1890-talen.

I de stadgar som antogs fastslås föreningens ändamål. Detta skulle vara att »hos arbetarklassen inom Borås stad väcka och underhålla hågen för vetande samt sprida nyttig och förädlande upplysning». Målet skulle uppnås genom anordnande av föreläsningar, inrättande av ett bibliotek samt arrangerande av särskilda studiecirkel i allmännyttiga ämnen.

Stora samhällsförändringar

1800-talets mitt var en dynamisk tid. Då inleddes en tid av stora förändringar som kom att verka revolutionerade på det svenska samhället. I Borås hade i och med tillskapandet av drättselkammaren 1854 ansvaret för stadens ekonomi flyttats från borgerskapet till en bredare krets innefattande fastighetsägare och så kallade ståndspersoner. Den rikstäckande kommunallagstiftningen 1863 och riksdagsreformen 1866 förstärkte båda folkets delaktighet i de politiska besluten. Idéströmningar

som liberalism och socialism började gripa tag i människors liv. Vidare invercade samfärdselns förändring med ångbåtstrafik och inte minst järnvägsnätets utbyggnad. Järnvägens betydelse kan till exempel för Borås åskådliggöras med att järnvägslinjen Borås–Herrljunga, som öppnades 1863, gav förutsättningarna för textilindustrins snabba utbyggnad. Industrialiseringen ledde till en exceptionell befolkningsmässig utveckling. Från 1860 till 1920 ökade folkmängden från 3 000 till 29 000. Från 1880 och några decennier framåt i stort sett fördubblades siffran under varje tioårsperiod.

Men tiden från 1800-talets mitt är också folkrörelsernas, det vill säga en annan typ av föreningar än de som tidigare nämnts. Med de tre stora folkrörelserna brukar man avse frikyrko-, nykterhets- och arbetarrörelsen. Dessa uppstod i opposition mot etablissemangen – statskyrkans förtryck mot oliktankande, brännvinslagstiftningen och dess sociala följder för landet samt arbetsrättsliga och politiska orättvisor. Konventikelplakatet från år 1726 förbjöd alla enskilda uppbyggelsemöten i hemmen som inte kunde anses som husandakt. När detta upphävdes år 1858 vidgades möjligheterna för fri religiös verksamhet. Den halvabsolutistiska Wieselgrenska nykterhetsrörelsen från 1830-talet hade ebbat ut vid slutet av 1850-talet, men den moderna helabsolutistiska IOGT-rörelsen kom till Sverige 1879. Och efter de politiska reformerna på 1860-talet tog liberalismen och socialismen strid mot det bestående samhällssystemet.

Äldre föreningsliv

Sammanslutningar hade funnits i staden tidigare. Borgerskapet hade varit korporativistiskt uppbyggt genom yrkessammanslutningar för hantverkare, så kallade skrån, och handels societeten för handelsmän. I samband med näringsfrihetens införande övergick dessa i handels- och hantverksföreningar. Men detta var inte frivillig föreningsverksamhet utan mer tvingande föreningar för rätten att utöva yrket.

Det nyare föreningslivet återspeglade i hög utsträckning lokalsamhällets uppdelning i sociala klasser och skikt. I de organisationer som hade understöd eller hjälp till behövande som främsta mål var medlemskader dominerad av välbärgade boråsare. I andra organisationer och kanske i första hand i intresseföreningarna som exempelvis fackföreningar, var det andra grupper som utgjorde medlemsmajoriteterna. Föreningslivet var förkrossande manligt. Före 1910 bildades endast en kvinnoförening i Borås av folkrörelsetyp. Det var *Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Borås* som etablerades 1908.

Överklassens organisationer

De insatser som stadens styrande gjorde inom fattigvårdens verksamhetsfält, i första hand via fattigvårdsstyrelsen, var långt ifrån tillräckliga för behoven, och måste därför ännu under 1800-talets andra hälft kompletteras av privata eller halvprivata inrättningar. Med stadens kraftiga industrialisering följde också en betydande inflyttning. Många av de nya boråsarna, främst kvinnor och barn, hamnade i svårigheter. 1871 års Fattigvårdsförordning ålade kommunen ett omfattande ansvar, men var färgad av synen på hjälpverksamheten som nådegåva. Sammantaget var förutsättningarna för stadens möjligheter att hjälpa utsatta invånare mindre goda.

I den här häxkitteln bildades alltså Mariastiftelsen. Den 1 april 1856 infördes i tidningen Västgöta korrespondenten ett upprop till stadens kvinnor av kammarjunkare Claes Ferdinand Stjernefeldt samt handelsmännen A. M. Salmenius och Justus Andersson. I uppropet uppmanades kvinnorna att vid ett möte den 4 april starta en »fruntimmersförening». Att det var tre herrar som stod bakom uppropet har förklarats med att det inte var fullt passande att kvinnor utfärdade en sådan inbjudan. I den direktion som valdes vid mötet utsågs dock endast kvinnor och det har åtminstone under de första 100 åren varit enbart kvinnor som gjort arbetet.

Kammarjunkare Stjernefeldt är en märklig man. Utöver att han alltså var en av tillskyndarna till Mariastiftelsen utsågs han också samma år av Evangeliska Fosterlandsstiftelsen till provinsombud och i denna hans roll rapporterade han tillbaka till EFS om situationen i Borås: »Ehuru här icke är utan väckelse finns dock i denna orten stort mörker, i synnerhet bland dem vi kalla bildade klassen». Den bildade klassen – det var väl just hans umgängeskrets? Stjernefeldt hade också i Boråsbygden startat en nykterhetsförening med Wieselgrensk inriktning, alltså halvabsolutistisk. Det var därför en man av stor idealitet och med ansvar för dem som var utsatta i samhället.

Föreningens fullständiga namn var Maria-Stiftelsen för fattiga barn i Borås och enligt stadgarnas § 1 skulle verksamheten avse »de inom staden och på dess grund boende fattiga barns christliga uppfostran och bildande till nyttiga medlemmar inom samhället». Hjälpen skulle sättas in beträffande kläder, skolgång, böcker, hälsotillstånd m. m. Dock skulle beaktas att hjälpen inte skulle riktas så att »den, av lättja och arbetslöshet, hos försumliga föräldrar, bemantlade nöden kommer att understödjas ...». I årsberättelsen står att föreningen bildades »av 20 damer i stor räddhåga» Om rädslan bestod i oro för det påtagna uppdraget eller oro för föreningens ekonomi är obekant.

Mariagårdens barnkrubba vid seklets början.

Den första ordföranden i direktionen blev fru Maria Bergendahl, som bodde i Flaménska gården. Många tycks ha trott att det var hon som fick ge namnet åt Mariastiftelsen. Enligt en uppgift hos Ada Damm skall emellertid namnet ha föreslagits av kammarjunkare Stjernefeldt och då någon utbrast »Det passar ju alldeles utmärkt eftersom kammarjunkarens fru heter Maria», så skall han ha svarat »Var och en vet ju, att vår Frälsares mor hette Maria». Namnet kommer alltså efter Jesu moder.

Fredrika Bremer inspirerade

I föreningens historieskrivning påpekas att det var från Fredrika Bremers bok *Hertha* som idén kom. Denna var också anledningen till att *Föreningen för öm och sedlig modervård* samma år bildades i Göteborg och även i Jönköping en fruntimmersförening. Fru Leonore Odenrants, som var föreningens ordförande vid 50-årsjubileet år 1906, uppges då av kvarlevande stiftare fått bekräftat att impulsen till föreningens bildande kom just från *Hertha*. Enligt en artikel i *Borås Nyheter* 1950, av Elin Odenrants – dotter till Leonore – skulle idén ha väckts av stiftelsens första sekreterare Emilie Lindskog, vanligen kallad Linkan. Hon hade kommit till staden som guvernant och blev senare fotograf, ett gott exempel både på kvinnlig företagsamhet och kvinnligt företagande.

Folkskola för flickor

Avsaknaden av en folkskola för flickor var för den nystartade stiftelsen en fråga av högsta prioritet. Folkskolestadgan av år 1842 innebar att det inom fem år inom varje stadsförsamling och inom varje socken skulle inrättas minst en fast skola med godkänd lärare, helst fler. Vid medellöshet för kommunerna kunde för barnen ordnas undervisning i ambulerande skolor. Barnen skulle börja sin skolgång senast vid slutet av det nionde levnadsåret. Först år 1850 var folkskola inrättad i de flesta skoldistrikt och då i allmänhet så att skolan inte var heltäckande för alla skolpliktiga barn.

Så var det också i Borås men det var bara gossar som gick i skolan, vilket ledde till att Mariastiftelsen startade en folkskola för flickor. I historiken till 100-årsjubileet 1956 skriver dåvarande ordföranden Anna Hedlund att hon forskat i skolrådets protokoll, men inte funnit något förbud för flickor att gå i skolan »men de fanns där inte». På samma sätt kan man säga, att de stadgar för Mariastiftelsens skola för fattiga barn som antogs den 29 augusti 1857 inte gör någon skillnad på gossar och flickor, utan talar enbart om fattiga barn. I båda fallen är det väl vad som på modern politisk svenska skulle kallas »positiv särbehandling».

Att skolrådet trots allt visade ett visst intresse för undervisning för flickor framgår av att det erbjöd stiftelsen fri lokal i folkskolans hus samt ställde räntan från en under skolrådets vård stående donation – handlanden Salmenius donation – till stiftelsens förfogande.

Sedan stadens skolråd alltså upplåtit lokaler på folkskolans övervåning och en diakonissa rekryterats från diakonissanstalten i Stockholm kunde undervisningen för flickor startas 1857. Om diakonissan, som hette Johanna Peterson, har det skrivits att hon »driven av sitt goda och kärleksfulla hjärta tog sig an barnen både till kropp och själ». Eventuellt kan man ana Stjernefeldts inflytande bakom denna rekrytering. I Borås Missionsförenings 50-årshistorik från år 1928 talas det om major Stjernfelt, men även följande: »Mot slutet av 1850-talet ankom till staden en gudfruktig diakonissa vid namn Anna Pettersson. Hon både höll söndagsskola och samlade de få troende, som funnos, till andaktsstunder, vid vilka hon föreläste ur någon uppbyggelsebok, varjämte Linderoths och Sions sånger sjöngos». Mycket tyder på att detta är Mariastiftelsens Johanna Peterson.

Den 1 september 1857 startade skolan med 20 elever, vilket vid nyåret ökades med 10. Det heter i årsberättelsen att »Sedan barnen vid inskrivningen i direktionens och föräldrarnas närvaro av lärarinnan blivit

förhörde hava vi vid examen den 17 december med stor tillfredsställelse erfarit de förvånande framsteg barnen under den korta tidrymden av blott 3 ½ månad hunnit göra». Efter examens slut utdelades för flit och uppmärksamhet små belöningar bestående av mindre klädespersedlar, av barnen själva förfärdigade, samt religiösa böcker och skrifter, lämpade för deras ålder och begrepp.

En viktig del av skolans arbete var slöjden. Under det första läsåret förfärdigades handarbeten, som »i förhållande till de många minderåriga barnen och de äldres okunnighet» bedömdes som icke ringa. Det var bland annat 71 näsdukar, 65 halsdukar, 47 förkläden, 47 par strumpor och 19 par stoppade strumpor.

Under läsåret 1866/67 besöktes skolan av 36 elever. Stiftelsen goda initiativ att inrätta en folkskola för flickor uppskattades av staden och flickorna togs emot i den vanliga folkskolan 1868. Då hade skolan fungerat i 11 år. Detta var det första av Mariastiftelsens goda initiativ på det sociala området, som övertogs av den offentliga sektorn i Borås. I samband därmed lovade styrelsen, att även fortsättningsvis se till flickornas skolgång och ordna för flickslöjden. Man inköpte material till slöjden och betalade delvis en slöjdlärarynnas lön till omkring år 1900. Även flickslöjden kom givetvis att bli en naturlig del i den allmänna folkskolan.

Redan år 1856 hade stiftelsen startat med en organiserad barnbeklädning för fattiga barn. Detta år bekläddes ett 80-tal barn och denna verksamhet fortsattes fram till 1957, då den övertogs av socialvårdsbyrån. Det sista året hade föreningen bistått 130 barn med kläder.

Man tog också ansvar för de fattiga barnens boende. Så står det exempelvis i ett protokoll, »att flickorna Anna och Ida H., vilka förut en längre tid bott hos stiftelsens skollärarynna skulle tillsvidare få kvarstanna, såsom varande moderlösa och icke havande något understöd av fadren». Man tog alltså hand om föräldralösa barn och utackorderade dem i familjer precis som den tidigare omnämnda Prins Gustafs förening. Därvid hade man god hjälp av prästfruar i angränsande församlingar. Noggranna kontrakt upprättades med fosterföräldrarna och hemmen inspekterades noga. Inackorderingssumman var 40–60 riksdaler per år, ibland högre om det var särskilda svårigheter med barnet.

Skolbispisning

En annan del av skolans liv är skolbispisningen. Även den har här i Borås sitt upphov i Mariastiftelsen. Fru Amalia Gentzel, som blev ordförande år 1896, hade redan fyra år tidigare börjat med skolbispisning i sitt eget hem på Sandgärdet. Snart måste dock större lokaler anskaffas, eftersom

barnbespisning var viktigt, då många mödrar arbetade 10–12 timmar per dag. Bespisningen ägde rum bland annat i godtemplarhuset, i folkskolan, i gamla lasaretsbyggnaden och i barnkrubbans källare. År 1906 utökades bespisningen med att även äga rum i Norrbyskolan. Utan bidrag från staden fick verksamheten finansieras genom att förmögnare personer betalade för ett eller flera barn. Under första världskriget tillkom svårigheten att få tag på mat. Men genom påtryckningar från ordföranden fru Leonore Odencrants gentemot exempelvis livsmedelskommissionen lyckades man hålla bespisningen igång. Så småningom inflöt små anslag från staden, som år 1939 genom folkskolestyrelsen övertog verksamheten. Då hade alltså denna värdefulla sociala gärning skötts av Mariastiftelsen i nästan 50 år.

Ett annat gott initiativ på skolområdet, som skolrådet fann lämpligt att införliva i den vanliga skolan, var skolköket. År 1897 inrättade Mariastiftelsen i folkskolans källarvåning ett skolkök för 6:e klassens flickor i folkskolan, dvs avgångsklassen. Styrelsen ansåg, att det i en stad som Borås, där kaffedieten var så vanlig, borde vara viktigt att flickorna lärde sig att laga mat och sköta ett hem. Mot en avgift om en krona i veckan undervisades i praktisk och teoretisk matlagning, tvätt m.m. Varje kurs omfattade 6 veckor. Skolköket blev så populärt att folkskoleinspektör Nordendahl redan år 1900 kunde förmå skolrådet att överta undervisningen.

Arbetsstuga

Ungefär samtidigt väcktes ett nytt projekt – inrättandet av en arbetsstuga, det som i våra dagar kallas fritidshem. Det rörde sig alltså om ett eftermiddagshem, dit barnen kunde komma efter avslutad skoldag, läsa sina läxor, få ett mål mat och sedan arbeta med olika saker. Avsikten var att samla de barn, där båda föräldrarna arbetade eller av annan orsak inte kunde få den vård som de var i behov av. Detta arbete bestod i småslöjd, dvs sömnad, bastarbeten osv. Detta handarbete, som sedermera såldes, var alltså vad eleverna gav i gengäld för det mål mat som de bestods. Ursprungligen höll man till i barnkrubbans hus och till en början mottogs ca 25 gossar och 25 flickor som arbetade var för sig varannan dag. Fr o m 1904 fick man använda f. d. matinrättningen vid gamla fattighuset. Detta hus donerades av staden till stiftelsen och på förslag av fattigvårdsstyrelsen överlämnades även den s.k. dårstugan. Av dessa två byggnader uppförde Mariastiftelsen på barnkrubbans tomt i hörnet mellan Järnvägs- och Stenbocksgatorna i nuvarande kv Vargen år 1906 ett hus bl a för arbetsstugans räkning och detta hus invigdes på hösten

Arbetsstugan i kv. Vargen, korsningen Järnvägsgatan–Stenbocksgatan, 1907.

Foto Gustaf Nilsson, Borås stadsarkiv

Slöjdarbete i Arbetsstugan under överinseende av hantverkare.

Foto Gustaf Nilsson, Borås stadsarkiv

Arbetsstugan vid korsningen Stenbocksgatan–Järnvägsgatan, 1960.

Foto Alf Svantesson

En minnesbild

En händelse från 1915 kan hjälpa till att ge en bild från en tid när de flesta hade det svårt.

Alf Svantesson, ur vars bildsamling fotot ovan är taget, bodde på Järnvägsgatan – nära arbetsstugan. Hans far var lokförare och räknades inte till de fattigare, och Alf kunde därför inte räkna med att få gå in där. Men hungrig var han för det mesta.

Han smet helt enkelt in i stugan och satte sig vid ett bord. Deltog i arbetet med att sätta nålar i ett nålbrev och räknade med att få smaka på dagens måltid. Då upptäcktes han och blev resolut avvisad och förpassad ut genom dörren. Arbetet var till ingen nytta! Han tog sig dock in fler gånger och lyckades någon gång gömma sig i vimlet av barn.

Red.

samma år, då Mariastiftelsen lite sent firade sitt 50-årsjubileum. Upp till 125 barn var inskrivna i arbetsstugans verksamhet, vilken fanns kvar till år 1937, då arbetsstugan slutade. Orsaken var att barnantalet minskat och omkostnaderna blev för dyra i förhållande till antalet barn. Men som jag tidigare sade: Likartad verksamhet skulle återkomma men då under benämningen fritidshem.

Vid genomgång av stiftelsens protokoll kan man också finna uttryck för annan social omsorg. Bl a underhöll man två blinda flickor på blindskolan, såg till att sjuka barn fick lasarettsvård, hjälpte till vid dödsfall och eldsvådor, understödde änkors barn i hemmet och skickade några flickor till seminarier.

Nu hade alltså fyra av Mariastiftelsen startade verksamhetsgrenar övergått till att förvaltas av de kommunala myndigheterna: folkskola för flickor, slöjdundervisning för flickor, skolkök och barnbespisning. Stiftelsens mångåriga ordförande Leonore Odenocrants anförde i en skrivelse till drätselkammaren att Mariastiftelsen »alltid ansett det som en angelägen uppgift att med igångsättande av goda uppslag, vilka sedan av de allmänna kunna övertagas, vara till gagn för Borås stad».

Leonore Odenocrants

Några ord om Leonore Odenocrants, som under den långa perioden 1895–1938 först var stiftelsens sekreterare och senare dess ordförande. Häradshövding Thor Odenocrants hade kommit till Borås år 1888 som häradshövding i Ås och Gäsene härads domsaga. Familjen kom snart att märkas i boråslivet. Hustrun Leonore blev på många sätt en pionjär bland kvinnorna i Borås. Hon var en av de två kvinnor som först erhöll kommunala uppdrag. Hennes första var som ledamot i Kommittén för utdelande av fria matpoletter ur Axel Bergengrens bespisningsfond där hon fanns 1904–1946 men hon var också med i arbetslöshetsnämnden 1914–1931 och barnavårdsnämnden 1919–1920. Under hela verksamhetstiden 1898–1938 deltog hon i styrelsearbetet i Föreningen för en barnkrubba och fungerades som ordförande åren 1911–1938. I Föreningen för kvinnans politiska rösträtt, som fanns under åren 1908–1921, var hon ordförande hela tiden. Hon var ordförande i Boråskretsen av Fredrika Bremerförbundet 1921–1935 och i Borås husmodersförening 1926–1938. Hon hade styrelseuppdrag i Föreningen Mjölkdroppen, Förstamajblommekommittén, Vita Bandet och Stiftelsen Solhem. Till föreningen Vita Bandet donerade familjen Odenocrants år 1913 egendomen Tyrestorp i Molla socken till vilo- och konvalescenthem för kvinnor. Hon var som synes starkt engagerad i samhällsfrågor, särskilt inom det sociala

området. Men genom att här särskilt betona hennes gärning vill jag inte förringa de insatser som andra handlingskraftiga och socialt engagerade kvinnor gjort inom eller vid sidan av styrelsen under Mariastiftelsens 150-åriga verksamhetsperiod.

Boråsindustriernas ständigt stegrade efterfrågan på arbetskraft ledde till att allt fler, främst ogifta kvinnor kombinerade ansvar för barn med arbete i textilfabrikerna. Giftna spädbarnsmödrar kunde också tillhöra de dubbelarbetande familjernas krets även om detta kanske inte var så vanligt vid denna tid. Detta problem blev exceptionellt stort i Borås, där befolkningsökningen till stor del berodde på inflyttning av unga människor. Dessa familjer hade inte tillgång till den äldre generationen.

I mitten på 1890-talet dog över 10 % av det totala antalet födda före ett års ålder. Stadsläkaren i Borås utpekade spädbarnsmödrarnas fabriksarbete och de brister i tillsynen av barnen som detta förde med sig, som en del av förklaringen till den höga dödligheten.

Föreningen för en barnkrubba

År 1897 yrkade stadsfullmäktigeledamoten Anders Rödger att 300 kronor av intäkterna från hundskatten skulle avsättas till fonden för en barnkrubba. Fattigvården hade en sådan fond som uppgick till cirka 750 kronor. Förslaget bifölls och samma år bildades *Föreningen för en barnkrubba*. Föreningens syfte angavs i stadgarna vara, att inrätta och underhålla en barnkrubba i Borås. Styrelsen bestod av sex kvinnliga och fyra manliga ledamöter, av vilka minst en skulle tillhöra fattigvårdsstyrelsen. De sex kvinnorna skulle i turordning utöva tillsyn över krubban, var och en under två månader av året.

Föreningen för en barnkrubba uppförde år 1899 en egen byggnad i kvarteret Vargen med plats för 40 barn i åldrarna 2 till 7 år. Krubban hölls öppen från klockan halv sex på morgonen till klockan halv nio på kvällen. Den moder som önskade placera barn i krubban skulle förete intyg om att hon förvärvsarbetade. Intyget skulle vara utfärdat av arbetsgivare, ledamot i fattigvårdsstyrelsen eller, som det hette i reglementet, annan välkänd person. Avgiften – 10 öre om dagen – skulle betalas då barnet lämnades. Efter anhållan och särskild prövning kunde föreståndarinnan tillåta att barn övernattade. I sådana fall var avgiften 15 öre per barn. Den förälder som inte avhämtade sitt barn på avtalad tid avstängdes i två veckor.

Verksamheten utvidgades 1907 med en avdelning för spädbarn men trots detta kunde naturligtvis det stora behovet inte på långa vägar täckas. I mitten av 1910-talet hade krubban 50 platser totalt. Det

finns en föreställning om att staden Borås varit en föregångsstad på barnomsorgsområdet. Det stämmer längre fram i tiden men det säger sig självt att i en expanderande industristad med inflyttande unga familjer kunde inte barnkrubbans insatser förslås. Noterbart är att det dröjde ända till 1920-talets inledning innan de stora fabrikerna inrättade barnomsorg i egen regi. Väveribolaget förefaller ha gått i spetsen och år 1923 inrättade företaget efter mönster från sin fabrik i Skene en barnkrubba för sina anställda vid boråsfabrikerna. I mitten av 1930-talet öppnade också HSB daghem på Solgårdar i stadsdelen Erikslund.

Ekonomiska svårigheter under 1910-talet föranledde styrelsen att söka nya intäktskällor. Ett exempel på detta är en inlaga till stadens fabriksförening år 1919. I denna underströks det värde som en barnkrubba måste anses ha för fabrikanterna i Borås. Det framfördes att genom inrättningens försorg kunde många kvinnor arbeta på fabrikerna. Mot bakgrund av detta och med hänsyn till de ekonomiska svårigheterna för föreningen önskade ledningen ett bidrag från fabriksföreningen.

Hemställan avvisades, Borås Tidning och Borås Sparbank drog in sina anslag och pantlåneinstitutet minskade sitt bidrag. I det läget fördubblade stadsfullmäktige sitt anslag från 4 000 till 8 000 kronor för 1921. Inkomsterna översteg det året utgifterna för första gången på mycket länge.

Barnkrubbans och Mariastiftelsens byggnader låg på samma tomt, kvarteret Vargen. I samband med att arbetsstugan lades ner 1937 övertogs barnkrubban dessa lokaler och kunde på så sätt utvidga verksamheten. Efter nedläggningen återstod av de tunga uppgifterna för Mariastiftelsen i stort sett bara barnbeklädnaden. År 1931 hade stadsfullmäktige tillsatt en utredning angående social omvårdnad av barn. Denna utredning föreslog att Mariastiftelsen och Föreningen för en barnkrubba

Krubbungar och deras krubbtanter på Mariagården 1934.

Barn till Algotsanställda skjutsas till Herthagården och Götagården.

skulle sammanlösas till en förening med namnet Mariastiftelsen. Denna skulle i fortsättningen, med stadens ekonomiska bistånd, ha hand om barnkrubbarnas skötsel. Detta beslöts år 1938. Detta var en boråsisk lösning. På samma sätt drevs stadens idrottsplatser av Föreningen för idrottens främjande med kommunala medel.

Den nya styrelsens första uppgift blev att skaffa en modern daghemsbyggnad. De gamla fastigheterna med tillhörande tomter såldes till staden, som behövde den ena för badhusbygget. Som ersättning fick man det »gamla BB» med tomten ut mot Torstensonsgatan. I Borås fanns där ett kommunalt barnbördshus från 1915 t o m augusti 1938, varefter landstinget öppnade sin kvinnoklinik på lasarettet. Det gamla barnbördshuset revs och där byggdes Mariagården, som invigdes 1941.

Nu gick utvecklingen och utbyggnaden snabbt. Linneagården öppnades år 1943, Almgården 1944, ett daghem på Göta 1947 och Herthagården vid Lasarettet samma år. 1948 övertogs Solgården från HSB och i mitten på 1950-talet övertogs Väveribolagets och Eisers daghem. Då hade också Södergården och Trollgården tillkommit 1950 respektive 1952. I mitten av 1950-talet drev alltså Mariastiftelsen 10 daghem med tillsammans 450–475 platser. Enligt Socialstyrelsens beräkningar var detta det högsta antalet daghemsplatser per tusen invånare i landet. Det är väl detta som motiverar stadens goda rykte som tidig barnomsorgsstad. När ändå daghemsplatserna inte räckte till startades på hösten 1958 familjedaghem, först med 100 platser, som snart fick ökas till 150.

Sedan ekonomin förbättrats på grund av den halvkommunala driften kunde den första barnträdgården öppnas på Göta år 1946 och sedan exploderade även den verksamheten i omfattning.

*Mariastiftelsens förskola
för döva barn med läraren
Gunnel Levin, ca 1955.*

Förskola för döva

Under tiden 1951–1959 fanns även en förskola för döva barn. Denna skola blev en stor tillgång för barnen; här fick de den träning som de så väl behövde för sin fortsatta utveckling. Eleverna kom inte enbart från Borås, utan här fanns barn från flera platser i Sverige. Under skolterminerna ordnades därför familjehem för dessa. Det var säkert inte lätt för barn och föräldrar att vara åtskilda, ibland under en hel termin, men de döva barnen fann sig beundransvärt väl tillrätta i sina familjehem.

Kommunen övertog barnomsorgsverksamheten år 1964, då den nya familjenämnden tillkom. Därmed hade alla de goda initiativ på barnavårdens område, som sedan 1856 tagits av Mariastiftelsen och Föreningen för en barnkrubba övergått i kommunal drift. Men Mariastiftelsen vore väl inte Mariastiftelsen om man inte enligt sina traditioner fann nya luckor i det sociala skyddsnätet och en ny meningsfull roll i arbetet för barnens bästa.

Mariastiftelsens arbete efter 1964

Mariastiftelsens strävan har alltid varit att värna om de barn som av olika skäl behöver ett extra stöd. När all social verksamhet överfördes till kommunen blev allt arbete helt ideellt baserat. Ekonomiskt måste föreningen för att kunna fortsätta verksamheten därför lita helt på egna insatser liksom på bidrag från en givmild allmänhet, föreningar och dylikt.

Föreningen Mariastiftelsen har omkring 200 betalande medlemmar. Årsavgiften 1:50 kronor är närmast symbolisk och har varit oförändrad sedan 1856 då föreningen grundades. Självklart tar föreningen tacksamt emot den överbetalning som medlemmarna betalar in.

*På utflykt med
handikappade barn.*

Föreningen har sökt nya arbetsuppgifter och för närvarande består dessa till stor del av att passa och vårda handikappade, ofta flerhandikappade, barn och ungdomar i deras hem. Därmed kan det bli möjligt för föräldrarna att få någon dags välbehövlig avkoppling eller bara kunna lämna hemmet en kort tid för att uträtta ett ärende. Hjälp vid lasarets- och tandläkarbesök kan också påräknas.

Under senare år har Mariastiftelsens vårdare hjälpt ett 30-tal familjer med svårt handikappade barn. En del familjer är i behov av hjälp varje vecka, andra enstaka gånger. Trots att samhälle, kommun och landsting numera kan erbjuda avlösning åt föräldrar med handikappade barn, har Mariastiftelsen inte märkt någon minskning av hjälpbehovet. Till viss del kan detta bero på att föreningen kan ställa upp med kort varsel, på obekvämt arbetstid och utan några särskilda formaliteter.

Som avslutning kan nämnas att man under flera år har anordnat ett läger på Hjo folkhögskola. Ett femtontal handikappade barn och lika många vårdare har deltagit. De handikappade har trivts och deras föräldrar har fått lämna över ansvaret för några dagar till Mariastiftelsen. Även dagsresor har anordnats vid flera tillfällen.

Kvinnor, varmt engagerade i samhällsarbetet på den sociala sidan, har med goda initiativ, uppfinningsrikedom och kraft i över 150 år drivit frågor med barnens bästa för ögonen. Man började »i stor räddhåga» men kraften fanns och när man väl visat att det fanns samhällsbehov inom dessa områden blev verksamheterna undan för undan kommunaliserade. Borås stad och boråsarna har anledning att känna stolthet och tacksamhet över den insats Mariastiftelsens kvinnor gjort för barnen, ofta utåtriktat men lika mycket i det tysta.

Utbildningar inom barnomsorg och skola

– från praktisk erfarenhet till teoretisk högskola

IRÉNE ARVIDSSON, EIVOR HENRIKSSON & GUNILLA RUNSTEDT

Kvinnan i yrkeslivet har länge varit en självklarhet i Sjuhäradsbygden. Många av de anställda vid de gamla textilfabrikerna hade typiska kvinnoyrken. Som exempel kan nämnas, att för hundra år sedan bestod arbetarkåren vid Borås Tricot Fabriks AB (senare Eiser, avd. B) av totalt 350 personer – 90 % var kvinnor.

När konfektionsindustrin sedan växte fram och blev bygdens dominerande näring, var kvinnodominansen lika stor. Några manliga sömmerskor har aldrig synts till.

Kvinnornas industriarbete ställde naturligtvis stora krav på familjeliv och barnpassning. När kvinnorna gift sig och fått barn var det många som blev hemmafruar, men många ville också, eller var tvingade av ekonomiska skäl, fortsätta sitt yrkesarbete. Detta ställde då krav på både arbetsgivare och samhälle att ta ansvar för barnomsorgen. På vissa företag ordnades barnpassning under arbetstid eller byggdes särskilda barnkrubbor.

Några ogifta flickor fick också barn och behövde hjälp med sina nyfödda. Om de flyttat in till stan från omgivande landsbygd eller kom från främmande land, och inte hade föräldrar eller släktingar som kunde bistå, eller rent av inte mer var välkomna i familjen, var behovet av insatser av nöden.

De gamla institutionsformerna

Barnkrubba

Med industrialiseringen följde att barn inte kunde vistas hos sina föräldrar vissa tider på dagen. Församlingar och föreningar tog då på sig ansvaret att lindra barnens nöd genom inrättande av barnkrubbor. Krubborna var torftigt utrustade och det fanns inga krav på utbildad personal.

Idéerna kom från kontinenten. Redan på 1700-talet fanns lekskolor i Holland, men Frankrike brukar räknas som ett föregångsland i detta avseende. I Sverige inrättades den första barnkrubban 1854 i Kungsholms församling i Stockholm. Den valda benämningen ville påminna om den krubba »hvari Kristusbarnet hvilade».

Alva Myrdal presenterade 1935 en daghemsmodell i boken »Stadsbarn». Samma år startade HSB i Stockholm ett seminarium för utbildning av småbarnsfostrarinnor för tjänstgöring i storbarnkammare. Därmed försvann successivt barnkrubbans fattigvårdsstämpel, och verksamheten började anlitas för barn ur alla samhällsklasser.

Barnträdgården

Barnträdgårdar (kindergarten) kom igång vid sekelskiftet och inspirerades av den tyske pedagogen Fröbels idéer. Den hade ett pedagogiskt syfte och mottog förskolebarn för lek och sysselsättning ett par timmar per dag. Den var en privatinstitution och därför avgiftsbelagd. Endast bättre bemedlade föräldrar hade råd att sända sina barn dit.

I Norrköping tog systrarna Ellen och Maria Moberg 1899 initiativ till en folkbarnträdgård för arbetarbarn. En stödförening bildades och möjliggjorde att barn kunde delta utan kostnad. Idén med dessa kindergärten fick viss spridning. Omkring sekelskiftet upprättade förskolepionjärerna flera seminarier för utbildning av barnträdgårdsledarinnor.

Under 1940-talet fick verksamheten statliga bidrag, och namnet blev lekskola. Barnstugeutredningen, som kom i början av 1970-talet, gav denna form av förskola benämningen deltidsgrupp.

Arbetsstugorna

De första arbetsstugorna inrättades i slutet av 1800-talet i de större städerna. Barn till fattiga mödrar sysselsattes med enkelt hantverk och fick ett mål mat. Verksamheten drevs ofta av kyrkans församlingar och hade samma fattigvårdsprägel som barnkrubborna.

Först under 1930- och 40-talen förändrades vårdformen radikalt i och med att kommunerna började ta visstansvar. Eftermiddagshem under ledning av förskollärare bistod barnen med läsläsning och gav dem möjligheter till lek- och avkoppling. Institutionsformen visade sig senare otillräcklig. Skoltiderna kom att variera, och många barn var i behov av omsorg både före och efter skoldagen. Heldagsöppna fritidshem kom till stånd under 1960-talet. År 1964 startades den första fritidspedagogutbildningen för personal inom skolbarnomsorgen.

Koltbarn (ålder 1½–3 år) och spädbarn (6–18 mån.) på Mariagården 1930.

Utbildning till barnsköterska

Från 1871 fanns en Fattigvårdsförordning, som omslöt alla slag av nödlidande, barn och vuxna, sinnessjuka och sinnesslöa samt kroniskt sjuka. Barnavårdslagstiftningen utgjorde länge en del av fattigvårdslagstiftningen. För barnens speciella behov intresserade man sig föga. År 1902 fick vi de första barnavårdslagarna – om vanartade och sedligt försummade barns behandling samt om fosterbarnens omvårdnad. Som ytterligare exempel kan nämnas 1917 års barnlag, där ställningen för barn födda utom äktenskapet starkt förbättrades.

Utbildningen till barnsköterskor skedde på flera olika barnhem. Mycket av utbildningen bestod av praktiska moment i arbetet med de barn som fanns där. De framtida arbetsplatser som man tänkte sig för barnsköterskorna var i huvudsak av tre slag: på daghem, på sjukhus och i privata »bättre familjer».

Björkängsgården

Borås Diakonikrets bildades 1911, med målet att få till stånd ett upptagningshem för barn där modern avlidit eller att de på annat sätt blivit moderlösa. Stadsfullmäktige upplät 1913 fastigheten Torsberg

(Engelbrektsgratan 33) för ändamålet. Avsikten var, att det skulle drivas med insamlade gåvomedel plus vårdavgifter samt med kommunal garanti för underskottet.

År 1936 överlämnade staden stadsägan nr 1152 i kv. Krutet (Björkängsgården) och samma år bildades Föreningen Borås Diakonikrets upptagningshem för barn, som levde kvar till 1965. Barnhemsstadgan lagfästes 1945 och stadgade att landstinget skulle bli huvudman för verksamheten. Från 1964 blev barnomsorgen en kommunal angelägenhet, lagd under en familjenämnd.

På Björkängsgården fanns ett tjugotal barn åt gången. Förutom ovan nämnda kategorier – där modern inte kunde fullfölja sin roll – kunde exempelvis barn som vaccinerats mot TBC, och väntade på resultatet av ympningen, under en tid vistas där tills risk för spridning var övervunnen.

Landstinget bedrev även utbildning av barnsköterskor vid Björkängsgården. Föreståndarna vid spädbarnshemmen var oftast barnavårdslärare. Barnsköterskeskolan upphörde i maj 1972. Utbildningen av barnskötare övergick då till landstingets vårdskolor. Fyra år senare övergick man från spädbarnshem till småbarnshem.

Frälsningsarméns mödrahem och barnsköterskeskola

År 1943 startade Frälsningsarméns mödrahem på Teknologgatan 4. Det var det första inackorderingshemmet i Norden. Avsikten var att mödrarna skulle ha sitt arbete ute i staden medan barnet under tiden fick vistas på arméns mödrahem.

Det var många unga flickor som kom till Borås för att arbeta på textilfabrikerna. De hade varken familj eller släkt i Borås. Några »hamnade i olycka», blev med barn, och hade ingenstans att ta vägen. Mödrahemmet blev räddningen för många unga mammor.

Men här bodde också mödrar som dömts för något brott. De skulle avtjäna straffet här och samtidigt vårda sitt barn. Efter kriget fanns här också judiska kvinnor som kommit från Tyskland och behövde hjälp med att vårda sina barn. Här fanns plats för 26 mammor och lika många barn.

Hemmet skulle, för den enskilda modern, vara så likt ett eget hem som möjligt. Hon skulle, så långt det lät sig göra, rå sig själv och vårda sitt barn, men hon skulle göra det under sakkunnig och ansvarsmedveten ledning och fostran. Dessutom hade hon sitt vanliga arbete utom hemmet, och kunde då känna sig trygg när hon lämnade barnet i goda händer under sin arbetstid. Vistelsen på hemmet var tänkt att vara cirka 12 månader,

men det var inte ovanligt att mammor med barn kunde få stanna upp till 18 månader.

Det har talats om att mammorna var strängt hållna och inte fick lämna hemmet på kvällarna. Delvis kan det bero på att några hade utgångsförbud till följd av domar.

Hundratals mödrar tänker idag med tacksamhet tillbaka på den tiden då de under en svår situation fick ett hem för sig och sitt lilla barn på mödrahemmet i Borås. En av dessa mödrar har sänt följande hälsning: »Efter andra världskriget kom jag till Frälsningsarméns mödrahem i Borås. Där möttes jag av kärlek och omsorg. Den tacksamhet jag känner går inte att beskriva».

Under 1946–1960 var en barnsköterskeskola förlagd till mödrahemmet. Här utbildades personal som arbetade på Frälsningsarméns olika barnhem i Sverige. År 1960 flyttades denna utbildning till Stockholm.

En barnsköterskeutbildning startades åter och under perioden 1963–1971 var även den förlagd till mödrahemmet. Här var intagningskraven desamma som till övriga barnsköterskeskolor i landet och även för sökande som tillhörde Frälsningsarmén krävdes samma förkunskaper.

Verksamheten på Teknologgatan överflyttades i början av nittioalet till Fristad (f.d. Hedagården) med en något annorlunda inriktning. Den går idag under namnet Familjehuset. Man arbetar med ensamma barn, ensamstående föräldrar med barn eller hela familjer med barn, alltså allehanda fall där barn kan tänkas fara illa nu eller i framtiden. Några akutplatser finns där också. Socialtjänsten köper även platser för utredningar och behandlingar.

*Frälsningsarméns
barnsköterskor
med brigadören
Margit Backlund
(hon gick alltid under
namnet Majoren).*

Solhem

Solhems upptagningshem inrättades 1932 av en särskild stiftelse. Det var då en viktig institution för omhändertagande av små barn som av någon anledning måste placeras utanför sin naturliga hemmiljö. År 1947 överfördes denna till landstinget. Den hade då cirka 30 platser för spädbarn och 7 för mödrar, med hela länet som upptagningsområde.

I anslutning till avdelningen inrättades också här en barnsköterskeutbildning. Denna startade på Solhems upptagningshem 1942. På barnhemmet vistades blivande fosterbarn och adoptivbarn i väntan på utredning för senare placeringar. Även ensamstående mammor med barn kunde bo på barnhemmet i tre till sex månader. Verksamheten för ensamstående mammor övergick senare till Frälsningsarméns mödrahem.

Elevernas praktiska utbildning genomfördes genom att de deltog i det vardagliga arbetet på barnhemmet. Den teoretiska delen bestod av föreläsningar av en barnläkare i ämnena barnavård och barnsjukdomar. I utbildningens Praktiska färdigheter, ingick de fyra ämnena spädbarnsvård, småbarnsvård, hemvård och tvätt samt sömnad. Teoretiska kunskaper fick eleverna genom studier i ämnena barnavård, barnpsykologi, hälsolära, kostlära, hemvårdslära och familjekunskap.

Utbildningens längd var sex månader och eleverna fick betala 600 kronor för att få delta. Namnet på utbildningsanstalten var Solhems barnsköterskeskola i Borås

Omkring 1960 flyttade Solhems upptagningshem till det tidigare barnhemmet Björkängsgården. I samband med detta övergick barnskötarutbildningen till landstingets yrkesskolor.

Utbildningen var helt integrerad med spädbarnshemmet och föreståndaren, som var utbildad barnavårdslärare, ansvarade för den teoretiska utbildningen. Även barnläkare deltog.

Den praktiska utbildningen bedrevs i samarbete med spädbarnshemmet, som vårdade barn upp till 1 år, och med kommunens daghem där eleverna fick utbildning om barn i förskoleåldern. Detta var alltså ett av flera ställen i Borås där barnskötarexamen kunde avläggas.

Utbildningen följde nu skolöverstyrelsens läroplan för barnskötare och därmed hade teoridelen utökats avsevärt. Längden på utbildningen varierade mellan sex och åtta månader. I slutet av 1960-talet startades även terminslånga vidareutbildningar.

Ny gymnasiereform

År 1970 kom en ny gymnasieform som innebar att all yrkesutbildning blev tvåårig och den gamla barnskötarutbildningen övergick till tvåårig vårdlinje. Alla barnsköterskeskolor lades ner.

Utbildningen i Borås startade höstterminen 1972. Den breddades nu väsentligt med ett flertal vårdämnen. Dessutom tillkom allmänna ämnen, som till exempel engelska och därmed kunde eleverna lättare gå vidare till högre utbildningar. Varje läsår var uppdelat så, att halva tiden ägnades åt teori och resten åt praktik. Eleverna kunde även under andra året välja barnsjukvård, men fick då läsa i Göteborg. Efter avslutad utbildning var man behörig att arbeta inom kommunens barnverksamhet och barnsjukvård samt med fysiskt och psykiskt handikappade.

Vårdlinjen flyttade 1980 till den nya Vårdskolan (vid Lasarettet) dit landstingets gymnasie- och högskoleutbildningar sammanförts. Den senare överflyttades 1997 till Högskolan i Borås.

Nu startades även ett flertal anstaltspedagogiska yrkesutbildningar med olika inriktningar. Detta för att ge elever med gammal utbildning möjlighet att komplettera och bredda den. Elever som gått tvåårig vårdlinje gavs också möjlighet att komplettera till treårig behörighet.

År 1993 blev all gymnasial utbildning treårig och *Barn och fritidsprogrammet* ersatte den tvååriga vårdlinjen. Programmet skulle ge eleven kunskaper för att kunna arbeta med människor i alla åldrar. Delar av undervisningen var speciellt inriktad på barn och ungdom. Programmet blandade nu teori med praktik och den arbetsplatsförlagda undervisningen uppgår till sammanlagt 15 veckor.

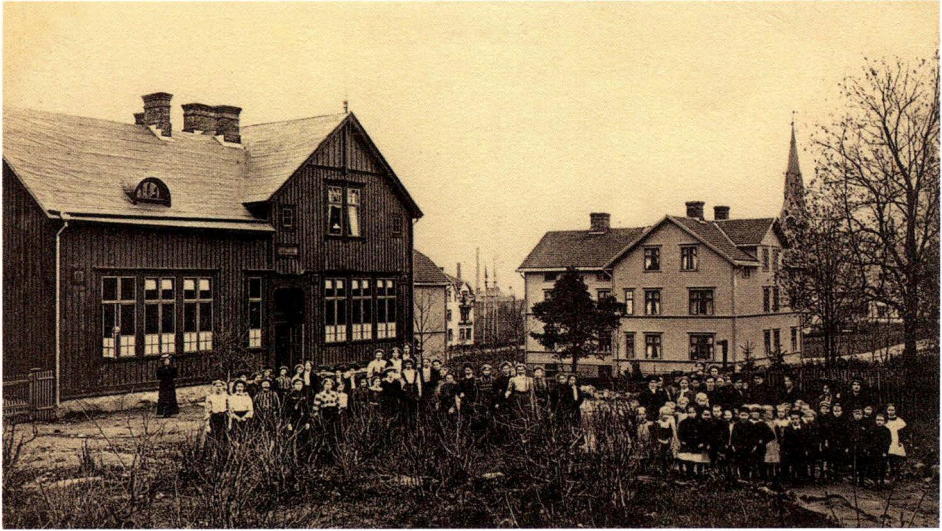
*En byggnad som
inrymt många slags
utbildningar genom
åren.*

*Kallades Siriusskolan
efter kv. Sirius.*

Elementarlärverket för flickor.

Borås.

Småskollärarinneseminariet på Andra Villagatan. Omkring 1920.

Utbildning till småskollärarinnor

Långt innan högskolans lärarutbildning inrättats fanns en utbildning till småskollärarinnor i Borås. Ett första seminarium begynte 1894. Det inrymdes då i Ordenshuset (Södra Kyrkogatan 41) och flyttades cirka tio år senare över till Wesleykyrkans lokaler strax intill. Initiativet togs av folkskolläraren i Brämhult J. G. Hultgren, som också ledde verksamheten fram till 1906. För de blivande »fröknarna» fanns en övningsklass, som också undervisades av skolans lärare. Eleverna i denna klass vistades på skolan ett par timmar på förmiddagen.

År 1906 fick man tillstånd, med den nye Gustaf Verner Ulén i ledningen, att hålla seminarium med en ettårig kurs. Fyra år senare blev den tvåårig. Elevantalet maximerades till 15 elever och övningskolan bestod nu av två klasser.

På Andra Villagatan 14 (senare scouternas Örjanshus) byggde Ulén 1908 för egna pengar ändamålsenliga lokaler och en lärarbostad för sitt seminarium. Byggnaden står ännu kvar om än med något annorlunda fasad.

Nästa hållpunkt i seminariets historia är 1923. Då övergick det nämligen till Landstinget för att drivas i dess regi och ny rektor blev E. B. Gezelius. Denne stannade dock bara i två år och efterträddes av Carl Sandberg. Seminariet verkade till 1932, då det lades ner.

Utbildning till förskollärare

Tiden 1962–1977

År 1962 hade utbildningen till förskollärare förstatligats och gamla och nya seminarier måste i fortsättningen följa samma kursplaner. I Borås startade den första utbildningen tre år senare.

Huvudämnet, metodik, var indelat i tre huvudmoment; teoretisk pedagogik, tillämpad pedagogik och institutionskunskap.

Teoretisk pedagogik handlade om hur olika uppfostringsätt påverkar barn. På 60-talet rådde stor förvirring och missförstånd om vad fri eller demokratisk fostran egentligen gick ut på, varför det i utbildningen lades stor vikt vid detta innehåll. Inom teoretisk pedagogik behandlades också barns frågor, t.ex. om hur barn kommit till, vilka ofta upplevdes som kontroversiella och svåra att besvara till skillnad från de religiösa frågorna. Frågorna om krig, våld och rasdiskriminering ansågs inte vara så svåra att hantera då den gängse uppfattningen var att barnens värld var skyddad och trygg till skillnad mot vad vi idag vet om deras omgivning.

Tillämpad pedagogik omfattade slöjd, målning, form, musik och rörelse, men hur man skulle arbeta med det i barngruppen låg på ämnet tillämpad pedagogik.

Institutionskunskapen omfattade bland annat barngruppens storlek och sammansättning, lokaler, storlek, inventarier och övrig utrustning, personal, antal och utbildning samt föreskrifter rörande hygien och hälsofrågor.

De första två åren genomfördes utbildningen i en villa på Göta, men 1967 flyttades den till Österlånggatan 69 (kv Sirius).

Praktik ute på förskolorna var ett stående inslag under utbildningen. Handledarna var »gamla och vana» och utgjorde stabila och tydliga förebilder för eleverna. Detta kunde förstås innebära att eleverna under sina praktikperioder lärde sig hur det »skulle vara». Metodikläraren försökte genom sin undervisning motverka den konservering som sker vid sådan modellinlärning, något som kunde upplevas som Davids kamp med Goliath.

Undervisningsformerna varierade under 1960- och 70-talen mellan föreläsningar, öppna diskussioner, grupparbete och litteraturstudier. Teorier och forskningsresultat om hur socialisationsprocessen går till hade stort utrymme i utbildningen redan då eftersom uppfattningen var, och är, att hela grunden till förhållningssättet till barn finns här.

Leken och dess betydelse för utveckling och lärande tillsammans med skapande verksamhet var centrala delar i utbildningen. Innehållet i

metodiken sammanföll ofta med innehållet i de skapande ämnena och inte sällan genomfördes gemensamma lektioner.

Ett dilemma i början på 1970-talet var bristen på handledare på daghemmen. Fortfarande var det oftast bara barnskötare som arbetade på daghemmen i Borås vilket innebar att lärarkandidaterna placerades hos handledare på deltidförskolor. Följden av det blev att de äldre förskolebarnen kom i fokus i utbildningen och intresset för de yngre barnen var inte särskilt stort bland de studerande. När de studerande som nyutexaminerade förskollärare fick anställning på daghem kritiserades utbildningen för bristen på utbildningsinslag med fokus på arbete med yngre barn.

Tiden 1977–1996

År 1977 fördes utbildningen över till högskolan och Universitets- och Högskoleämbetet blev huvudman. Utbildningen förlängdes med en termin till fem terminer. Den gamla detaljerade kursplanen ersattes med en central utbildningsplan. Med den som underlag skulle varje högskola själv utarbeta en lokal plan som mer detaljerat styrde utbildningen.

Utbildningen delades nu upp i fyra ämnesblock: kommunikation, omvärldsorientering, pedagogik och praktik. En mera högskolemässig undervisning infördes.

År 1982 flyttade förskollärarytbildningen till högskolans nybyggda lokaler på Allégatan 1. Det dröjde dock bara några år innan statsmakterna beslöt att minska på antalet utbildningsplatser för förskollärare. Borås blev en av orterna där utbildningen 1985 lades ner. Flera av lärarna anställdes av Göteborgs universitet, som utlokaliserade ett antal platser av utbildningen till Borås. Följden blev, att i verkligheten fanns både utbildningen och lärarna kvar i Borås. Fem år senare återkom utbildningen till Högskolan i Borås. Antalet utbildningsplatser var nu 90.

Innehållsmässigt är skillnaderna mellan 80-tal och 90-tal inte så stora, men 1993 kom en ny examensordning för Barn- och ungdomspedagogisk examen och från detta år utökades utbildningen med en sjuätte termin, men den lärarledda tiden sjunker successivt under nästan hela 90-talet vilket för studenterna innebär mer självstudier, utökade litteraturkurser och fler redovisningar.

Ett nytt sekel

Högskolan i Borås fick examensrätt för grundskollärarytbildning, ett beslut som i grunden kom att påverka utbildningen till förskollärare. En integrering av de båda utbildningarna ägde rum med start 1997. Samtidigt minskade intagningen av antalet studenter till förskollärare till 60.

Studenter vid Högskolan i Borås 2007.

Foto Anna Sigge.

Riksdagen beslutade om en ny utbildning till lärare, som skulle starta hösten 2001. Den nya lärarutbildningen, som den kom att kallas, innebar att all lärarutbildning – från förskola till gymnasium – skulle ha en gemensam kärna av kurser. Det innehöll lärande och utveckling, jämställdhet och mångfaldsperspektiv, demokrati, ansvar, etik, specialpedagogik, yrkesrollen och dess förhållningssätt. Därutöver skulle studenterna välja inriktning och specialisering. Praktiken ändrades också. Från att ha haft en modellärande ansats, där handledaren är modell för »det rätta», ändrades synsättet till verksamhetsförlagda studier, där praktikplatsen skulle vara en arena där studenterna hämtade problem och situationer som bearbetades i teorin och där handledaren utgjorde en diskussionspartner och mentor.

De år som gått sedan den nya lärarutbildningen infördes har inneburit stora omställningar för berörd personal. Vedertagna föreställningar har raserats. Men förskollärarutbildningen har också använts som den goda förebilden avseende synen på lärande, förhållningssättet till barnet och bredden i utbildningen.

Utbildning till fritidspedagoger

Utbildningen av fritidspedagoger kom relativt tidigt till Borås. Anledningen var att man uppmärksammat att det tillkommit allt fler »nyckelbarn». Uttrycket myntades om de yngre skolbarn, som var utan tillsyn efter skoldagens slut och då fick klara sig själva.

Redan 1968 utbildades så den första kullen i lokaler på Almåsskolan. Inriktningen i undervisningen var i huvudsak inriktad på barn i åldern

7–12 år. Men läroplanen pekade också i riktning mot exempelvis äldre- och missbruksvård, särskoleverksamhet samt andra mer specialiserade verksamheter. På något sätt borde man kunna ordna någon verksamhet för dessa barn. Uppbyggnad av fritidshem var nödvändig och i Borås byggdes det första på Trandared 1968. Drygt tio år senare var antalet fritidshem över tjugo, och behovet av utbildad personal var påtaglig.

Åldern på de barn man riktade in sig var i huvudsak 7–12 år, men den del av utbildningen som hade specifik verksamhetsinriktning omfattade även äldre personer.

Då utbildningen startade var den tvåårig och i 6 elevertogs in. Den övergick 1977 från att ha varit kommunal till att bli statlig högskoleutbildning och flyttades till de lokaler där förskolläro-utbildningen fanns och integrerades med denna. Sex år senare överflyttades verksamheten till högskolans lokaler. Då hade antalet elever utökats till omkring 90.

Som ovan nämnts lades utbildningen ner 1985.

Utbildning till dagbarnvårdare

På 1960-talet stod cirkatusenbarnkö till barnomsorgen. Familjedaghemmen var ett viktigt komplement till daghemmen och fritidshemmens verksamhet. Men detta var inte okontroversiellt. När socialstyrelsen på sin tid föreslog att stadsbidrag skulle utgå till verksamheten vid familjedaghem hördes många kritiska röster. Under 1960-talet blossade en livlig debatt upp med jämna mellanrum; likadant var det under 1980-talet. Men familjenämnden, som då skötte verksamheten, hade som mål att även få denna verksamhet att fungera väl och formulerade målsättningen på följande sätt: »för verksamheten bör gälla samma mål i fråga om kvalitet som kommunens övriga barnomsorg». I praktiken kunde endast mammor med egna barn bli dagbarnvårdare.

Redan i slutet av 1960-talet anordnades 60-timmarskurser för dagbarnvårdare på Almåsskolan. Under åren 1989–91 anordnades kurser på Högskolan i Borås för dessa. Utbildningen var 90 timmar lång och gavs på kvällstid. En stor del var teoretisk, men även en estetisk-praktisk del ingick.

Utbildningen var så unik att den blev uppmärksammas av Sveriges Radio och det gjordes en halvtimmas inspelning i programmet »Familjeliv» med frågor kring dagbarnvårdarutbildningen som Borås kommun och högskolan gemensamt bedrev.

Det kom många bevis på att man genom utbildningen blev förstärkt i sin yrkesroll och att man nu kände sig delaktig i barnomsorgsverksamheten.

Skidåkare från Sjuhärad

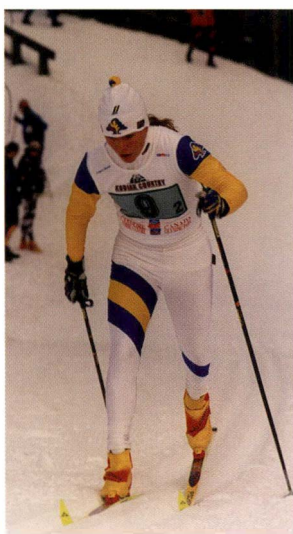
– landets nya skidcentrum?

LENNART WASLING

På senare år har skidåkare från Sjuhäradsbygden haft osannolika framgångar i längdskidspår och alpina backar. Vintrarna blir allt mer snöfattiga, men resultaten allt bättre. Att nå så långt trodde man förr inte var möjligt för dem med hemvist på sydligare breddgrader.

Här presenterar vi tre ungdomar som trots dåliga förutsättningar, när det gäller snötillgång och träningsanläggningar, lyckats ta sig upp till den allra översta toppen inom sina respektive skidgrenar. Och här finns alla kategorier av skidåkare: den explosivt snabbe löparen, den uthållige kämpen och den alpina fartfantomen. Går vi bakåt i historieböckerna kan vi inte finna något liknande.

Se upp i backen! Ur spår! Här kommer de alla på samma gång.

Emelie Öhrstig

Oskar Svärd

Patrik Järbyn

Världsmästarinnan Emelie Öhrstig – snabbast av alla på kortdistans

Alla idrottsmän drömmer om att prestera som bäst när det gäller som mest. Det är få förunnat att lyckas med detta. Och nästan ingen har kunnat kraftsamla som 2005 års världsmästarinna i längdåkningens skidsprint, Emelie Öhrstig lyckades göra. Det var en magisk dag den 22 februari 2005 i tyska Oberstdorf.

Träningsvillig

Emelie föddes i Borås 1978. Hennes föräldrar var intresserade av idrott, men inte sporttokiga. Skolgången började i Brämhult. Sedan fortsatte hon på högstadiet i Engelbrektskolan, men då hon upptäckte att skolan inte hade något skollag i olika idrottsgrenar, vände hon på klacken och började på Bodaskolan. Ett typiskt exempel på hennes stora idrottsintresse och tävlingsnerv.

Som de flesta ungdomar provade hon på flera sporter i unga år; det var tennis, orientering och basket för att nämna några. Hon sökte sig till IK Ymer för träning och tävling i friidrott och skidåkning. Löpning på lite längre sträckor passade kanske bäst. Det är trots allt inom konditionsidrotter hon nått sina största framgångar, men bollsinnat är det heller inget fel på.

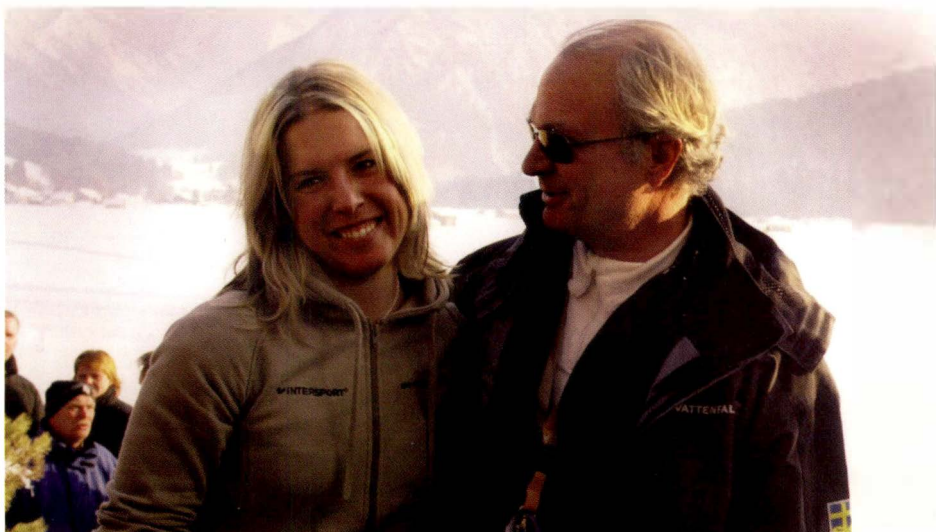
Vid femton års ålder bar det iväg till skidgymnasiet i Torsby. Det blev en betydelsefull tid för Emelie. Målinriktad var hon sedan tidigare, men umgänget med likasinnade, bra tränare och mera teoretiska inslag lärde henne mycket om hur hon skulle nå framgångar på idrottens område.

Skidor och cykel

Hon satsade på cykling som konditionsträning, vilket inte ansågs vara riktigt lämpligt för skidåkare. Men Emelie var envis och cyklade vidare. Plötsligt fick hon för sig att hon skulle cykla mountainbike också. Och tävla förstås. Första tävlingen som mamma fick anmäla till var »SM» för 15-åringar. Det gällde att snabbt skaffa utrustning, en del saknades, men det gick bra ändå. Hon vann direkt i sin första tävling.

Vistelsen i Torsby bestod dock inte enbart av skidåkning och cykling. Skolan var viktig och studier har alltid roat Emelie. Hon har alltid haft böcker med sig på läger och tävlingar. På lediga stunder kunde hon också

En drottning och en kung, Emelie Öhrstig och Carl XVI Gustaf efter VM-segern.

smita iväg till skolans piano för att spela och sjunga. Egen nyckel till musikrummet gav möjlighet till en stunds avkoppling.

Pappa Benny och mamma Mary-Lou stöttade sin dotter på alla sätt. Varje helg under skidsäsongen åkte till exempel Benny med till tävlingar på olika håll inom landet. Han skötte vallning och tidtagning, såg till att det administrativa fungerade och hann även sköta papparollen.

Det blev några år då skidåkningen fick konkurrens av cyklandet. Går det då att kombinera landsvägscyklning med terrängkörning?

– Jovisst, det är bara bra, säger Emelie. Den högre farten i bena på landsvägen ger bättre tempo i skogen. Några månader som proffscyklist i Italien 2001 gav också rutin och stärkte kroppen samt gav en del framstående placeringar.

Det blev framgångar både vid vinter- och sommartävlande. I skidåkningen representerade hon från 1995 Stockviks SF i Sundsvall. För denna klubb hann hon bland annat vinna Tjejvasan 2002.

Så småningom satsade hon än mer energiskt på skidåkningen och dess sprintgren. Kan man då verkligen gå från cykling till skidåkning på elitnivå?

– Det fungerar, säger Emelie, eftersom skidtekniken fanns med från början fungerar det, men det skulle inte ha gått om jag bara hade en konditionsidrott som cykling i botten.

Enligt sin tränare har hon lärt sig mycket inom cykelsporten som kommer till nytta i sprint. Hon kan ta för sig, är orädd och taktisk.

VM 2005

Men trots många framgångar i olika grenar är det ändå en vinst som gick rakt in i svenska folkets hjärtan, VM-guldet 2005. Emelie Öhrstig svarade för en riktig dunderknall genom att knipa en seger i sprinten på skid-VM. I både kvalificeringsloppen och semifinalerna visade hon att den här dagen hade hon allt. Det blev till slut en ganska klar seger. Sverige höll på att ta storslam i grenen. Lina Andersson blev tvåa och Anna Dahlberg fyra; Anna blev passerad alldeles före mållinjen.

Efter sejouren i Stockvik tävlade Emelie från 2003 för Piteå Elit SK tills hon avslutade sin elitsatsning 2006. I fortsättningen ska hon ha nytta av sin utbildning till civilekonom och satsar på en karriär inom marknadsföring.

Sportmeriter, i urval:

Skidor

- 2005 – VM-guld sprint
- 2005 – SM-guld sprint
- 2005 – SM-guld 15 km
- 2004 – SM-guld stafett
- 2005 – SM-guld stafett
- 2002 – Seger i Tjejvasan
- 1998 – Tvåa i Tjejvasan
- 2004 – Tvåa i Tjejvasan

Cykel, mountainbike

- 1999 – NM-guld
- 1997 – NM-brons
- 2001 – NM-brons

Cykel, landsväg

- 1999 – 1 NM-guld
- 2001 – 2 topp-fem-placeringar
i Giro della Toscana

*Emelie Öhrstig
efter seger i Tjejvasan 2002.*

Långdistansaren Oskar Svärd – flerfaldig vasaloppssegrare

Urbilden för en vasaloppsåkare är den norrländske skogshuggaren, som tränar sin skidåkning på den dagliga turen till och från sitt hygge. Styrkan bygger han sedan upp med sitt arbete under dagen.

Den bilden stämmer naturligtvis inte i våra dagar. Nu ingår Vasaloppet i långdistansarnas Världscup, med tävlingar i flera världsdelar. Och idag kan tydligen också en yngling med rötterna i Sjuhäradsbygden nå framgångar av högsta klass i dessa tävlingar.

Början i Tvärred

Vägen till framgångarna började hemma på elljusspåret i Tvärred en dryg mil söder om Ulricehamn i Västergötland. Här tog Oskar (f. 1976) sina första stavtag och började också träna i Tvärreds IF:s regi.

När vintrarna blev sämre och kraven på träning allt större blev det många resor för familjen norröver. Pappa Lars-Gunnar som vallare och mamma Gudrun som allti-iallo ställde upp och efter sina segrar har Oskar alltid varit noga med att tacka för den uppbackningen som var grunden till allt som komma skulle.

Under studietiden vid skidgymnasiet i Ulricehamn var det inte många som trodde att den i

Oskar Svärd i klungan. Foto Henrik Erickson

*Legendaren
Mora-Nisse Karlsson
med nio segrar i
Vasaloppet och
Oskar Svärd med tre.*

skidåkarsammanhang något klene lintotten från Tvärred skulle bli något. Hans deltagande i Kalle Anka-tävlingar och liknande brukade resultera i blygsamma placeringar runt femtio. Oskar har dock bevisat att vilja och målmedvetenhet betyder minst lika mycket som talang, och mot slutet av gymnasietiden började framgångarna komma.

När han var nitton år ställde han upp i junior-SM och nådde en femteplacering. Och allra bästa minnet från den tävlingen är att superlöftet Per Elofsson, som startade två minuter efter Oskar, inte hann ikapp honom på de den 30 kilometer långa sträckan. Efter framgången utsågs han till Ulricehamns bästa idrottsman 1996.

Vasaloppet

Flyttningen till Norrland kom då Oskar gjorde militärtjänsten på idrottsplutonen i Sollefteå. Mer kontinuerlig skidträning gav förbättrad teknik och det började nu bli tydligt att stakning passade Oskar bra. Då ligger det nära till hands att satsa på långlopp i allmänhet och Vasaloppet i synnerhet. I sitt första vasalopp, 1999, kom Oskar på nionde plats. Givetvis gav det mersmak och varje år sedan dess har han placerat sig bland de fem främsta. Segrarna 2003, 2005 och 2007 – alla efter hårda spurtduellerna – är naturligtvis de definitiva höjdpunkterna i idrottskarriären så här långt.

Med tre segrar i denna anrika tävling har Oskar klättrat högt i »maratontabellen». Mora-Nisse Karlsson med sina nio segrar har väl för all framtid placerat sig i topp. Janne Stefansson har sju och duon Artur Häggblad och Jan Ottosson fyra segrar, men sedan kommer Oskar på femte plats! Snart dags att klättra till en delad tredje plats?

Efter fem år i Sollefteå SK:s dräkt beslutade sig Oskar för att flytta hem inför säsongen 2004/05. Han tävlade då för Ulricehamns IF. Det blev succé direkt och 2005 blev Oskar den förste götalandssåkaren, tävlandes för en götalandsklubb, som vann Vasaloppet.

Oskar Svärd har de senaste åren varit Sveriges bästa långloppsåkare på skidor. Framgångarna består inte bara av att tre gånger ha varit först in under målskylten med devisen »I fäders spår för framtids segrar» i Mora. Han blev också den förste segraren i kinesiska Vasaloppet 2003, två gånger vinst i *Jizerska Padesatka* i Tjeckien och dessutom på prispalen i alla de stora klassiska långloppen, *Tartu Ski Marathon* i Estland, *Marcialonga* i Italien, *König Ludwig Lauf* i Tyskland, *Fossavatn Ski Marathon* på Island och *Arctic Race* på Grönland. Dessutom har han segrar i de flesta svenska långlopp.

Oskar Svärd tävlar också i orientering där han springer för Ulricehamns OK. Han har även i denna sport nått stora framgångar och hör till sverigeeliten. Han utsågs exempelvis till Västergötlands bästa orienterare 1998 och tog tre DM-guld 2005.

Idrottsofficer

Sin försörjning får Oskar från Försvarmakten. Det är inte bara för att kamouflera de vältränade vaderna som Svärd har det klassiska militärgröna mönstret längst ned på sin tävlingsdräkt (se bild). Det är också ett tack till dem, som givit värdefull hjälp på vägen mot framgångarna.

Han är numera idrottsofficer på Idrott och Friskvårdsavdelningen på Ing 2 i Eksjö, med uppdrag att förbättra de värnpliktigas fysiska status. Halva tiden är han stationerad i Östersund och har där möjlighet att nyttja tiden för träning. Ny klubbadress är från och med säsongen 2007/08 Vålådalens Sportklubb.

Meriter

Skidor:

Segev i Vasaloppet, 2003, 2005, 2007

Sedan 1999 har han åtta gånger varit bland de fem främsta och en gång på niondeplats.

5:a SM senior 15km klassiskt 2004 Skellefteå

Orientering:

3:a Budkavle-SM Ulrice-hamns OK 2007.

Fjällorienterg vinst både som junior och senior.

Västergötlands Idrottsförbund:

utmärkelse för årets idrottsprestation 2005.

Störtloppsåkaren Patrik Järbyn.

Utförsåkaren Patrik Järbyn – Sveriges snabbaste skidåkare

Den alpina skidsporten innehåller både tekniska och fartfyllda grenar. Från svensk sida har det största intresset riktats mot de rena teknikgrenarna slalom och storslalom, mycket beroende på de fantastiska framgångar som Ingemar Stenmark och hans många efterföljare haft. På kontinenten är det dock inget tvivel om vilken gren som är mest prestigefylld – störtlopp. Och Sveriges genom tiderna största framgång inom denna disciplin har vunnits av en sjuhäradsbo!

Patrik Järbyn är namnet på denne alpine fartfantom. Han kommer från Målsryd och är född 1969.

Som så många andra ungdomar provade han på många sporter i unga år. Fotboll, ishockey är ett par av dem, men han testade också brottning. Och där visade han lovande anlag och hade sina första tävlingsframgångar i Borås BK:s trikåer redan i 7–8-årsåldern.

Patrik ville också prova utförsåkning på skidor och tog sig till Björbo-backen. Men där fanns ingen plats i träningsgruppen och familjen fick då bege sig till Elfsborgsbacken och Elfsborgs AK (Alpina Klubb) med sin tioåring. Här missade IFK Borås sin största skidtalang!

*Patrik Järbyn i
Elfsborgsbacken
1980.*

Den enkla Elfsborgsbacken är egentligen alldeles för kort för att duga som träningsplats för en blivande fortåkare. Visserligen är den ganska brant men på de 200 meter som står till buds hinner åkaren inte inta rätt ställning och risken är stor att man lär sig att åka på fel sätt. Sådant som lärts in i unga år brukar sedan vara svårt att vänja sig av med. Nåväl, andra skidanläggningar i Västergötland och Småland besöktes också ofta under de första åren. Och många bilfärder blev det till Skövde för Patrik och hans pappa. En del träningsläger både inom landet och utrikes stod också Västergötlands skidförbund för.

Störtloppsvinnare från Elfsborg

Den träningsvillige och målmedvetne Patrik fick 1987 sitt genombrott. Den 14 mars vann han nämligen SM för juniorer i störtlopp och tävlade då fortfarande för Elfsborgs AK. För detta utsågs han till årets BT-junior. En sörlänning hade vunnit SM och många fick anledning att ångra sina bitska kommentarer och sneda leenden som de gjort före starten.

För vidare skolgång och förbättrade träningsmöjligheter gick färden till Norrland och Tärnaby skidhem. Det är en folkhögskola där aktiva tävlingsåkare inom både alpint och snowboard studerar och tränar. Där erbjöds utomordentliga möjligheter till effektiv träning. Den närmsta liften ligger bara en minut från skolan.

Han tränade med likasinnade, som alla siktade mot elitnivå, och framgångarna följde nu slag i slag. Patrik satsade på fartgrenarna, vilket är ovanligt i Sverige. Super-G (Super Giant slalom), ett mellanting mellan störtlopp och storslalom, blev hans paradgren från början. Här åker man mellan glest placerade portar som i storslalom, men i högre hastighet. Åkarna står ofta i störtloppställning men fortsätter svänga konstant. Hastigheten ligger på 80–90 kilometer i timmen. Man åker endast ett åk i Super-G och åkarna får inte övningsköra banan före tävling utan bara göra en besiktning. Super-G, som inte tillhör de ursprungliga alpina skidgrenarna, togs med i Världscupen första gången under säsongen 1982/83, i VM 1987 och i OS 1988.

Patrik Järbyns debut i Världscupen ägde rum i februari 1992 och snart kom internationella framgångar. Han fick följa med till alpina skid-VM i japanska Morioka 1993. Dessvärre blev hans specialgren Super-G på grund av ogynnsamma väderförhållanden då inställd, men han lyckades ändå få en hedersam niondeplacering i kombinationstävlingen.

I Olympiska spelen i Lillehammer 1994 placerade han sig som 18:e man i både Störtlopp och Super-G. Två år senare, vid VM i Sierra Nevada, stod han för första gången på prispallen vid ett internationellt mästerskap

– han blev silvermedaljör i Super-G. Vid OS i japanska Nagano 1998 kom hans dittills mest uppmärksammade placering: 10:e man i störtlopp – det var stort att slå sig in i toppen där, faktiskt större än hans sjätteplats i Super-G vid samma tillfälle.

Under säsongerna gjordes de flesta åken naturligtvis i de tävlingar runt om i världen som ingick i Världscupen. Under 1990-talet nådde han vid mer än tio tillfällen placeringar bland de tio främsta, några gånger var han bland de tre främsta och fick kliva upp på prispallen.

Ratad men hårdatsande

Några år in på det nya seklet ansåg den svenska alpina skidledningen att hans resultat inte räckte till för nationell support, eller också var han helt enkelt för gammal för elitsatsningar enligt samma ledare. Han ratades och fick finansiera sin satsning med egenhändigt anskaffade sponsorer. Han togs till nåder igen, men inför säsongen 2005/06 åkte han ut igen, trots att han var den högst rankade svenske åkaren. Då var VM i Sverige 2007 inom synhåll och beslutet kändes bittert. Men kanske blev detta också en tändande gnista till den urladdning, som skulle leda till hans största framgång i karriären. Patrik är inte den som ger upp när det går honom emot. Han knöt nävarna och beslöt sig för att kämpa på egen hand. Sätter han upp ett mål försöker han med alla medel ta sig dit.

VM på hemmaplan i Åre, den 11 februari 2007: Patrik Järbyn, med startnummer 5 går in i startboxen i störtloppstävlingen. Kastar sig utför branten och gör sitt livs åk.

– Jag tyckte inte att åket var perfekt, det var flera småmissar, säger Patrik efteråt.

Nervös väntan på de andra åkarna, men det skulle visa sig att hans tid, låt vara med endast två hundradelars marginal, räckte till tredje plats – bronsmedalj i störtlopp vid VM! En hel skidvärld hyllade Patrik för hans bedrift. Aldrig har en svensk utförsåkare nått en sådan framgång i den alpina åkningens paradgren.

Efter sin stora VM-framgång och vid 38 års ålder satsar han ännu en säsong, den här gången med full support från svensk skidledning.

Patrik bor numera i USA, i den fashionabla skidorten Vail, Colorado. Han har nyligen gift sig med en norskättad kvinna. Och vi får nog räkna med att han stannar kvar i Amerika efter karriären, som kanske varar länge än.

Patrik Järbyns främsta sportmeriter

VM:

- 9 Kombination Morioka 1993
- 2 Super-G Sierra Nevada 1996
- 17 Störtlopp Sestriere 1997
- 3 Störtlopp Åre 2007

OS:

- 18 Super-G och störtlopp Lillehammer 1994
- 10 Störtlopp Nagano 1998
- 6 Super-G Nagano 1998

World Cup:

Cirka 10 gånger bland de 10 främsta

SM:

Cirka 25 svenska mästerskap som senior

Boråsförfattare

– en bortglömd sort

LENNART WASLING

Knallebygdens huvudstad är inte känd för att ha fostrat så många goda författare. Det känns som om det är sämre med skrivandet i vår trakt än i många andra. Tänk så många skrivare det kommer från exempelvis Värmland och Småland. Är kynnet annorlunda i dessa områden, som lyckats få fram så många rikskända skaldar och romanförfattare? Eller tycker vi bara att det är ett onyttigt arbete, som inte bör uppmuntras?

De som presenteras här får nog räknas till kategorin »glömda lokala författare». För några som är allmänt kända är som sagt inte möjligt att finna.

Vad är då en boråsförfattare? Att ge ett fullödigt svar på den frågan visar sig vara ganska besvärligt. Måste man vara född på orten för att räknas på riktigt? Att vara »från Borås» måste väl ändå ge högsta status! Räcker det kanske med att ha bott här en tid? Om man skriver om staden och dess invånare – är det nog?

I föreliggande presentation är gränserna inte skarpa. Men de författare som medtagits har åtminstone givit ut några egna böcker och deras alster är fortfarande möjliga att få tag på. Ett besök på ett antikvariat eller en sökning på Internet kan ge besked om de är tillgängliga.

Avgränsningen i tid är heller inte gjord utifrån vedertagna litteraturhistoriska epoker. Här gäller endast en tidsperiod ungefär från mitten av 1800-talet och hundra år framåt.

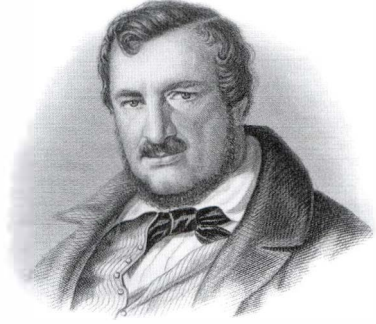
Och hade bara tidsperioden utsträckts en aning kunde succéförfattaren Henning Mankell tagits med. Han bodde i Borås några år omkring 1960.

Wilhelm von Braun

»Den där som damerna aldrig läst»

Skalden Wilhelm von Braun var en vagabond, som under hela sitt liv ständigt flyttade runt och egentligen aldrig hade något eget hem. Om vi därför ger honom epitetet boråsare är det många på andra orter som protesterar och tycker att han hellre borde höra hemma där.

Han var under sin levnad en riksbekant person och hans vistelse på olika orter uppmärksammades då och har beskrivits – förutom av honom själv – i många skrifter av hembygdskaraktär. Dessutom har två

Wilhelm von Braun

omfattande biografier getts ut om honom, så nog är hans liv väl känt. Och visst har han en klar anknytning till Borås också!

Wilhelm von Braun skrev både dikter och noveller. De förra var inte sällan av det en smula »equivoca» slaget och hade sin givna publik. Alla ville inte erkänna detta och han blev därför »den där som damerna aldrig läst» (enligt honom själv).

Men låt oss börja med hans person. Född västgöte, 1813 i Kölingared i nuvarande Ulricehamns kommun. Utbildade sig till officer och placerades på Västgöta-Dahls regemente i Vänersborg. Fullständigt oduglig för uppgiften tog han som 33-åring avsked och försörjde sig sedan som diktare – uppbar honorar i toppklass, men var ändå alltid utan pengar. Död och begravd i Uddevalla 1860. Hans gravsten är magnifik och kan ge en fingervisning om hur populär han var. Vännen och författarinnan Emilie Flygare-Carlén tog initiativ till en riksinsamling för stenen.

Böcker och Samlade verk

Allt som allt gav Wilhelm von Braun ut sjutton böcker under åren 1837–60: fyra diktsamlingar, tio för denna tid så typiska »poetiska kalendrar» med både dikter och noveller samt några reseberättelser. Efter hans död har hans samlade verk givits ut inte mindre än sju gånger. Finns det någon svensk författare som kan matcha det?

Den barn- och faderlöse

Grossören Thrög, en miljonär,
I stadens skönhet blifver kär,
Samt köper flickan för kontanter
Af hennes hulda anförvanter.
Så furstligt snart ett bröllop står,
Och Thrög en gyllne vagger får
Af svärfar då, som hemgiftsgåfva;
Men den blef tom beständigt dock,
Fast Thrög, som var båd' rik och tjock,
Var ytterst flitig i att sofva.
Hans vänner sade slutligt nu,
När så förflutit åren sju:

»Hur hårdt, att ej din vackra fru
Dig fadersfröjden vill förunna!
Vi sådant ej begripa kunna,
Och därpå undrar hela sta'n.»
»Jag undrat själf af bara fan», –
Sad' Thrög – »men, sen I, här om da'n,
Så frågte jag min mor om saken,
En morgon, se'n jag nyss var vaken,
Och gumman gaf mig detta svar:
»Du brås på salig Thrög; din far,
Som äfvenledes – barnlös var.»

Ur Poetisk kalender Carolina, 1844.

Nåja, så mycket farligare än ovanstående dikt var nu inte de som trycktes i böcker. Men många dikter av mera skabröst slag tillskrivs honom och har genom åren traderats muntligt, särskilt i studentikosa sammanhang.

Hans noveller var ofta sentimentala, men de kunde också innehålla mycket elaka beskrivningar av överordnade på regementet, vilket naturligtvis ökade hans popularitet i vissa militära kretsar. Vad han själf tyckte om sin militär karriär framgår av denna lilla strof:

Förbannad vare stunden!
Jag blinde blef Cadett –
I tvångets kedjor bunden
Blef jag på fasligt sätt.

Att vi idag kommer ihåg Wilhelm von Braun beror dock inte på vare sig hans vågade dikter eller hans noveller. Det är snarast en annan genre hos honom, nämligen de dikter som hade anknytning till verkliga händelser i historien eller bibelns böcker. Ofta tog han en händelse i en bok eller en notis i en tidning som utgångspunkt och diktade sedan kring denna. Hans diktning följer oftast troget förebilden och han nyttjade i ringa grad författarens frihet att ändra förloppet. Mest känd är Mors lilla Olle.

Mors lilla Olle

En dikt som levt kvar in i våra dagar, om än något förändrad, är visan om Mors lilla Olle. Den brukar visserligen tillskrivas Alice Tegnér, men hon har inspirerats av von Brauns dikt och sedan gjort en del förändringar. Så här lyder första strofen (av tretton) av »originalet»:

Alice Tegnens visa
– eller
Wilhelm von Brauns?
Ur sångboken
Nu ska vi Sjunga.

MORS LILLA OLLE

Efter W. v. BRAUN
Musik: ALICE TEGNER

Ej för fort, med tydligt föredrag

Mors lil-la Ol-le i sko-gen gick, ro-sor på kind och

Liten pilt i fjällskog gick,
Rosig kind och änglablick,
Munnen röd som tuvans bär;
Kors vad jag är ensam här, tänkte gossen.

Ur Poetisk kalender Herr Börje, 1851.

Munnen var ursprungligen röd – verklighetens Olle (som hette Jon Ersson) plockade nämligen lingon och inte blåbär – men annars är innehållet sig likt. Bakgrunden till dikten är en verklig händelse i Dalarna 1851, beskriven i en tidningsartikel, som von Braun fått syn på.

Skillingtryck

Ett mått på hans popularitet, eller snarare, hans dikters genomslagskraft, är hur ofta de publicerades som skillingtryck. Det var inte så att han själv valde denna form, utan förläggare tryckte av dikterna i små häften som kostade en skilling. Några upphovsrättsliga regler fanns inte och vem som helst stal helt enkelt alstren. Enligt Svenskt Visarkiv finns hans dikter publicerade i över 300 häften. Den mest populära är *I låga ryttartorpet*, som handlar om en krigare som var borta i aderton år medan hustrun satt hemma och troget väntade. Denna visa förekommer cirka 50 gånger som skillingtryck. Endast Carl Michael Bellman förekommer i fler skillingtryck!

Men hans anknytning till Borås då?

Jo, vid åtta års ålder skickades Wilhelm, tillsammans med sin fyra år äldre bror Ludvig, till Borås för skolstudier. Gossarna togs omhand av rektor Mellin och kollega Lundbeck – det lär ha varit hela lärarpersonalen. De bodde hos tullinspektören Brunnérus.

År 1822 inträffade emellertid den stora stadsbranden och bröderna fick fortsätta studierna i Skara, Göteborg och från 1827 i Visby. Men innan

det bar i väg till Gotland, där den pensionerade fadern blivit postmästare, skulle Wilhelm genomgå en dansskola i Borås. Han saknade emellertid både fallenhet och lust för dans – fåfänga och tillgjordhet avskydde han redan då. Den 14 juli 1827 brann staden igen och han fick hjälpa till att släcka elden. Plötsligt slog lågorna ned i det hus där danslokalen var belägen. Han utbrast då:

Till min glädje slipper jag nu dansa mera, sedan lågorna redan hållit slutbal i Kindstedts sal!

Som femtonåring togs han i på officersutbildningen på Karlberg i Stockholm och besökte inte sitt hem på Gotland på sju år.

År 1834 skulle han göra militär gradpassering i Göteborg. Men koleran härjade där just då. Koleran slapp han, men ådrog sig i stället en »skamlig sjukdom» och drog sig tillbaka till en släkting i Liared vid Ulricehamn. Denne kunde tipsa om en läkare i Borås – hur släktingen nu hade sådana kunskaper? – som hade bot för sjukdomen.

Wilhelm von Braun var en brevskrivare av rang och har efterlämnat många dråpliga beskrivningar av de platser han besökt. I ett brev till en vän, daterat Borås den 11 januari 1835, skriver han följande:

Du ser, jag har vistats i den stora sjö- och stapelstaden Borås, men orsaken till mitt val av denna, på allt vis otrevliga, boningsplats kan du icke känna. ... En av nöjets fala prästinnor i Göteborg gav mig en souvenir som jag får lida av i årtal.

Det är i detta sammanhang han bör ha skrivit dikten om Borås (se omstående sida), som inte finns medtagen i någon av hans böcker. Sällan är hans opublicerade dikter snälla och knappast heller denna.

Han begärde överflyttning från Västgöta-Dahls regemente »Västgötadålingarna» i Vänersborg till Älvsborgs regemente »Drummelborgarna» den 28 mars 1835, men han återtog sin ansökan den 13 augusti samma år och satte sannolikt aldrig sin fot på Fristad hed, där 115 vid denna tid hade sin övningsplats. Där hade dock fadern tidigare verkat som officer.

Wilhelm von Braun vistades alltså inte särskilt mycket i Borås. Att han skulle tyckt mindre väl om staden och därför diktat illasinnat är nog inte troligt. Han skojade alltid på detta sätt och gav öknamn på alla platser där han vistades: Fisby/Visby, Skitköping/Lidköping, Jämmersborg/Vänersborg osv.

Men något korn av sanning kan det kanske ligga i dikten!? Åtminstone på den tiden!

Borås

Förutan like är du Borås
Du, liksom Phenix kan ej förgås
Ty om Du brunnit hwart år på båle *)
Uppbyggs du åter utaf – hin Håle;
Mot dig hans ynnest är utan gräns
Och han har valt dig till residens;
Men också eger han all din dyrkan,
Förty pro forma står endast kyrkan,
Och höjer sig över husen små **)
Liksom ett helgon bland djeflars skrå;
Och om man stundom med ifver beder
Består dock bönen af bara eder:
En suck till Herran och fem till fan,
Se så är bruket i denna stan.
Ej under derfor att du florerar,
Att sig ditt rykte hwar dag formerar.
Wäx til i rikdom, du krämarthron
Och fritt åkalla din skyddspatron
Ty han att hjälpa förmår sin afwel
Med guld i tiden och se'n med – swafvel!
Wäx till! Låt leda dig af hans hand
Och uppfyll riket med kontraband
Och flyt i brännvin alltjemt, som fordom,
Och gif upp staten, blif rik på swordom.
Och glöm aldeles ett lumpet ting,
Som kallas ära på jordens ring!
Och när du fullgjort assekuransen,
Så börja åter den gamla dansen:
Brinn ned ånyo! Tag se'n ett lån
igenom skitpratarn Danielsson. ***)

*På begäran egenhändigt afskrifvet af författaren
Wilh. von Braun*

*) Staden nedbrann totalt åren 1821 (1822 – *red:s anm.*) och 1827.

**) Efter de båda bränderna förbjödos Boråsarne att bygga annat än enwåningshus, hwaraf också staden nu ensamt består.

***) Den förtjenstfulle Anders Danielsson, som här, blott för satirens skuld, fått en gliring, erhöill tid efter annan stora summor från Borås, därför att han wid riksdagarne skulle upprätthålla gårdfarihandeln och tillika förskaffa staden afskrifning på och anstånd med de betydliga undsättningslån den erhöillit.

Denna avskrift, som signerats av Wilhelm von Braun och daterats 1834, finns i Kempes autografsamling, Kungl. Biblioteket.

»Skitpratarn Danielsson» porträtteras på annan plats i denna bok.

Herman Bjursten

Poet med tragiskt slut

Bland gatorna i stadsdelen Byttorp finns Bjurstensgatan, som minner om två personer – far och son – med koppling till detta namn. Den förre är prosten och riksdagsmannen Anders Bjursten (1783–1834), den senare författaren och skolmannen Herman Bjursten (1825–1866). Han är därmed den ende av våra författare, som offentligt blivit ihågkommen i Borås yttre stadsmiljö.

Vad han skrivit är det däremot inte så många som minns. Han var ändå en relativt etablerad författare under sin livstid, och åtminstone hans lokala ämnesval kan fortfarande vara av visst intresse.

Herman Bjursten

Herman Bjursten föddes i Borås den 24 mars 1825. Hans far var kyrkoherde i Borås och Fristads församlingar. Fadern utsågs till riksdagsman 1834, men efter endast några månader i huvudstaden avled han i en hjärtattack.

Herman studerade i Borås, Skara och Uppsala. Han promoverades 1851 med avlagd magisterexamen. Han lärde känna författarinnan Emilie-Flygare Carlén och hennes make, hos vilka han deltog i litterära soaréer. I den kretsen umgicks också Wilhelm von Braun. De två kom att bli goda vänner, även om Braun ibland skojade med Bjursten och hans författarskap på sitt typiskt raljerande sätt.

Bjursten blev lektor i latinska språket vid Stockholms Gymnasium och undervisade där. Stor betydelse hade han som skolman med sin Litteraturhistoria, som inte innehåller den vanliga uppräknigen av namn och torra data. Det är i stället en bok med dikter och prosastycken där eleverna kan lära känna själva litteraturen.

Ödets lek och Gyltas grotta

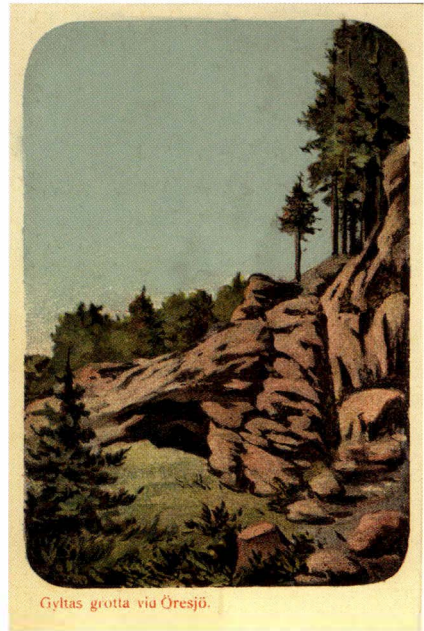
Herman Bjursten var mer intresserad av sitt författarskap än sin lärarroll och gav sig på flera litterära områden. Som romanförfattare debuterade han med Ödets lek 1850.

Herman Bjursten hör inte till den svenska romanlitteraturens mästare. Hans romaner, som utkommo på 1850-talet, vunno för sin tid stor spridning, men har nu fallit i glömska.

Så kan vi läsa i förordet till en senare upplaga av Ödets lek, den roman som ändå stått emot tiden bäst. Annars är hans romaner spännande, med stark demokratisk prägel och fyllda med romantiska äventyr. Och även när de betecknas som historiska bär de inte sällan drag av mycket »ohistoria».

Den roman som har mest anknytning till vår bygd är Gyltas grotta som gavs ut 1853. I förordet till romanen upplyser Bjursten, att den romantiska berättelsen är känd i hans hemort och att den vilar på historisk grund. Ändå låter han – i en handling förlagd till 1263 – salen i riddar Gyltas gård vara utstyrd i gyllenläderstapeter och takfresker, där jaktscener och grupper ur den nordiska mytologin är framställda. Och pater Augustinus i Påtorps kloster frukosterar på en hjärpe, en kalvkotlett och en flaska ypperlig bourgogne!

Boken handlar om Peder Gylta som hade sin sätesgård i Fristad »ungefär en mil från den goda staden Borås». Där finns också ett kloster med en

Ett populärt vykortsmotiv vid förra sekelskiftet – mycket beroende på Bjurstens roman.

myckenhet av intriger. Peder hamnar efter en uppgörelse i onåd hos kyrkans män och blir »fridlös». Tillsammans med sin älskade Katarina tar han sin tillflykt till en grotta vid Öresjö. På hösten upptäcks de och försöker fly i en båt, men kan inte komma undan och »slutna tätt till varandras hjärtan, störtade de sig på en gång över relingen av båten ... Och vågorna bredde en svepduk av vitt skum över den djupa grav, som vaggade i sitt oroliga sköte den fridlöse och hans brud ...».

Romanens tendens är en vidräkning med den katolska kyrkan och ett bidrag till »prästlistens historia». Där beskrivs munkars och nunnors liderlighet, dolkar och giftflaskor samt illistiga anslag mot unga jungfrurs dygd.

Många i trakten har uppfattat boken som en verklighetsskildring. Redaktören, som själv är uppväxt ett par hundra meter från grottan, har hört om en hemlig gång som gick från grottan ner under sjön. Trots idogt sökande har den förblivit dold!

Namnet Gylta är dock verkligen historiskt – första gången känt 1390 – och sätesgården Påtorp i Fristad är ättens hemvist. I annalerna finns en Peder Gylta (1484–1527) upptagen som munk (med fyra barn!) och häradshövding. Kanske kan det förklara förekomsten av ett kloster i romanen. Mest känd är Bengt Gylta som dubbades till riddare vid Erik XIV:s kröning 1561 och blev riksråd 1566.

Bjursten på 1860-talet

Bjursten var äregirig och sökte vinna erkännande genom sitt författarskap. Dessvärre greppade han över nästan alla litterära genrer, såsom romanen, dikten, dramat, översättningen och litteraturkritiken. Han hade en del framgångar och vann priser för sina verk.

Författaren August Blanche nedskrev några notiser om sina vänner. De samlades i Minnesbilder, och utkom 1872, fyra år efter Blanchés död. I avsnittet om Herman Bjursten saxar vi följande:

Men Bjursten var ej den som gaf tappt. I ett enda famntag ville han omsluta alla grenarna ur vitterhetens stam, och med en arbetsförmåga som få kastade han i samma handvändning ut i dem alla. Det var för många batterier för ett enda tändrör. Också förnagrades de snart, och, hvad som dervid merendels händer, det bättre fick springa öfver klingan med det sämre. Så blef han mången gång orättvist bedömd, men dertill var han sjelf skulden. Den som vill höja sig öfver alla, måste bereda sig på en fruktansvärd kamp. – – –

Slutet

I november 1866 reste Bjursten till Uppsala. Han hade varit sjukledig för en depression en tid och önskade sannolikt uppsöka vänner på sin ungdoms studieort. I Stockholm var han helt ensam och inte fann han någon som kunde hjälpa honom i den svåra situation han befann sig i. Hans liv ändades på ett dramatiskt sätt – av egen hand, natten till den 12 november 1866.

Då han var en relativt välkänd person beskrev dagstidningarna omständigheterna till dödsfallet. Aftonbladet och även tidningen Upsala publicerade följande:

Lektorn i latinska språket wid Stockholms Gymnasium, philosophie doctorn Anders Bjursten, slutade här i går natt sitt glada poetiska lif på det mest tragiska och beklagansvärda sätt. Det blef hans verkliga »Ödets Lek». Han befanns näml. i går morgon kl. 8 liggande död och längesedan kall, utsträckt på golfwet med hufwudet emot kakelugnen i sitt logis å Gamla Gästgifwaregården häristaden, i följd af en mycket djup skärning twärsöfwer strupen. Han led af det djupaste swårmod och ledsnad wid lifwet.

Gustaf Lorenz Sommelius – »Beppo» – mer känd för sitt levnadsöde än för sin diktning

Omkring 1840 bröt ett nytt skede i svensk lyrik in. Det började då skrivas dikter där aktuella tilldragelser i samhället togs upp. Tidigare var det mest romantiska tongångar som dominerade diktningen.

En genial diktare, som många försökte ta efter, var den engelske Lord Byron, som med sitt temperament, sitt amorösa liv, sin frihetslängtan och revolutionära läggning blev en förebild. Den franska revolutionen tilltalade honom och han brukar därför räknas som en den politiska poesins främsta banérförare.

Ingen efterliknade honom mera än Gustaf Lorenz Sommelius, som till och med tog sig pseudonymen »Beppo» efter en dikt med samma namn av den engelske förebilden.

Beppo kom från Blekinge, var född 1813 i Mörrum. Han tog först en juridisk examen och tjänstgjorde som notarie, men avbröt den civila karriären för att bli militär. Han kom 1834 till Elfsborgs regemente som fänrik och blev andrelöjtnant tre år senare. Förstelöjtnant utnämndes han till 1846. Han stod kvar i regementets rullor till 1848, men vistades i Göteborg och Stockholm mesta tiden och medverkade där som skald i flera tidningar.

Publikationer

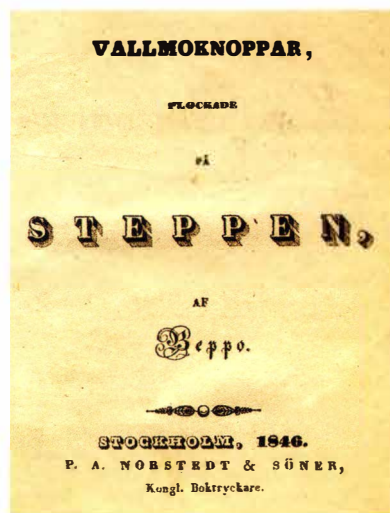
Hans första dikt, tryckt 1839 under pseudonymen Manfred i tidningen Göthen, handlar om hans, och vårt, regemente. Inledningen lyder:

Sång för Elfsborgs Regementes Jägare.

Blott äran och kriget
Är jägarens lust!
Han älskar enviget
Och farornas must
Helst bringa mot bringa
Och klinga mot klinga,
Han fäktar i skog och på klippiga ön;
Och dör han, så dör han en hjeltedöd skön.

Vårt Götha vi hägna
 Med härdade spjut;
 Vi fienden fägna
 Med kulor och krut,
 Vi värna vår ära;
 Vår trohet vi svära
 En segersäll Konung, vårt fjellrika land,
 Hvar gullockig tärna med hjerta i brand.

Vi jättarna sträcka
 Från fålarna ned
 Och vingarna stäcka
 På örnarna med;
 Den kedja, vi knyta;
 Ej åskviggjar bryta
 Ty utaf en skarpskytt, så eldig och fri,
 Består ju hvarendaste länk deruti!

Beppos debutbok.

Förutom att ha publicerat en del dikter i Aftonbladet och Freja utgav han 1846 två diktsamlingar: *Vallmoknoppar, plockade på steppen af Beppo* – där ovanstående dikt finns med – och *Silhouetter, klippta i papp, samlade af doktor Dulcamara*. Förutom Beppo använder han här ännu en pseudonym, doktor Dulcamara. Den är tagen från en rollfigur i Donizettis opera *Kärleksdrycken*.

Dikter om Borås

I hans lokala eftermäle har det ibland antytts att hans diktsamling »Silhouetter ...», skulle ha innehållit angrepp på etablissemangen i Borås (och kanske i Göteborg) och att han därför måste fly från staden. Boken innehåller enbart två dikter, men långa – omkring 140 verser vardera! Det är dock svårt att tänka sig att dessa dikter skulle ha retat boråsarna så till den milda grad att han inte kunde stanna kvar. Ett avsnitt i den ena, *Betraktelser vid ett kasernfönster af en gammal uhlan* [krigare, beväpnad med lans], låter så här:

En skålnalle är ett förunderligt ting:
Han går som den »evige juden» omkring,
Med påsen och alnen han traskar:
»Till Norge om föråret kosan han stur,
Der tug gäller skälige, vadmal står dur,
Och sluft fås för shirting och askar.

Men sulle hans resa för honom gå skällt,
Så lägger han in och cederar riellt
Och sätter sen skumpa för kärra»;
Bortslumpar kontant hvad han borgat – förstås –
»Och si'a så gå då la väl i Borås,
Och då, sum ä öfver, får herra».

Det är inte värre än Wilhelm von Brauns epos, och knappast en anledning att fly staden. Ett par verser ytterligare:

Hofjunkaren sitter och mumsar konfekt
I pelsen vid brasan och söker sin slägt
I murkna, heraldiska lumpor,
Men tål ej en flägt, törs ej valka en buss [tobaksbuss i munnen]
Och brukar för gikthosta, torrvärk och fluss
Kalott och vadderade strumpor.

Förtjust åt sitt permbref på gult pergament,
Han småler åt anorna, fyra omtrent, [cirka]
Och darrar af fröjd i tulubben; [fårskinnspåsen]
Han tänker på stamfarn, som föddes och dog,
På sonen, som derfor blef grefve, – allt nog –
Och farfaderns far, s a l i g g u b b e n.

En kvalificerad gissning är att Beppo här syftar på hovjunkaren Bror Carl Bagge af Söderby (f. ö. kusin till Wilhelm von Braun!), som var känd för sina excesser i den egna släkten. Han betraktades snarast som en kuf och detta angrepp kan inte heller ha utgjort något hot mot boråsarna. Men för den som kände dåtidens invånare kan säkert några fler identifieras i de 140 verserna.

Enligt osäkra källor skulle han ha skrivit en dikt som kallades Killebalen och angripit snart sagt hela Borås. Den är inte tryckt i någon bok, men kan ha spridits ändå. »Änkors, faderslösas tårar är för honom ringa sak», skriver han om »Korpen», den kände finansmannen Salmenius. Sin egen kusin, häradshövding Nils Göran Sommelius utpekade han som »Överstpräst i Venus tempel, kryssar lagen rätt och vint ...»; handlanden Gustaf Sundler »Vurmig handelsman spatserar uppåt Tokarpsberg förstås».

När Beppos obesvarade ungdomsförälskelse Marie Kindlund*), fosterdotter till färgeri- och bryggerifabrikören Pomp, gifte sig med den rike handlanden Claes Bergendahl, kunde han inte undertrycka en bitter glosa om »En krämares flitiga maka».

Allt enligt obekräftade rykten. Framtida forskning kanske kan bena ut saken.

Ett hjältemodigt slut

Det föga hjältemodiga harvandet i den svenska armén, som då hyllade den passiva centralförsvarsprincipen (försvaret skulle dra sig tillbaka till landets inre – Karlsborg), tilltalade inte Beppo. Inte heller att arméns befäl och manskap vid denna tid mest ägnade sig åt grävning av Göta kanal. Det rimmade illa med hans officersdrömmar. Han ville ha spänning och visa sitt mod. Han älskade kriget för dess egen skull.

Detta var också i en tid när den skandinaviska tanken var stark. Tysklands angrepp på Danmark 1848 ansågs vara djupt orättfärdigt och han anmälde sig till tjänstgöring i den danska armén. Tillsammans var de 68 officerare som skulle kämpa.

Sommelius började sin tjänstgöring den 30 maj, men redan den 5 juni träffades han av en kula i huvudet och stupade i slaget vid Dybbøl. Den 8 juni 1848 jordfästes Sommelius på Augustenborgs kyrkogård. På gravstenen står det »Svensk af Födsel faldt han for Danmark». Så fick han ändå en hjältemodig död.

---

*) Hon blev Mariastiftelsens första ordförande, Maria Bergendahl (se separat artikel).

Marie Sophie Schwartz

»Mannen af börd och qvinnan af folket»

Borås mesta författare, om vi räknar antalet böcker som producerats, är utan tvivel Marie Sophie Schwartz. Hon skrev nämligen över femtio romaner, fantasirika och med tendentiös läggning. Det kända uttrycket »Mannen af börd och qvinnan af folket» är också något hon lämnat efter sig, nämligen från en romantitel 1858.

Marie Sophie föddes i Borås den 4 juli 1819. Hon var dotter till en tysk handlare och gifte sig med en vetenskapsman och kallade sig själv Professorskan. Ja, så ser den officiella bilden ut av henne, men mycket talar för att hon själv skapat den*). Födelsedatum stämmer. Någon köpman Birath har inte funnits i Borås vid den

tiden, däremot en ogift kvinna som hette Carolina Birath och blev mor till vår författarinna. Marie Sophie var heller aldrig gift, men fick barn med sin professor Gustaf Magnus Schwartz. Han var dock gift, även om hans hustru flyttat ifrån honom. Marie Sophie bodde tidvis i Borås i det av slakten ägda landeriet Annelund. Hon dog i Stockholm 1894.

Marie Sophie Schwartz

En »blåstrumpa»

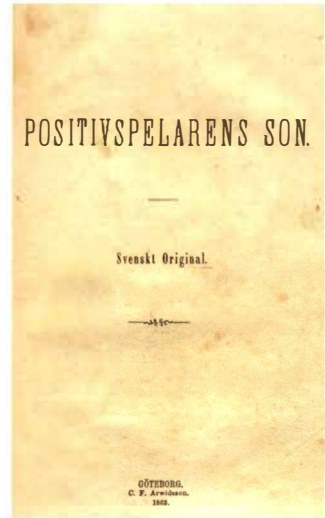
Hennes litterära debut ägde rum 1851 då hon fick ge ut en novell. Att kvinnor vid denna tid blev författare, eller »blåstrumpor» som de föraktfullt kallades, ansågs inte passande. Många valde att gömma sig bakom pseudonym. Det gjorde också Marie Sophie och använde »fru M. S. S.» som sin. Hennes make – fast de var ju som sagt inte gifta – som var en utmärkt vetenskapsman, hyste ett djupt förakt mot de sköna konsterna och såg hellre att hon förkovrade sig i logik och psykologi. Han tillät ändå publiceringen av novellen.

För mera biografiska data om Marie Sophie Schwartz hänvisas till *Personhistorisk Tidskrift* 1962.

Två år senare började hon skriva följetonger för en tidning. Hon blev känd, väckte uppseende och vann publikens bifall. Även för Aftonbladet skrev hon flera uppskattade berättelser under pseudonymen Zamor.

När så hennes »make» dog 1858 kunde hon med större frihet ägna sig åt skrivandet. Hon kunde skriva under sitt rätta namn, men på vidstående titelblad från 1863 syns inget författarnamn. Hon lät trycka en stor mängd romaner, såsom *Mannen af börd och quinman af folket* 1858, *Arbetet adlar mannen* 1859, *Ädlingens dotter* 1860, *Skuld och oskuld* 1861, *Är mannens karakter hans öde?* 1861, *Börd och bildning* 1861, *Positivspelarens son* 1863, *Guld och namn* 1863, *Författarinnan och hennes man* 1864, *Den rätta* 1864, *Ungdomsminnen* 1864, *Mina lefnadsöden* 1865, *David Waldner* 1866, *Vexlande öden* 1871, *Sonsonen* 1872.

*Ingen författare angiven,
men Schwartz ligger bakom.*

Hennes berättelser kan beskrivas som tendensromaner. Det var Love Almquists inflytande via romanen *Det går an* – där han pläderar för att ogifta personer kan leva ihop – som gav upphov till hela denna genre. Almquist förorsakade en oerhörd uppståndelse med sina synpunkter, men inspirerade också många att ta upp äktenskaps- och kvinnofrågor i sina romaner. Liberalismens allmänna fordran på utjämning mellan samhällsklasserna klingade också starkt. Och man utnyttjade gärna bördshögfärden och adelns fördelar som tema.

Marie Sophie Schwartz romaner mottogs på sin tid med ganska stort bifall av den läsande allmänheten, under det den litterära kritiken nagelfor dem med väl stor stränghet. Många av hennes arbeten är översatta på danska, tyska, franska och engelska, ett par av dem även på holländska och polska. I tysk litteraturhistoria räknas hon ibland som jämbördig med Sophie von Knorring och Emilie Flygare-Carlén, medan hon i Sverige snarast räknas i klass med Sigge Stark.

Hon var populär långt efter sin död. På 1910-talet gavs många av hennes romaner ut som 25-öres »pocketböcker».

Adolf Frantzich

»Unga damer i tonåren böra t. o. m. bli förtjusta»

Finns det någon bok bland västgötalitteraturens alla utgåvor som har en så lockande titel som *Frieriet på Frufällan*? Den klingar som ljuv musik för den som, likt redaktören, är uppvuxen på platsen med det fantasieggande namnet. Handlar den måne om några kända personer eller ställen där?

Bäst är kanske att börja med att se hur författaren till detta verk, Adolf Frantzich, själv beskriver sig. Och där har han skaffat sig en oöverträffad favör framför andra. Han har nämligen givit ut en bok i ämnet: *Västgötar, Biografisk uppslagsbok*, Lars Lundbergs förlag i Göteborg, 1928. Där har han skrivit följande om sig själv:

Frantzich, Karl Adolf. Skriftställare m.m., Borås, född i Närunga 16/9 1867. Efter avslutade skolstudier studerade F. språk, musik och sång. Anställd som orgelstämmare vid J. P. Johanssons orgelfabrik [i Herrljunga]. Etablerade sig som affärsman 1896. Stiftare till Borås Mössfabrik. På sin tid ordförande i AB Fristads Yllefabrik. Ägare till Rantens skofabrik. Dessutom har F. utgivit flera böcker vid olika förlag under flera år samt medarbetat i ortspressen. Han är ägare till ett antal fastigheter på olika platser. Gift med Hilma Ch. H. Engström.

Till uppgiften om sin hustru har han själv gjort ett handskrivet tillägg:

Hon var kusin till framlidne professor Albert Engström.

Han hann aldrig göra följande tillägg:

Död den 12 november 1962.

I en serie om glömda lokala författare har Adolf Frantzich en given plats. Ändå gav han ut flera böcker, som vittnar om en inte oäven publicistisk talang. *Gunhild* (Göteborg 1910), *Irrbloss vid vägen* (Göteborg 1911) och *Frieriet på Frufällan* (Borås 1920) är alla författade av honom.

»Frieriet på Frufällan»

Boken *Frieriet på Frufällan* innehåller en samling humoresker och historier. Frantzich fabulerar med schvung och gör

framställningen extra pikant genom att använda verkliga ortnamn och kanske kan någon person identifieras i handlingen.

Titelberättelsen handlar om Kasper Rockström, en girig bonde med mindre fördelaktigt utseende, som blir betagen i den sköna Eva från Frufällan. Första mötet äger rum i Alingsås av alla platser. Rockström i Fåfånga ansågs av ortsbefolkningen vara »en besönneli hare [herre]». Han höll sig inte med dräng, trots att gården var stor. Ingen kunde säga annat än att bonden arbetade och slet dygnet runt. »Ofta, då Kasper var ute på gårderna, stannade han i arbetet till långt in på nätterna, och då sömnen tog honom, ställde han ifrån sig dynggrepen vid någon lutande trädstam, varefter han hukade sig ned ett par timmar under den mörkaste natten».

Sålunda anlitar Kasper torparen Efraim Wacker som bönenman hos den åtråvärda, ett arrangemang som inte leder till omedelbar framgång. Med ihärdighet och bedövande svada fullföljs dock de målmedvetna attackerna, och så småningom bryts motståndet ned.

Det fortsatta händelseförloppet präglas av festliga förvecklingar. Som kulmen går dock Kasper miste om den kärlekskrankes lön på själva bröllopsnatten.

»Frieriet på Frufällan» är avsedd som lätt och underhållande läsning. Omslaget till den i dag svåråtkomliga boken har sitt intresse. Det är nämligen gjort av konstnären Axel Damm, son till boråskronikören Ada Damm.

På bokens pärm kan man läsa valda uttalanden i pressen från tidigare arbeten:

– Man följer skildringarna med spant intresse och då man slutat boken har man god behållning.

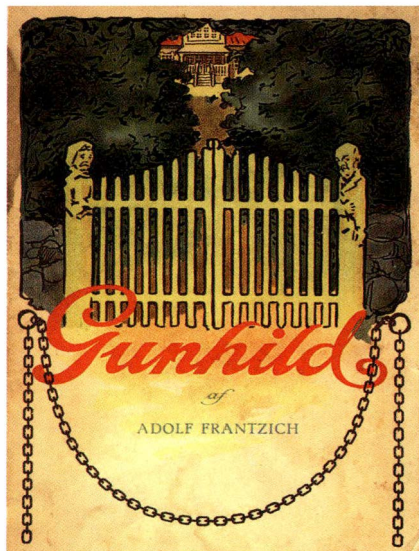
Lidköpingstidningen

– Vi få här göra bekantskap med en åtminstone för oss ny författare, vilken utmärker sig för en livlig skildrarförmåga.

Södermanlands Nyheter

– Unga damer i tonåren böra t.o.m. bli förtjusta

Gottlands Allehanda

David Nordenström

– sagoberättaren som väckte debatt i sedesamma kretsar

Namnet David Nordenström kan skymta förbi ibland för den som studerar antikvariatens utbud. Sin storhetstid hade han på 1950-talet, då tre böcker kom från hans penna och skrivmaskin.

Han föddes i Stockholm den 8 februari 1905, men hade gott västgotapåbrå. Föräldrarna hade brukat gårdar i Svenljunga. Till Borås kom han 1935 och vistades här till sin död den 2 oktober 1979.

Nordenström medverkade i flera tidningar (signaturen d'Eném) med kåserier och artiklar. I Borås-Julen 1953 har han exempelvis en saga. Han hade annars sin huvudsakliga försörjning som annonskonsulent på Sjuhäradsbygdens Tidning.

David Nordenström

Prinsessan i vattentornet

Av hans utgivna böcker är det *Prinsessan i vattentornet* som väckt störst uppmärksamhet och tryckts i flera upplagor – den första 1951. Den innehåller nio sagor. Handlingen är huvudsakligen förlagd till vattentornet på Kvarnbacken i Borås – författaren bodde i närheten – och till platser däromkring. I en av sagorna har författaren flätat in en berättelse om hur ett barn blir till. Detta väckte förstås uppmärksamhet på sina håll och krav på strykningar framfördes. Så här låter det:

Och en månskensnatt var de vid Fiskdammen och badade och låg där sen bland blommorna på stranden och smekte varann medan de torkade. Vattenandar och älvor dansade som dimslöjor omkring dem. Syrsorna och nattfåglar spelade. Och som blommorna runt omkring dem fröade av sej och befruktade varann så att det skulle bli fler blommor befruktade prinsen prinsessan. Fröet eller frukten som prinsessan fått av prinsen var kvar och växte så småningom i hennes mage tills den blev så stor att hon måste ha en mammakappa, precis som alla andra mammor innan de blir mamma. Och efter nio månader kom frukten eller bebin ut genom springan under prinsessans mage, samma väg som prinsen med sin motsvarande del befruktat henne.

Nordenströms
tre böcker
från
1950-talet.

Svensk Skoltidning var på sin tid bekymrad över den första boken om sexualupplysning för små barn:

Man får hoppas att både föräldrar och lärare läser igenom boken innan de sätter den i händerna på barn före puberteten.

Bakgrunden till boken var att Nordenström berättade sagor för de egna barnen. Sonen läste upp en saga i skolan och kamraterna frågade efter fler. Så småningom föll det sig naturligt att skriva ned dem i bokform. Försäljningen skedde i början genom dörrknackning, men så småningom blev det distribution genom ett stockholmsföretag. Sex upplagor trycktes och flera tusen exemplar såldes.

I boken finns också berättelser om Trollen i Gyltas grotta, Trollmor i Tokarpsberg och Lillprinsen och Lillprinsessan i vattentornet. Desistnämnda är telningar till det uppmärksammade kärleksparet vid Fiskdammen.

Bunny blir relegerad

Nästa bok handlar om Bunny, en ung flicka, som tidigare förekommit i kortare skildringar i tidningar. Hon blev huvudperson i en egen bok från 1954. Hon vistas på husmorsskola och träffar en pojke från orten; tycke uppstår. Handlingen är trevligt skriven och läsvärd än idag. Inga moraliserande inlägg. Även i denna berättelse slutar det med bad utan baddräkt och nakna kroppar som torkar i solen – inget mer. Naturligtvis upptäcks de unga och det slutar med relegering, men hon är inte ledsen för det. Det blir ett lyckligt slut.

Likör

En tredje bok blev det också, 1955. Den heter Likör och innehåller ett skådespel i romanform. Det ger en psykologisk förklaring till varför en alkoholist super. Skådespelet var ursprungligen skrivet som pjäs, och fick pris i en riksomfattande tävling.

När jazzen blev dansmusik

Orkestrar i Borås

LENNART WASLING

Musiksmak och dansstil varierar stort över tiden, det är naturligt. Att mor och mormors intressen inte tilltalar barn och barnbarn är vanligt – såvida de yngre inte är specifikt intresserade av »kultis». Det »moderna» är självklart alltid nytt.

Låt oss backa tillbaka ett drygt halvsekel och se hur det såg ut på den tiden på danshaken. En tid när pardansen var oerhört populär och jazzen var musiken för dagen.

Omkring år 1935 började nämligen dansandet förändras. Från att i första hand ha skett på mindre banor och till musikkapell med ett fåtal spelmän – »Det var dans bort i vägen» (Fröding) – kom en våg av större lokaler, nya danser och jazzigare musik.

Swingen och »dansbaneeländet»

I mitten av 1930-talet hade den moderna amerikanska musiken nått ut på den svenska landsorten. Den tidigare rena jazzen från New Orleans blev knappast en dansmusik för de bredare folklagren, men den nya swingmusiken nådde ut. Swingepoken kom att dominera scenen fram till slutet av 1940-talet och under denna tid inföll också storbandsjazzens glansdagar. Den främste representanten för denna musikstil var klarinettisten och orkesterledaren Benny Goodman. Sina mest fanatiska lyssnare hade han i swingpjattarna, unga män, tillhörande en subkultur baserad på denna swingmusik. De hade långt nackhår, vidbrättad hatt och överdimensionerad kavaj; flickorna chockerade med röda tånaglar. De syntes helst på »Gata Regerings 74», alltså legendariske Topsy Lindbloms dansställe Nalen i Stockholm.

Swingen var dansvänlig på grund av det jämna rytmiska pulserandet. Swing eller swingdans användes även som övergripande namn på danser, bland annat jitterbugg och boogie-woogie. Man stuffade till swingen och besläktad musik. De lokala orkestrarna anpassade sin »repertoire» till

detta, och de stora bandens musik tillrättalades med förenklade så kallade sesamarrangemang.

När en ny musik och en ny dansstil dyker upp väcker det alltid starka känslor. Äldre generationer är inte sena att kritisera. Alice Babs blev symbolen för hotet mot den svenska ungdomen då debatten om »dansbaneeländet» var som hetast. Hennes »Swing it, Magistern!» – ofta spelad på tidstypisk vevgrammofon – kunde förstöra ungdomens moral, hette det.

Kritiken mot »dansbaneeländet» gällde egentligen öppnandet av det första stora dansstället i Stockholm, Vinterpalatset. Genom att låta detta förvandlas till »en tummelplats för jazzruset» hade man bäddat för ännu en »terrängvinst för jazzkulten». Oron underblåstes av massmedierna och resultatet blev ett utbrott av vad som brukar kallas »moralisk panik», något som vi känner till även från senare musikomvälvningar.

De flesta log nog bara åt det påståendet och kritiken la sig ganska fort. Många större danslokaler öppnades i städerna under första halvan av 1940-talet. Samtidigt bildades många orkestrar, ofta med epitetet Swingers eller Swingband i namnet.

Jazzen (bebop-musiken)

Men redan mot slutet av fyrtioalet kom den första dansbandskrisen med en balansgång mellan den dansanta swingmusiken och den nya mer utpräglad jazziga. Den nya musikstilen kallades Bebop. Dess förgrundsfigurer var främst saxofonisten Charlie Parker och trumpetaren Dizzy Gillespie, som på ett radikalt sätt omformade jazzen i melodiskt och rytmiskt avseende. Mot den då rådande swingstilens alltmer stagnerande former, som tydligast tog sig uttryck i (de vita) storbanden med deras dansanta populärmelodier i genomarbetade arrangemang, ställde de unga bopmusikerna den lilla ensemblen, där de individuella soloprestationerna stod i centrum. Melodilinjerna blev mer oförutsägbara, liksom improvisationerna.

Denna nya typ av musik bjöds ut i storstäderna och den skulle snart slå rot även i Borås och andra landsortsstäder. Jazzens verkliga guldålder stod för dörren och den skulle bli den dominerande dansmusiken fram till popepoken på 1960-talet. Den lite softare swingmusiken ersattes alltså av en mera upphottad variant. Den mognare restaurangpubliken dansade vidare till swingen ytterligare några år.

Från lokal utsiktspunkt är det slående hur många dansorkestrar som bildas och hur många som spelar jazz på femtioalet. Nedan redovisas några av de mera kända, som hade Borås som bas. Det fanns jobb åt dem alla; dansarna var många.

I mitten av femtiotalet kom så rock'n'rollen, som dock mindre påverkade de rena dansorkestrarna. Någon rivig låt måste man naturligtvis ha med på repertoaren, men några rockorkestrar var de inte. Den italienska vågen svepte fram de sista åren på femtiotalet och var mycket uppskattad. När otroligt populära sångaren Umberto Marcato drog genom landet ackompanjerades han bland annat av Jean Josefsons orkester. Efter hans segertåg måste hans schlager finnas med på varje dansorkesters repertoar. Ett par år senare gick twisten som en farsot genom landet, något som uppskattades av publiken men inte alltid av de jazzspelande musikerna.

Om man i efterhand frågar musiker om hur de upplevde övergången mellan swing och bebop, blir svaret ofta att den inte kändes så svår. »Vi spelade jazz, helt enkelt.» En skillnad uppe på estraden, jämfört med gamla tider, var att musikerna nu reste sig upp mer och hade solon; tidigare satt de mera stilla vid sina notställ.

För orkestrarna var det ofta bara jazzstandards som spelades rakt av med improviserade solon inbakade mellan det inledande och avslutande temat. Arrangemangen för den större orkestern var naturligtvis mer utarbetade och omfattande, men mycket hade fortfarande ett tydligt jazzstuk.

Ibland krävdes ett scenuppträdande i pausen. Man spelade då sina jazzlåtar på i stort sett samma sätt, men med den skillnaden att man ibland försökte »shåvva» lite extra genom att »smajla» och svänga på benen. Publiken applåderade mestadels snällt och väluppfostrat.

Efter hand blev det dock allt mer populärmusik, till exempel låtar ur musicalen *My Fair Lady* som var populära i slutet av femtiotalet.

Popmusikens intåg

Med popmusiken kom förändringarna snabbt. Beatles (som uppträdde i Boråshallen 1963) och de andra fyrmannagrupperna hade både nya låtar och nya typer av instrument. Jazzen fick svårt att hävda sig – popens intåg blev samtidigt jazzens uttåg, även om de gick om lott en tid – och orkestrarna bytte namn: Jean Josefson hade exempelvis först en *ensemble*, sedan en *orkester*; nu blev namnet *Jean Josefsons Pop Sixers*!

För blåsare fanns just ingen plats längre. Trumpeten var borta, saxofonen likaså. Den gamla ståbasen ersattes med en elektrifierad gitarrmaskin – »inte mycket att hålla i när åskan går». El- och hammondorgeln slog ut pianot. Och vem har sett en vibrafon sedan femtiotalet? Ja, förändringens tidevarv var verkligen inne.

Senare kom de så kallade dansbanden. Det var orkestrar som Spotnicks, Sten & Stanley, Vikingarna med flera. Men det är en helt annan historia!

*Friggahallen 1946.
Leif Gothlins
orkester bytte året
efter namn till Jean
Josefsons ensemble.*

Friggahallen

I Borås fanns flera dansställen. Den populära Friggahallen hade linjer för tennisspel på golvet efter tidigare utnyttjande. Stället låg på Yxhammarsgatan 28 och drevs av makarna Edgardtz. Det hade på 1940-talet rykte om sig att ha en något mer städad publik än vad Folkets Park kunde visa upp. Nykterhetsorganisationen NTO köpte lokalen 1950. Att ingen fylla förekom inne i lokalen svarade brottarbröderna Anders & Bror Myrman för.

Percy och Else Edgardtz hade också dansskola i lokalerna. De dansade också själva med ungdomarna på den allmänna dansen, vilket var mycket uppskattat. De eftersträvade en god stil och tyckte inte om att det dansades kind-mot-kind. De höll på in på 1960-talet, de sista åren var det mest skoldanser, »skutt».

Ramnaparken

Ramnaparken var trettioalets gigant på nöjesfronten. Man tror inte det är sant, men här var allsången så populär, att det 1938 samlades 10 000 personer när Sven Lilja ledde den. Han fick stå på taket till serveringspaviljongen!

Praktiskt taget alla välkända musiker och artister uppträdde vid denna tid på Ramnaparkens estrad – Alice Babs, Putte Wickman och Svend Asmussen, för att nämna några. Men man dansade inte till deras musik, man bara lyssnade till deras scenshower. Det var fullt med folk i träden och uppe på berget när de populäraste uppträdde.

*Annons för Ramnaparkens
utedansbana, 1952.*

Senare anordnades dans på somrarna, mest gammaldans och endast utomhus. År 1950 betalades en bordsavgift på 1,25 kronor som entré; sedan kunde man beställa en sockerdricka också.

Uteserveringen låg på terrassen ovanför nuvarande fågelkolonin.

Palladium

På restauranger musicerades det också och på Lilla Brogatan 8 låg sedan 1935 en av dem: biografteatern Palladium med den karakteristiska ljusreklampelaren. På andra våningen i byggnaden låg Palladium Konditorirestaurant, senare kallad Restaurang Palladium. Rörelsen hade startats av »Nisse Skåla» Nejdemark, men övertogs snart av restauratören N. H. Görander.

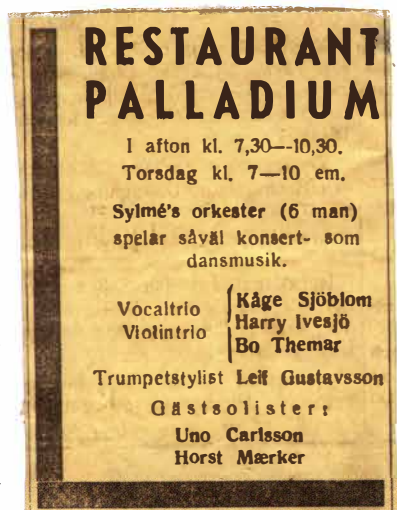
Denna restaurang var känd för sin musikunderhållning. Från början gav orkestrar både middags- och aftonkonserter, senare spelades även dansmusik. Fyra gånger om året engagerades en ny orkester och dess premiärer emotsågs med stort intresse av restaurangens stamgäster.

Restaurangen stängdes 1945. Lokalerna användes därefter av Tabernakelförsamlingen.

Folkets Park

Folkets Park anger 1907 som sitt startår och ett av syftena med den nya parken var att den skulle ha en dansbana. Inomhus kunde man dansa från 1929, då Rotundan stod klar. På fyrtioalet var priset 15 öre dansen, 75 öre för en helkväll. De som satsat på det senare fick en biljett att fästa på bröstet – parkledningen uppmanade orkestrarna att spela korta danser.

På 1950-talet blev parken stans dominerande nöjesanläggning. Parkhallen stod klar den 8 december 1955 och med den inleddes en blomstringstid. Ett dansgolv på hela 400 kvm stod nu till de dansandes förfogande. Den nyttjades i första hand för modern dans, och i Rotundan dansades gammaldans. Rotundan brann ner påskdagsmorgonen 1963, men återuppbyggdes snabbt.

Restaurant Palladium, 1944.

Trumpetstylisten

*Leif Gustavsson bytte senare
namn till Leif Gotthlin.*

Parkhallen i Folkets Park vid Knalleland.

I »Parken» dansade man, men det erbjöds också många andra programpunkter, ofta för hela familjen och då på Parkteatern. Där visades revy av Lars Helander, teater med Douglas Håge, cirkusnummer med Malmstenstruppen; där fanns tävlingar för tonårstalanger och mycket annat. Under sommarsäsongen passerades vändkorsen av cirka 100 000 personer och under vintern av ännu fler. I parkhallen kunde omkring 700 personer dansa en vanlig lördagskväll. När sedan djurparken öppnade kom det ett par hundra tusen personer ytterligare.

Utsocknes orkestrar

Till Parken kom många av den tidens stora amerikanska jazzmusiker såsom Jack Teagarden, Jay Jay Johnson och Stan Getz. För 4,50 kronor kunde man få lyssna på dessa världsartister och dessutom dansa en hel kväll.

Bland de bästa svenska märktes Arne Domnérus som spelade upp till en »Nalenkväll», Putte Wickman med »fantompianisten» Reinhold Svensson och Thore Ehrlings 13-mannaorkester med vocalisten Nora Brockstedt. År 1956 gjorde Ehrling sin sista folkparksturné och blev sedan musikalisk chef i folkparkerna. »Big» Simon Brehm kom ofta på besök och hade den populära »Lill-Babs» Svensson som sångsolist. Jonny Öhrbergs från Trollhättan – mannen med baskern – och Ingemar Nordströms fanns redan då.

Complédans

Säsongen 1959/60 infördes en uppskattad nyhet i Folkets Park: complédansen annonserades till onsdagskvällarna. Det innebar att man för samma entréavgift, sittande vid bord, kunde bli serverad en saftkobbelt eller kaffe. Allt till det facila priset av 2:50 kronor; reducerat för skolungdom och militär. Dansen inleddes kl. 20 på onsdagarna och slutade kl. 23.

På lördagarna spelade orkestern upp till dans mellan kl. 20 och 24. Inträdesavgiften var då 4:75 kronor med fri garderob.

Damernas afton

En normal kväll på den här tiden var det herrarna som bjöd upp. Den inleddes med »Får jag lov?», »Ska vi dansa?» eller bara en gest med tummen mot dansgolvet. Den som fått sin utbildning på Edgardtz dansskola slarvade inte med uppbudningen; »parkastilen» var inte lika elegant. »En dans» bestod av två låtar med en kort paus för samtal; efter dansen en längre paus med tid för ny uppbudning. Vid scenen fanns skyltar som talade om för de osäkra om det var foxtrot, slowfox eller rent av vals som gällde. Av det senare slaget brukade det spelas åtminstone en dans per kväll – denna avslutades ofta med en kort schottis eller polka.

En halvtimme före slutet på kvällen spelades damernas tjuvdans – bestod av tre låtar – vilket innebar att en dam kunde bjuda upp en herre om »tycke» uppstått. En annan dam kunde sedan gå in och »tjuva» dvs. bryta dansen och ta hand om den uppskattade kavaljeren. Det ansågs ej vara passande att bjuda upp en herre om damen inte själv blivit uppbudnen minst två gånger under kvällen av densamme. Men visst fanns det de som tog chansen! Efter tjuvdansen kom det avgörande ögonblicket: om herren då bjöd upp damen på nytt, eller om han valde en annan som tjuvat, så var de att betrakta som ett par – åtminstone den kvällen. Följa henne hem eller till bussen kunde bli följden.

När orkestern hade paus startades bandspelaren och så kallad demodans utlystes, där både dam och herre kunde bjuda upp.

Mot mitten av femtioalet annonserades »Damernas afton» några gånger per säsong. Herrarnas halvtimme, tjuv och »sista» gällde dock som manligt privilegium dessa kvällar.

Sju tjejer på en kille

Många av de närvarande ungdomarna markerade sin »sociala» tillhörighet med placering i lokalen. »Parkagänget» höll till på en plats – och dansade bara med varandra –, de riktigt unga på en annan. En grupp bestod av finska damer. De var ganska många som en följd av arbetskraftsinvandringen till konfektionsindustrin. Det var också på den här tiden det gick rykten i hela landet att det i Borås gick sju tjejer på en kille, mest beroende på den kvinnliga dominansen på stans fabriker. Riktigt så bra/illa var det förstås inte, men nog var det oftast fler damer än herrar i Parken.

En minnesbild som de flesta nog har med från den här tiden är det berg av handväskor som låg under trappan medan dansen pågick. Det var inte många som lämnade in dem i garderoben när de anlände. Var alla så ärliga att inget stals ur dem där de låg helt obevakade? Några värdesaker fanns knappast i dem, men det hände då och då att någon tjuv var framme. Vid ett tillfälle, berättas i lokaltidningen, inträffade ett »ligistintermezzo» som avslöjades av en vaksam person. Flickorna ställde sig i en ring runt den utpekade tills vakter och polis kom, och lynchstämning rådde.

Dansorkestrar i Borås

– 1940- och 50-talen

Det är väl känt att 1940- och 50-talen var en period när dansen blomrade som aldrig förr – och aldrig senare heller förresten. Mängder med orkestrar bildades och spelglädjen stod högt i tak. Det är ganska svårt att få fram vilka orkestrar som fanns, då de skriftliga källorna lyser med sin frånvaro. Här nedan är ändå ett försök till dokumentation av en intressant och viktig kulturhistorisk epok. Alla orkestrar har inte kunnat beredas utrymme, alla är inte ens kända, men de flesta lokala band som spelade upp till modern dans på de större dansbanorna har ändå tagits med. Naturligtvis går det inte heller att redovisa varje musiker som spelat i de olika orkestrarna. Kanske kan några slumrande minnen väckas hos dem som var med.

Jean Josefsons ensemble

Pianisten Jean Josefson (1914–76) inledde sin musikaliska karriär i mitten av trettioalet som kapellmästare för en orkester med namnet *Red Barton*. I denna ingick Birger Hellström (tp), Birger Andersson (dr) och Hilding Fredenlund (fiol, ts), och de spelade konsert- och dansmusik.

Till Borås kom trumpetaren Leif Gustafsson [Gothlin] (f 1918) för att göra rekryten. De första åren spelade han med Olof Sylmé, men var 1946 redo att bilda ett eget band, *Leif Gothlins ensemble*, där Jean Josefson engagerades som pianist. Efter ett år övertog Josefson ledarskapet för orkestern och den bytte namn till *Jean Josefsons ensemble*. Anledningen till skiftet var främst att Jean hade bättre möjlighet att på dagtid sköta bokningar och dylikt.

Orkestern blev något av husband i Friggahallen, men tog också redan från början engagemang runt om i Sjuhäradsbygden.

En av dem som var med i orkestern från början var saxofonisten Ingemar Johansson [Sambrant]. Under åren 1950–52 gjorde han ett tillfälligt avbrott och ledde sin egen *Ingemar Sambrants ensemble*.

Saxofonisten Bertil Bengtson kom till orkestern 1950; hans bror Stig (ts) kom tre år senare men gick vidare till Hovkapellet efter några år. Bertil Bengtson spelade under säsongen 1959–60 i Leif Kronlunds orkester i Stockholm. Han blev också orkesterns »refrängsångare».

Jean Josefsons ensemble
(Friggahallen, 1947)

Bakre:

Olle »Lövas» Lövgren
(b),
Lennart »Murarn»
Carlsson (dr),
Jean Josefson (p).

Främre:

Leif Gothlin (tp),
Ingemar Johansson
[Sambrant] (as, cl),
Stig »Gödde» Eriksson
(tb).

En annan av de tidiga musikerna i Josefsons orkester var Birger Hellström, känd för att kunna traktera nästan vilket instrument man än satte i händerna på honom.

Rolf Billberg spelade i orkestern under ett par år i början av femtiotalet. Han var en teknisk ekvilibrist och brukar räknas till en av svensk jazzhistorias främsta och originellaste altsaxofonister (han spelade även tenorsax). Senare spelade han ofta med världsartisten Lars Gullin, bl.a. på några av dennes mest kända skivinspelningar, med ett utsökt duettspel som resultat.

Jean Josefsons ensemble framträdde vid en radioinspelning i Friggahallen på påskafton 1951. Det var första gången som en landsortsorkester fick detta förtroende. Radiospelningen var ett lyft för orkestern – i fortsättningen satte man gärna ut »Har spelat i radio» i annonserna. Jean Josefsons blev samma år också det första icke-stockholmsband att spela på Nalen. Orkestern gjorde också sin första skivinspelning detta år.

Gothlin, liksom »Murarn» Carlsson och Olle »Lövas» Lövgren, kvarstod i orkestern till hösten 1954. Jean Josefsons »nya» band bildades detta år och Per Hultén blev ny batterist, Gunnar Andersson ny basist och Ralph »Hinken» Svensson [Stappe] ny trumpetare. Den senare ersattes

Förkortningar, instrument

Brass:	Saxar:	Komp:	
Tp, trumpet	as, altsax	p, piano	g, gitarr
Tb, trombone	ts, tenorsax	b, bas	vib, vibrafon
Vbas, ventilbasun	bs, barytonsax	dr, trummor	drspl, dragspel

Jean Josefsons orkester
(1962)

Stående:
Eddie Köhler (tp),
Olle Clang (ts),
Bertil Bengtson (ts),
Ingemar Sambrant (bs),
Göran Levin (b),
Jan Rydbäck (dr).
Sittande:
Jean Josefson (p).

efter några år av Berndt Gustavsson, som 1961 lämnade plats för Eddie Köhler. Efter Stig Bengtson kom »Kirre» Eriksson och 1959 Olle Clang som tenorsaxofonist. Anders »Big» Lindskog från Örebro ersatte Bertil Bengtson under dennes stockholmssejour.

Basisten Sture Åkerberg från Alingsås kom efter Gunnar Andersson, som tragiskt omkommit 1961, men for efter något halvår vidare till Stockholm där han lyckades etablera sig väl. Leif Pettersson, Göran Levin och Börje Svensson skötte också »ståfelan» i nämnd ordning de sista två åren i Jean Josefsons orkester. Hultén flyttade till Stockholm och hade stora framgångar där; Jan Rydbäck ersatte honom. Det förväntades att en orkester skulle ha något scenprogram utöver den rena musiken. Orkesterns blåsare stod från mitten av femtiotalet för uppskattad underhållning och kallade sig *Four Flabbs*.

Jean Josefsons orkester hade oftast två tenorsaxar och en baryton. Tillsammans med trumpet och komp fick musiken ett speciellt och uppmärksammat »Jean-sound» – de lät som ett storband i förminskad skala.

Ingemar Sambrant och Bertil Bengtson

Saxofonisterna Sambrant (f 1928) och Bengtson (f 1930) är också värda ett extra omnämnande. De spelade i orkestern, med var sitt avbrott, under hela femtiotalet och mer därtill. Dessa parhästar kom också att sätta sin prägel på musiklivet i Borås i många sammanhang även i fortsättningen. De har båda spelat i ett flertal konstellationer och engagerat sig ända in på 2000-talet för att sprida jazzen till folket.

Ingemar Sambrants
ensemble (1952)

Stående:

Jörgen Johansson (dr),
Gunnar Andersson (b).

Sittande:

Stig »Myra» Larsson (tp),
Ingemar Sambrant (as),
Olle Jansson (ts),
Inge Jonsson (bs),
Ray Clifford (p).

Nya tider, popmusiken kommer

Jean Josefson framträdde med sin orkester sista gången 1963. Han hade då åkt land och rike runt med sina musikanter under drygt sexton år. För att ge en uppfattning om hur omfattande spelningarna hade varit, kan nämnas att 1961 innehöll turnéplanen 132 dagars engagemang, varav 14 i Borås. Något semesteruppehåll var det inte tal om; spelningarna var jämt fördelade över året. Orkestern måste synas hela tiden för hålla intresset uppe bland arrangörer och publik, allt enligt kapellmästaren.

Anledningen till att han slutade var säkert, förutom ändrade förhållanden i det dagliga arbetet, de förändringar i musikalisk smak som den nya tidens publik hade – »elektricitetsmusikens tidsålder». Att ta till sig en ny musikstil, från att under 1940- och 50-talen ha spelat utpräglat jazzigt, lät sig inte göras utan vidare. Visst fanns det väl upphottade schlager på repertoaren, en och annan gammalvals också, men ändå, Jean och hans musiker ville helst spela jazz.

Mycket riktigt, Jean Josefsons efterträdare anpassade sig till de nya förhållandena. Nu hette orkestern *Jean Josefson Pop Sixers* och i annonserna kunde vi läsa att »numera innehåller orkestern tidens popinstrument hammondorgel, elbas och ekoanläggning». Kapellmästare var Ingemar Sambrant, som alltså varit med Jean sedan starten.

Några år senare ombildades orkestern och fick namnet *Sam Brandts orkester (med brudarna)*.

Bosse Lidéns ensemble

»Skräddare Lidéns pojk» i Svenljunga hade tagit pianolektioner av kantor Avenius och även lärt sig traktera dragspel. Det var därefter i gruppen *Erasmic*, under ledning av Rolf Eriksson från Kinna, som Bosse Lidén (1925–91) premiärspelade. Tillsammans med basisten Stig Rylander från Uddebo och gitarristen Carl-Åke Nilsson från Skene gjorde han sedan sina första framträdanden i rollen som kapellmästare i början av 1944. Till sommaren samma år hade orkestern utökats med trumpetaren Stig »Myra» Larsson och batteristen Harald Karlsson; den senare ersattes snart av Per-Olof Lindhe.

Två gånger ställde detta manskap upp i Orkester-Journalens tävling för orkestrar, 1944 och 1947. Första gången slogs man ut i kvalificeringen. Boråsarnas något ojämna spel, enligt samtida recension, gjorde att man inte räckte till. Enligt samma notis bars ensemblen upp av kapellmästaren Bosse Lidén och basisten Stig Rylander, den senare »var en av de allra bästa på detta instrument i hela tävlingen» – han skulle komma att spela i Bosses orkestrar i över 20 år, i dixielandjazz även som trombonist. Andra gången de tävlade gick det bättre: via kvalificering på Nalen i Stockholm nådde de finalen, som avgjordes i Konserthuset. Anders Burmans orkester med många namnkunniga musiker vann dock.

Orkestern utökades med saxofonisterna Bengt A. Bengtsson och Bror Eberstein. Trumpetaren Bengt Andersson – som några år senare startade *Bengt Andersson ensemble* – och batteristen Erik Martinsson var också nya på respektive instrument. År 1949 kom så saxofonisten Rolf Peterzén

Bosse Lidéns ensemble
(1944)

Stig Rylander (b),
Stig »Myra» Larsson (tp),
Per-Olof Lindhe (dr),
Carl Åke Nilsson (g),
Bosse Lidén (p).

från *Erlings kvintett* och batteristen Gusten Arturén. Saxofonisten Lars »Fimpen» Engman inledde sin boråskarriär 1953 och ungefär samtidigt trumpetaren Rolf »Pagge» Hedskog. Den senare – Sjuntorps egen Paganini – hedrades med sitt smeknamn för att han även var en mycket skicklig violinist (och gitarrist). Saxofonisten Rolf Billberg kom efter Carl Åke Nilsson (som spelade tenorstämman på gitarr ibland) säsongen 1953/54. Den nu etablerade sättningen, förutom Billberg, behöll orkestern nära nog intakt under resten av femtiotalet,

När Peterzén slutade 1960 ersattes han av Curt »Knäcken» Severö. Stig Rylander slutade 1965 och ersattes av Bengt-Åke Andersson. Gusten Arturén ersattes 1964 av batteristen Jan Rydbäck och året därpå kom Bengt Pedersen.

Orkesterns turnéschema vidgades efterhand. Från att omkring 1950 oftast ha hållit sig nära Borås – i exempelvis Dalsjöfors och Herrljunga, dit man tog sig i taxi – förlängdes resorna så att en tur till Gävle eller Umeå över ett veckoslut var fullt möjligt! Men boråspubliken hade tur och fick lyssna och dansa till dem minst ett tiotal gånger per år.

Mellan de många spelningarna runt om i landet hann orkestern med andra engagemang. Som exempel kan nämnas att man spelade cirka fyrtio gånger i radion under åren 1955–65. Förutom dansmusik på kvällstid spelade man också i program med lunchmusik.

Bosse Lidéns orkester spelade i en ganska utpräglad bebopstil, enligt egen utsägo lite »ruffigt».

Alla är nog överens om att Bosse Lidén under lång tid ledde en högklassig dansorkester. I jazztidningen *Estrad* kunde man tidigt läsa följande:

Bosse Lidéns orkester
(1960)

Bakre:
Stig »Rulle» Rylander (b),
Rolf »Dojta» Peterzén
(as, cl),
Roland »Pagge» Hedskog
(tp).

Främre:
Lars »Fimpen» Engman
(ts),
Bosse Lidén (p),
Gusten »Bullen» Arturén
(dr).

Att en orkester, som ger sig ut för att vara en dansorkester, spelar dansmusik av god klass är väl närmast att betrakta som dess plikt. Men att den presenterar jazz av sådant slag att man med tillfredsställelse kan lyssna på den en hel kväll, får nog betraktas som anmärkningsvärt.

När spelningarna ute på landets dansbanor minskade i antal fortsatte Bosse Lidén med att spela på restauranger. Minnesvärt är också det lokala storband han ledde under en tioårsperiod med början 1972.

Ewa Roos

Sångerskan Ewa Roos (f 1949) var bara 13 år när hon vann en talangjakt och upptäcktes av kapellmästaren Bosse Lidén. Hon fick jobb som vokalist i hans orkester, men var så ung att hon måste ha tillstånd från barnavårdsnämnden för att få sjunga efter kl. 22 på kvällarna.

Hennes repertoar bestod av de kända schlagerlåtarna från svensktoppen. I allmänhet spelade orkestern mera jazzigt före pausen och efter sjöng hon sina melodier. Hon medverkade i orkestern som vokalist fram till 1969 och ägnar sig numera med framgång åt bland annat teater.

Ewa Roos

Jean och Bosse

Boråsarna kunde känna sig lyckligt lottade på femtiotalet. Två av landets bästa dansorkestrar, Bosse Lidéns och Jean Josefsons, hade Borås som hemmaplan, ofta spelade de i Friggahallen och Folkets Park. Alla intresserade kunde få lyssna på och dansa till deras toner. Genom sina nationella framgångar intog de vid denna tid en viss särställning bland stadens alla orkestrar.

Kapellmästarna hade också sitt dagliga värv inom musikens område. De hade tidvis egna företag i branschen, men var båda länge knutna till Waideles musikfirma, och hade lärt känna varandra väl. En sund konkurrens mellan orkestrarna fanns naturligtvis, men vänskapen var viktig och ibland satte man ihop ett band med medlemmar från båda.

Andra välkända musiker fanns också inom räckhåll på firman, nämligen pianostämmarna Leif Gothlin, Lasse Engman och Åke Johansson.

Sylmés orkester (1945)

Kåge Sjöblom (fiol, ts), Leif Gothlin (tp), Åke Sjöblom (p), Harry Ivesjö (fiol, ts), Olof Sylmé (dr).

Sylmés orkester

Militärmusikern Olof Sylmé (f 1911) var en känd profil för många boråsare på fyrtio- och femtiotalen. Hans insats på Ramnavallen och Ryavallen, som tamburmajor för *Elfsborgsorkestern*, nådde stor ryktbarhet. Sylmé hade fått ett stipendium och varit i England för att lära sig turerna i figurerad marschmusik. Han började med uppvisningar 1944. Orkestern framträdde runt om i Sverige, men även på Bislet i Oslo, i Tyskland med flera ställen.

Redan från 1934 hade Olof Sylmé egen dans- och underhållningsorkester med upp till tio man. Under kriget kallades den ibland *Sylmés beredskapsorkester*. Mest framträdde den i närområdet, som exempelvis Folkets Park och Friggahallen. Under åren 1940–45 var de långtidsengagerade på Restaurang Palladium. Onsdagar och lördagar spelade de då upp till dans och på söndagseftermiddagar framförde de underhållningsmusik med Leif Gothlin som »trumpetstylist».

Orkestern höll på till senare halvan av femtiotalet, de sista åren med en ganska varierad besättning.

Roxy-orkestern (1954)

Stående: Åke Ljunggren (b), Gotte Wihlborg (dr), Fred Josefsson (p).

Sittande: Curt Carlander (tp), Kåge Sjöblom (ts), Anders Lundgren (as), Karl Andén (as).

Roxy-orkestern

En dansvänlig musik av lite äldre slag spelades av *Roxy-orkestern*. Den hade startat i mitten av trettioalet av batteristen Gotte Wihlborg (f 1904) och bestod då mest av militärmusiker. En nystart skedde den 2 oktober 1940 då flera av personerna på ovanstående bild kom med. Under krigsåren höll man sig av naturliga skäl i Sjuhäradsbygden – de var särskilt populära i Kind – med sina spelningar, men senare kunde man sträcka ut resorna en del. De spelade ofta i Friggahallen.

Ett bevarat trumskinn med autografer från bland annat Ulla Billqvist och Alice Babs minner om en tid när kvällens dansorkester, eller oftast bara pianisten, förväntades ackompanjera dessa soloartister, när de gjorde besök i Folkets Park.

Musikarrangemangen med de olika stämmorna inköptes på Musiklagret eller Waideles musikaffär. Det var skickliga notläsare i orkestern.

I augusti 1956 upphörde orkestern att spela modern dansmusik. Den återuppstod fem månader senare, med nästan samma besättning, men med Karl-Erik Nilsson som trumpetare. De spelade då i stället gammaldansmusik! Med både klarinett och trumpet bjöd de kultisvännerna på en annorlunda takter, vilket var mycket populärt. Flera radiospelningar blev också följden. Roxy gjorde sitt sista framträdande den 21 november 1959 i Folkets Park. Gotte Wihlborg kunde då se tillbaka på 25 år som kapellmästare – med i stort sett samma mannar i tjugo.

Toni Swingers (1944)
Lars-Olof »Lången»
Larsson [Thörnström]
(g),
Olle »Lövas» Lövgren
(b),
Rune Svensson
[Sunnerhäll] (drspl),
Ralph Andersson
[Sandell] (tp),
Lennart »Murarn»
Carlsson (dr).

Rune Sunnerhäll

Till de tidiga kapellmästarna i Borås kan vi räkna Rune Svensson [Sunnerhäll] (f 1928). Redan 1943 var han och Lars-Olov Larsson [Thörnström] friidrottsjuniorer i Elfsborg. De, plus ytterligare ett par ungdomar, fick i uppdrag att spela för nyvärvade medlemmar och därmed var grunden lagd för *Toni Swingers* – ett ack, så tidstypiskt namn. *Toni Sving ensemble*, *Tonis ensemble* och *Tonis* hette de också innan man 1955 bytte namn på både kapellmästare och orkester. *Rune Sunnerhälls kvintett* blev resultatet.

År 1944 ställde Toni-ungdomarna upp i en orkestertävling i Ramnaparken. De vann och fick i nästa etapp tävla i Kinna; vinst igen och final i Gislaved – men där var det stopp.

En del förändringar inom orkestern ägde rum, och nya välkända namn kom in i Tonis. Två av grabbarna i »kompet» gick till Leif Gothlin/Jean Josefson efter två år och orkestern ombildades då och fick följande sättning utöver kapellmästaren: Stig-Rune Peterson (g), Fritz Kettil (b), Börje Råberg (ts) och Thore Klaar (dr).

Lennart Sohlberg och Rolf Wihlborg kom strax därefter; något senare vibrafonisten Rolf Pettersson och trumpetaren Lasse »Smälle» (från Småland) Eriksson. Därmed hade man en sammansättning som skulle stå sig flera år.

Som exempel på antal spelningar kan nämnas att under 1958 hade orkestern 85 stycken. På kvintettens spelplatsmeny fanns utedansbanor, restauranger, skutt (skoldans) och familjeevenemang, de sistnämnda utan dans.

Rune Sunnerhälls ensemble
(1958)

Rolf Wihlborg (b),
Rolf Pettersson (vib),
Rune Sunnerhäll (drspl),
Lennart Sohlberg (dr),
Lars »Smälle» Eriksson (tp).

Sohlberg, Wihlborg och bröderna Pettersson körde »eget» under ett drygt år kring 1964 – *Premier-kvartetten* med sångerskan Yvonne Bernlert – men kom sedan tillbaka. På sextiotalet spelade också bland annat Åke Hallin (ts), Jan Spångberg (g) och Arne Appelqvist (b) i orkestern.

Under de första åren efter kriget blev resorna inte så långa till spelningarna. Utan egen bil fick man nyttja Brämhults taxi och deras stora bil för utflykter till Eriksdalsparken i Olsfors och andra fjärran belägna platser. Turerna gick senare mest runt i Västergötland och till Halland.

I FolketsPark engagerades ofta orkestern tillsammans med Jean Josefsons orkester. De spelade då varannan dans, Jean med lite jazzigare stuk och Rune mera latinamerikanskt (tango, rumba och samba). Artistchefen Arnold Ljungbergh, föreslog en nymodighet, kallad tunneldans. Det var en enkel avskärmning utefter dansgolvet ena långsida, där kavaljeren kunde manövrera in sin danspartner. Dämpad belysning i tunneln var naturligtvis förutsättningen för en lyckad dans.

Erlings kvintett
(1952)

Georg Nilsson (g),
Stig »Grälle»
Karlsson (dr),
Ralph Andersson
[Sandell] (tp),
Arne Nilsson (b),
Erling Nilsson
(vib).

Erlings kvintett – Jazzklubben Alligator

Erling Nilsson (f 1926) ägnade sig åt försäljning av pianon och dragspel. Han spelade också på dessa instrument liksom på vibrafon. 1947 bildades *Erlings kvintett*, där även hans två bröder ingick; dessutom Rolf Peterzén. Den senare gick 1949 till Bosse Lidén och ersattes då av Ralph Andersson [Sandell]. Erling slutade själv 1955, men orkestern levde vidare med Arne Blomqvist som ny dragspelare.

Brödratrion fick en extra merit av att medverka i radioprogrammet »Musik under arbetet».

När jazzklubben *Alligator Club*, på initiativ av Anders von Schedvin, bildades den 14 september 1948, hade man också en klubb-orkester. Där spelade Erling Nilsson vibrafon. Övriga välrenommerade medlemmar i den orkestern var Rune Widlén, Bengt Andersson, Stig Rylander, Bosse Lidén, Kim Moberg och Leif Nilsson.

Mats Rampe

Dragspelaren och vibrafonisten Mats Larsson (f 1930) bodde på Lugnet i Borås när han 1946 bildade *Cerrys kvintett*, tillsammans med Rune Widlén (cl), Leif Nilsson (g), Rolf Wihlborg (b) och »Kim» Moberg (dr). Namnet Cerry lät lagom mycket utländskt för sin tid, men redan nästa år skedde ändå ett namnbyte till *Mats Rampes kvintett*. Spelningarna med ungdomliga Cerrys låg ganska nära Borås – Marsjöns festplats, Tolkabro och Sjömarkenbadet är exempel på dansbanor som besöktes.

Mats Rampes orkester
(1964)

Lars Blixt (dr),
Mats Rampe (vb),
Jonny Carlsson (p),
Leif »Baggen»
Törnqvist (b),
Per-Åke Käll (ts).

Artistnamnet Rampe kommer inte av att han hade en särskilt stor önskan att alltid stå i rampljuset. Det inspirerades i stället av namnet på den då kände orkesterledaren Stig Grampe i Uppsala. Medlemmarna i orkestern spånade kring lämpligt namn och kom fram till detta. Rampe förblev dock bara ett artistnamn.

Mats Larsson försörjde sig fram till 1955 även som symaskinsreparatör, men ägnade de närmaste tjugo åren åt musiken på heltid. Senare utbildade han sig till musiklärare.

Liksom för andra orkestrar förlängdes resorna och i hela västra Götaland hade man spelningar. Ja, även upp mot Örebro och ner till Helsingborg. På sjuttioalet hade orkestern månadslånga, ja flera månader långa, engagemang i Norrland.

Ett populärt inslag var den så kallade Melodiboxen. Vid entrén fick publiken var sitt kort med orkesterns foto. På detta kunde man sedan fylla i önskemusik och lägga i en låda vid scenen. Vinnarna kunde få komma fram och bli intervjuade.

De fyra musiker som bildade Metrokvartetten 1956 hade spelat med Mats Rampe i fyra år. Som ny trumslagare kom då i stället blivande »folkparksgeneralen» Arnold Ljungbergh, därefter »Murarn» Carlsson, efter ytterligare en tid TV-jazzaren Anders Söderling och ytterligare ett år senare den förste mörkhyade musikern i staden, Rupert Clemendore från Trinidad; därpå Lasse Blixt. Och basisten Leif Törnqvist spelade med Rampe under tiden 1957–68.

Kim Mobergs ensemble (1951)

Curt Carlander (tp), Kurt »Bop-Johan» Johansson (ts), Nils Hedenqvist (tb), Karl Ivar »Kim» Moberg (dr), Leif Nilsson (b), Sture Larsson (p).

Kim Mobergs ensemble

Karl Ivar »Kim» Moberg (f 1929) spelade från början tillsammans med Mats Rampe, men var efter uppehåll för militärtjänstgöring redo att själv bli kapellmästare i *Kim Mobergs ensemble*. Året bör ha varit 1949.

Orkestern turnerade sedan i Sjuhäradsbygden och några härader strax bortom. Under två vintersäsonger i början av femtioalet hade orkestern kontrakt med Folkets Park och spelade där var och varannan lördag; gästande orkestrar kom oftast på söndagarna. Det var alltid »lapp på luckan», säger kapellmästaren, minst 700 personer varje gång!

I orkesterns reklamblad kan man läsa att »Repertoaren består till stor del av sweetmelodier, dixieland samt tango, gammalvals, rumba, samba och stilla vals (de fyra sista dock i mindre utsträckning). Hela repertoaren präglas av ett behagligt danstempo. Orkestern har enhetlig klädsel».

Mot slutet av 1950-talet spelade man mest på restauranger, särskilt på Stadt, samt på »skutt». Orkestern upphörde 1960.

Curt Carlanders orkester

Trumpetaren Curt Carlander (f 1928) spelade först med *Lars Dablins kvintett* 1947–50. Där fanns också, förutom kapellmästaren, Olle Ågren (g), Bengt Nyberg (dr) och Arne Blomqvist (drspl), som alla senare skulle medverka i andra orkestrar. Kvintetten spelade ihop i två år och höll sig inom närområdet och gjorde utflykter till exempelvis Sjömarkenbaden

Curt Carlanders orkester (1957)

Olle Jansson (bs), Lars Söderling (as), Stig Pettersson (ts), Curt Carlander (tp), Sture Larsson (p), Ulf Johansson (dr), Rolf Johansson (b).

och Skalle på sommaren. Curt Carlander spelade sedan under flera år med Roxy-orkestern. När denna upphörde att spela modern dansmusik övertog han arrangemang, notställ m.m. och engagerade nya musiker till sin egen orkester.

Denna orkester annonserades som »nytt 7-mannaband» i Folkets Park 1956. Vidstående bild visar dessa musiker, senare blev det byte på vissa poster, bl.a. kom Jan-Owe Svensson [Stappe] på barytonsax. Orkestern höll på till 1959.

Metrokvartetten, -kvintetten, -sextetten och -septetten

Denna orkesters anor går tillbaka till 1956. De ursprungliga medlemmarna var Bengt Nyberg (dr), Bruno Nilsson (vib, p), Leif Nilsson (b) och Olle Ågren (g). De hade under fyra år spelat med Mats Rampe men bildade nu ett nytt band, *Metrokvartetten*. Senare samma år tillkom emellertid Stig Netzler (ts) och man fick byta namn till *Metrokvintetten*. Antalet musikanter ändrades flera gånger under de kommande åren och slutdelen i orkesternamnet med dem.

Netzler ersattes 1960 av trumpetaren Ralph Andersson [Sandell] från Bengt Anderssons orkester. Bertil Jonasson (ts) och Curt Linde (g) kom ett par år senare.

Orkestern spelade, som de flesta andra vid denna tid, på onsdagar, lördagar och söndagar. Resorna gick till Karlstad, Hälsingborg och orter inom räjongen.

Metrokvintetten (1960)

Stående: Olle Ågren (g),
Bengt Nyberg (dr).

Sittande: Bruno Nilsson (p, vib),
Ralph Sandell (tp),
Leif Nilsson (b).

De spelade också flera gånger upp till moderns dansmusik i radions P_I, bland annat från Amiralen i Malmö. I en tävling om västra Sveriges bästa dansorkester, anordnad av Svenska Musikerförbundet 1966, gick Metrosextetten till distriktsfinal.

Orkestern kallade sig själva för ett konsumgäng, beroende på att man delade ansvar och ersättningar. Det låg på varje orkestermedlems ansvar att sköta sin del. En skötte bokningar, en annan ekonomi och en tredje arrangemang. Och bil och släpvagn skulle hållas i ordning, det blev en mans ansvar. De beräknar att bandet spelade ungefär 320 timmars dansmusik på ett år, men att det krävdes fem gånger så lång tid för förberedelser, transporter m. m.

Metrogänget höll officiellt på till 1972, men orkestern finns fortfarande kvar om ock med någon ny medlem ibland.

Saxofonisterna Bertil Jonasson och Eric Norström

Två förnämliga saxofonister, Bertil »Jonas» Jonasson (f 1939) och Eric Norström (f 1935), spelade i dansorkestrar i Borås i unga år. De har sedan låtit tala om sig ända in i våra dagar.

Jonas kom till Mats Rampe 1957, gick till Metro sju år senare och var tillbaka hos Rampe under perioden 1968–74. Därefter drog han vidare till Västerås och spelade med många kända namn, på senare tid mycket med TV-kändisen Kjell Öhman.

Eric Norström och Bertil Jonasson

Eric kom till Borås några år in på sextioalet. Han följde i Jonas spår och spelade först med Mats Rampe och sedan i Metro – nu en septett –, delvis samtidigt som Jonas. Eric Norström räknades tidigt som en av landets främsta arrangörer och saxofonister. Han fick chansen att spela med världsstjärnor som Lasse Gullin och Stan Getz. Särskilt minnesvärda är de dueller på tenorsax som utkämpades (i göteborgaren Gunnar Johnsons Quintett) mellan Getz och Norström – i Borås Folkets Park ägde en sådan rum den 17 augusti 1958.

Eric och Jonas har spelat ihop en hel del. På den senares senaste CD från 2006 är några av låtarna skrivna av vännen Eric.

Pianisten Åke Johansson – Anders Söderlings trio

Om det finns någon enskild boråsmusiker som förtjänar ett extra omnämmande, så är det pianisten Åke Johansson (f 1938 i Kalv). Ett helt musikliv har han tillbringat i staden, spelat med de flesta och hållit högsta klass hela tiden.

Anders Söderling trio
(1958)

Anders Söderling (dr),
Åke Johansson (p),
Göran Eriksson (b).

Åke kom till Borås 1956 efter skolgång på Tomtebodas, som kombinerats med en intensiv spelperiod på Stockholms jazzklubbar. Det var därför ingen okänd pianist som kom hit och snart satte ihop sin egen *Åke Johanssons trio* – den framträdde sedan vid speciella tillfällen, men var ingen utpräglad dansorkester. I den nybildade Bosse Erlandssons kvintett enrollerades Åke 1957.

Den trummande Anders Söderling (f 1941) spelade med Mats Rampe när han tillsammans med Åke Johansson och basisten Göran Eriksson satte ihop en grupp, *Anders Söderlings trio*. Avsikten var primärt att ställa upp i tävlingen TV-jazzen. Det gjorde de – och vann hela tävlingen. Finalen ägde rum den 4 december 1958 på Cirkus i Stockholm och blev ett genombrott för dem alla. Med nye Börje Svensson vid basfiolen har trion framträtt då och då genom åren, ända fram tills nu.

Åke Johanssons pianospel utmärks av fulländad teknik och han har ett utsökt harmonisinne. Han är en dynamisk solist och en ackompanjatör av sådan klass, att han kom att bli en av de mest efterfrågade då Chat Baker, Sonny Stitt eller andra amerikanska storheter skulle spela i Sverige. Samarbetet med trumpetaren Chat Baker resulterade också i en skiva.

Leif Sandbergs och Curt Alms orkestrar

Pianisten Leif Sandbergs (f 1929) startade 1946 swingorkestern *Stars ensemble* tillsammans med tre ungdomar i övre tonåren – Olle Ågren (g), Rolf Wihlborg (b) och Gusten Arturén (dr). Repertoaren var på typiskt swingvis inspirerad av Erik Franks dragspel och Alice Babs »magister».

Senare skulle denne resande i textil resa runt till dansbanor i södra Sverige med flera olika sättningar under namnet Leif Sandbergs orkester. Ibland var de tio man, på sextioalet annonserades den som »Poppkvintett». »En av västsveriges bästa dansorkestrar» stod det i en recension. De kunde utlova, att »på begäran utför vi även scenshow».

Under blott halvannat år, med början 1953, hade också trombonisten Curt Alm en sjuannaorkester. Den bestod av samma mannar som Leif Sandbergs och orkestern hade egentligen bara bytt kapellmästare. De gjorde spelningar i närheten av Borås och ner mot Varberg. Det berättas att när de hade spelning i Viljans Park i kapellmästarens hemort Fritsla, fick boråsmusikerna ta tåget dit och möttes där av sin ledare. Som bilskollärare hade han tillgång till bil, vilket inte var så vanligt vid den här tiden.

Gunnar Andersson och Per Hultén gick till Jean Josefssons; Stig Netzler och Ulf Brandt följde Leif Sandberg till dennes nya orkester, som höll på till mitten av sextioalet med växling på några poster. Curt Alm fortsatte själv något år ytterligare med nya musiker.

Stars ensemble (1946)

Olle Ågren (g),
Gusten Arturén (dr),
Leif Sandberg (p, vib),
Rolf Wihlborg (b).

Curt Alms orkester (1954)

Stig Netzler (ts),
Curt Alm (tb),
Olle Ståhl (tp),
Leif Sandberg (p),
Ulf Brandt (as),
Gunnar Andersson (b),
Per Hultén (dr).

Leif Sandbergs orkester
(1955)

Bo Erlandsson (tb),
Curt Skeppstedt (b),
Ulf Brandt (as),
Leif Sandberg (p),
Lars Blixt (dr),
Karl-Erik Nilsson (tp),
Stig Netzler (ts).

Leif Holmbergs orkester (1958).

Stående: Stig Pettersson (ts), Arne Appelqvist (b), Arne Gullberg (org, drspl), Irene Schultz [Petzell] (voc), Jan-Owe Svensson [Stappel] (bs).

Sittande: Leif Holmberg (dr).

Långt in på 2000-talet var Leif Sandberg ledare och aktiv i den bekanta kvartetten *Swing & Sweet*, då tillsammans med Bertil Bengtson, Arnold Ljungbergh och Lasse Thörnström.

Leif Holmbergs orkester

Leif Holmberg (f 1930) från Skene började sin musikerkarriär med att trumma på allt inom räckhåll innan han fick ett trumset av föräldrarna och blev en riktig trummis i *Lorrys kvintett* 1948. Där medverkade också bl.a. klarinettisten Bertil Bengtson, som två år senare gick till Jean Josefsons ensemble, men då hade bytt till saxofon. Leif Holmberg spelade sedan med *Bo Harströms*, *Kjell Winbergs* i Kinna och *Leif Sandbergs orkestrar*.

Med egen ensemble hade han sitt första framträdande i Borås Folkets Park på valborgsmässoafton 1955. Sture Larsson (p), Curt Linde (g), Leif Lundin (ts) och Stig Nordlund (b) hörde till originaluppsättningen.

Den här orkestern satsade mer på vokalister än andra. Under andra halvan av femtiotalet sjöng tre sångerskor med dem: Birgitta Bäck (55–56), Irene Schultz [Petzell] (58) och Elna Lindhe (59–60). För dessa vokalister gällde den för tiden typiska repertoaren, med exempelvis *Bouna sera*, *Vita syrener* eller några av Siw Malmqvists populäraste låtar.

Bengt Anderssons orkester (1955)

Lennart »Murarn» Carlsson (dr), Ralph Andersson [Sandell] (tp), Bengt Andersson (p), Olle »Lövas» Lövgren (b).

År 1965 deltog Leif Holmbergs i en tävling i Eriksdalsparken i Olsfors. Den gick tillsammans med Metrokvintetten till Sveriges Radios distriktsfinal i Göteborg. Ingen finalvinst, men ett uppskattat veckolångt engagemang på Liseberg blev resultatet.

Från 1969 framträdde en fyra man stark orkester på restauranger. Leif Holmberg (dr), Börje Moberg (b), Åke Johansson (cl), Arne Gullberg (p) »stod för fiolerna» då. Orkestern avvecklades 1975.

Bengt Anderssons ensemble

Trumpetaren Bengt Andersson (f 1925) slutade ho Bosse Lidén 1952 och tänkte ta det lite lugnare. Men efter två år var han igång igen, nu som kapellmästare och pianist. Blåsandet hade han nu lämnat över till Ralph Andersson [Sandell]. Övriga i ensemblen var också kända boråsmusiker. Orkestern höll på till 1961.

Vokalisten Håkan »G:son» Gustavsson var också med en tid. Han hade sjungit några månader 1957 med Jean Josefsson, innan han kom till denna ensemble. Det var för övrigt Jean som tyckte att han borde ha ett artistnamn, Håkan G:son. Han hade tidigare sjungit med ABF-kören Golden Birds och spelat på parkteatern i *Annie get your gun*. Sångrepertoaren till dans bestod mest av Sinatra-låtar och någon schlager. G:son fortsatte senare med Leif Gothlins orkester.

Birgitta Bäck

Birgitta Bäck

Boråsflickan Birgitta Bäck [Nyman] (f 1936) ställde upp i dåtidens lokala talangjakt »Plats för oss» 1950 och fick redan då uppträda inför en stor publik.

Hon åkte till Stockholm året efter för att pröva lyckan; arbetade bland annat som husa hos Karl Gerhard, tog sånglektioner och deltog i Stockholms luciatåg 1953. Sjöng med Karl-Olof Finnbergs och Thore Svaneruds orkestrar, men vände åter till Borås 1955.

Birgitta sjöng då först en säsong med Leif Holmbergs och sedan en med Bosse Lidéns orkestrar i Borås, därefter med Kettil Ohlsons och Leif Kronlunds orkestrar i huvudstaden. Hon turnerade med trumpetaren Arne Lamberth i folkparkerna 1960, var militär fältartist 1962. Slutade med de stora framträdandena 1965 och utbildade sig till barnmorska.

Som vokalist i dåtidens dansorkestrar sjöng hon dansvänliga och kramgoa evergreens som *Cheek to cheek*, *All of me* och *Over the rainbow*. Hon sjöng in några skivor, bland annat med folkkäre Arne Lamberth.

Bo Erlandsson
kvintett (1959)

Bo Erlandsson (tb),
Lars Söderling (ts),
Åke Johansson (p),
Ulf Johansson (dr),
Göran Eriksson (b).

Bo Erlandssons kvintett

Basunisten Bror »Bo» Erlandsson (f 1935 i Lund) var militärmusiker i det »civila». Han hade spelat med Bengt Andersson och Leif Sandberg några år, innan han 1957 var redo att starta en egen kvintett med musikerna på bilden ovan.

Två år senare kom Ingvar Olofsson som ny saxofonist. Sångaren Stig-Axel Haraldsson engagerades som »toppvokalist» – enligt orkesterns affisch – för att sjunga de schlager som krävdes av danspubliken. Nye basisten Stig Nordlund kunde även traktera ett dragspel, en tillgång när gammalvalser och tangon skulle avverkas.

År 1961 ombildades bandet med följande nya medlemmar: Enar »Mygga» Johnsson (tp), Arne Algotsson (bs), Lars-Åke Heed (b) och Jan »Jonte» Rydbäck (dr).

Året därpå ersattes Rydbäck av Stig »Pigge» Holgersson på trummor. Senare skedde successivt flera förändringar: Leif Bengtsson och Jan »Störtfrid» Forslund kom som trumpetare respektive tenorsaxofonist. Lasse Persson ersatte Åke Johansson och Ing-Britt Fröman blev vokalist. Jonsson och Forslund har för övrigt fortsatt samarbetet och gav nyligen ut en CD.

Arrangemangen för bandet, som ju ursprungligen var inriktat på att spela jazz, var till en del skrivna av ovan nämnde Eric Norström eller plankade från olika jazzskivor.

Orkesterns spelningar gjordes till relativt stor del i folkparkerna i Småland och Blekinge. Fem år i rad med början 1962, hade man också tvåveckor långa engagemang på Gotland.

Leif Gothlins orkester
(1960)

Leif Gothlin (tp),
Håkan »G-son»
Gustavsson (vokalist),
Gunnar Fredriksson (tb),
Stig »Pigge» Holgersson (dr),
Bernt Persson (as),
Leif Pettersson (b),
Olle Jansson (bs),
Arne Amnehäll (p).

Leif Gothlins orkester

Ovan nämnde – i Sylmés och Jean Josefsons orkestrar – trumpetaren Leif Gothlin var, efter några år med spelningar på annan ort, åter redo att under åren 1958–64 leda en egen orkester av de musiker som avbildats här ovan. Förutom kapellmästaren var alla blåsarna militärmusiker på 115, men ägnade sin fritid åt dansmusiken.

Bernt Lindes orkester

Orkestern bildades omkring 1959 av Bernt Linde (f 1940). Resorna gick runt om i södra Sverige, men 1966 gjorde orkestern en tvåveckors turné med Kiruna som slutmål. Man höll på i tio år med sitt spelande.

En kul händelse inträffade i Köping: en känd boråsorkester var engagerad för en spelning, men de var på turné långt bort (i Norrland) och kunde inte ställa upp. Bernt Linde ombads att ta spelningen och samtyckte, men sa inget till arrangören. Skyltar med rätt orkesternamn hämtades i garaget

Bernt Lindes orkester
(1961)

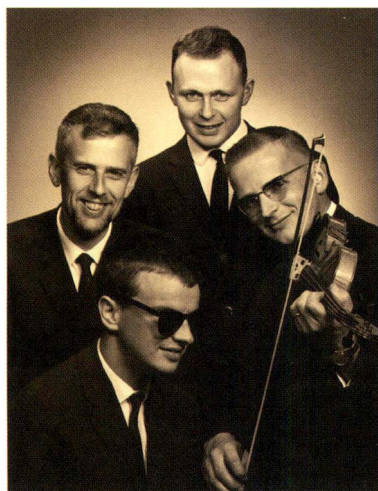
Leif Pettersson (b),
Bernt Linde (dr),
Rolf Ekblad (ts),
Thore Lundin (tp),
Jan Johansson
[Järvenstrand] (as, bs),
Kristers Anelind (p, org).

hemma hos den kontrakterade orkesterledaren. Den »falska» spelningen genomfördes och efter väl förrättat värv fick Lindes beröm av arrangören för att de blivit så mycket bättre sedan förra gången!

Men, säg den glädje som varar. Vid ett annat tillfälle uppträdde de i olika scenkläder före och efter paus – popkostym respektive smoking. – Jag hoppas ni förbättrar spelningen lika mycket som klädseln, blev en sur kommentar.

Ragnar Nilssons orkester

Violinisten Ragnar Nilsson (f 1932), med rötterna i Sandhult, började spela med sin orkester i mitten av femtiotalet. Den har mesta tiden hållit sig till en dansande restaurangpublik i närområdet, med utflykter uppåt Skaraborg ibland.

Med sin fiol har orkestern haft en repertoar med mycket swing och ett sound som Svend Asmussen – kammarjazz som det också kallas. Mest namnkunnig av medlemmarna är pianisten Åke Johansson, som spelade ett par år med Ragnar Nilsson i början av sextiotalet.

Ragnar Nilssons kvartett (1963)

Stående: Sven-Gustaf »Bibben»
Fagerström (dr),
Stig Nordlund (b),
Ragnar Nilsson (fiol).

Sittande: Åke Johansson (p).

Bengt Bergs orkester

Dragspelaren Bengt Berg har lett orkestrar sedan femtiotalet och spelar ännu. Både gammalt och modernt har stått på repertoaren.

Bengt Bergs orkester (1968)

Stig Pettersson (ts), Lennart Bergwall (b),
Bengt Berg (drspl, ej ts),
Jan Haglund (dr), Sten Simlund (g).

Army Band (1961)

Brass: Rude Pålsson, Karl-Erik Nilsson, Berndt Gustafsson (civ), Bror Erlandsson, Gunnar Fredriksson, Bertil Farby.

Saxar: Olle Jansson, Bertil Bengtson (civ), Ingemar Sambrant, Bernt Persson, Gösta Wejö.
Komp: Jan Rydbäck, Gösta Rosengren, Åke Johansson (civ).

Älvsborgs regementes musikkår ...

... eller Armémusikkåren i Borås som den kallades efter 1957, bestod av ett 25-tal duktiga musiker. Dessa kom att betyda mycket både för populärmusiken och den seriösa musiken i bygden. De spelade med i olika orkestrar och de ledde egna band.

År 1961 satte man samman en egen dansorkester, ett riktigt storband bestående av 14 musiker (varav tre civila). Den fick namnet Army Band och framträdde i Folkets Park någon gång då och då under ett tiotal år framöver.

Därmed var presentationen av några boråsorkestrar klar.

Dannikekvinnan

– ett unikt mossfynd

MAGNUS LJUNGE

Mossen är en plats som ända sedan stenåldern varit laddad med föreställningar kopplade till folktro, kosmologi och ideologi. Våtmarken har alltid varit en plats utanför människans vardagliga sfär, sällan besökt, svårtillgänglig och mystisk. I mitten av förra seklet fick torvmossarna en ny betydelse som energikällor. Andra världskrigets energibrist medförde ökad torvbrytning och det är ingen slump att många av de så kallade mossliken och mossfynden kommit i dagen under sent 1930-tal och årtiondet därefter. Händelserna ute på Rydets mosse i Dannike kan alltså placeras in i ett större sammanhang, där samhällsomvandlingar till följd av andra världskriget fått efterverkningar i form av ett unikt historiskt material.

Mossen vid Rydet.

Foto Jan Berg

Bakgrund

Dannikekvinnan återfanns 1942 av några torvarbetare. Fyndet bestod av något som tycktes vara en kista utan lock, kvarlevorna av en människa, en stor mängd tyg- och skinnfragment samt ett mindre antal föremål bland annat en pipa och några mynt. Riksantikvarieämbetet kontaktades av den lokale länsmanen och dagen efter anlände antikvarie Erik Floderus, vars omhändertagande och tolkning av fyndet starkt kommit att prägla vår kunskap och förmedling av Dannikekvinnan.

Floderus tog med sig fyndet till Stockholm, där kroppen analyserades och textilierna genomgick en konservering. Under de kommande åren publicerade han några kortare artiklar om Dannikekvinnan, som han nu döpt fyndet till. Ett namn som levt kvar, trots att det bara säger något om fyndplatsen och inte om kvinnan själv. Dessa texter, varav en finns publicerad i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1944, är i princip det enda som skrivits om detta unika fynd, som är fullt i paritet med den mer kände Bockstensmannen i Varberg.

Dannikekvinnan överfördes sedermera till Borås Museum där fyndet ingick i basutställningarna fram till 2001, då en ny utställning invigdes. Inför arbetet med denna gjordes en hel del insatser och analyser som något vidgat vår kunskap om fyndet. Men ännu återstår många frågor, och en anledning till detta är den något styvmoderliga behandling fyndet fått ända sedan den där sommardagen 1942, då det åter såg dagens ljus.

Vad vet vi

I samband med produktionen av den nya basutställningen gjordes en osteologisk undersökning av benmaterialet. Där framkom att kvinnan i kistan var runt 20 år vid sin död. Hennes kropp visar inga tecken på förslitningsskador till följd av kroppsarbete, men hennes högra skenben har en tydlig böjning samtidigt som höftleden troligen varit aningen snedvriden. Kvinnan har alltså haft ett fysiskt handikapp, som troligen lett till att hon haltade. Detta styrks även av de fantastiska skor av skinn och näver som också låg i kistan. I den högra skons sula finns nämligen ett inlägg för att kompensera kvinnans låghalhet.

Omfattande konservering av det textila materialet genomfördes. Under detta arbete framkom även idéer om vad för typ av plagg det kan ha rört sig om. Enligt denna uppfattning, delvis baserad på de tolkningar som gjordes på 40-talet, kan det ha varit en lång kofta i ylle med foder. Utöver detta finns även fragment av något som tolkats som ett par stickade yllestrumpor.

*Dammikekvinnans
viloplats i
Borås Museum.*

Foto Jan Berg

Vissa av dessa uppfattningar kom dock att ifrågasättas när Textilhögskolans handvävnadsutbildning 2006 genomförde ett analysprojekt på det textila materialet. Arbetet gjordes inom ramen för studenternas utbildning och bestod av en detaljerad fotogranskning av textilierna, som i sin tur låg till grund för rekonstruktionsförslag av det vävda tyget i plagget och strumpornas stickning. Analysen visade att tyget troligen inte var av yppersta kvalitet, utan snarare kan sägas motsvara kvaliteten i allmogekläder vid denna tid. Dessutom visade det sig, vid en provisorisk och uppskattande hoppasning av koftans olika delar, att plagget är av en storlek som är betydligt större än kvinnans kropp. Koftans olika delar har även en skärning som påminner om samtida mansdräkter, exempelvis militära vapenrockar.

Frågor runt fyndmaterialet tenderar ofta överskugga de svar vi hittills fått. Ett av de största bryderierna rör huvudet. Kroppen saknar idag kraniet. Det är spårlöst försvunnet, vilket även var fallet när antikvarie Floderus anlände till mossen 1942. Däremot fanns kvinnans huvudhår kvar i kistan. Efter intervjuer med torvarbetarna avfärdar antikvarien förklaringen om

att huvudet skulle ha följt med in i en torvmaskin och noterar syrligt att det mest sannolika torde vara att kraniet »tillvaratagits» av någon person när kroppen kom i dagen. Ingen dödsorsak finns fastställd och dateringen av fyndet bygger dels på de mynt som fanns i kistan, dels på den kritpipa som även var nedlagd tillsammans med kroppen. Utifrån detta kan kroppens placering i mossen dateras till tidsperioden mellan slutet av 1670-talet och 1720. Således ett spann på 40–50 år, som givetvis minskar möjligheterna att finna kvinnans identitet i exempelvis domböcker. Vi kan därför inte med säkerhet säga något om vem denna kvinna var eller hur hon dog, vilket också gör spekulationerna om varför hon begravdes i en mosse högst osäkra.

Vem är hon?

Detta hänger samman med en rad märkliga omständigheter kring hur fyndet behandlats genom åren. För det första grävdes kroppen upp på ett omilt sätt av torvarbetarna – när Floderus anlände beskriver han hur likdelar och kläder »voro starkt omrörda». Men inte heller Floderus genomför någon noggrann arkeologisk undersökning av platsen. Den enda information vi har från fyndtillfället är Floderus beskrivning i text, samt en blyertsskiss gjord över kroppen och kistan sedan »lösa delar avlägsnats». Inga foton finns bevarande

I det material som idag existerar finns förvisso en relativt stor mängd läderfragment, men att utifrån materialets skick kunna avgöra vad dessa en gång utgjort är enligt Riksantikvarieämbetets expertis mycket vanskligt. Vi kan heller inte få någon detaljerad bild över hur kroppen var placerad, hur kläderna var placerade eller om alla småföremålen verkligen låg i den läderpung som idag är försvunnen.

Vi kan diskutera varför människor uteslöts från den kristna begravningsriten och nedlades i en mosse. Kvinnan i mossen var på något sett annorlunda, antingen i livet eller genom sin död. Och att mossar användes som begravningsplats för avvikande individer finns det exempel på i lagdokument och domböcker. Att det skulle röra sig om ett brott ter sig osannolikt eftersom man här verkligen begravt henne. Man har tagit sig tid att placera kroppen i en kista och bemödat sig med att bifoga flera föremål, troligen i rädsla för hemsökelse.

Avslutningsvis kan sägas att vissa frågor kommer vi troligen aldrig få svar på. Men ställer vi rätt frågor till detta fyndmaterial kan vi berätta en annorlunda historia från den sena stormaktstidens Sjuhärad. En historia om en ung kvinna, som på ett eller annat sätt bröt mot normen och förvisades från kyrkogården efter sin död.

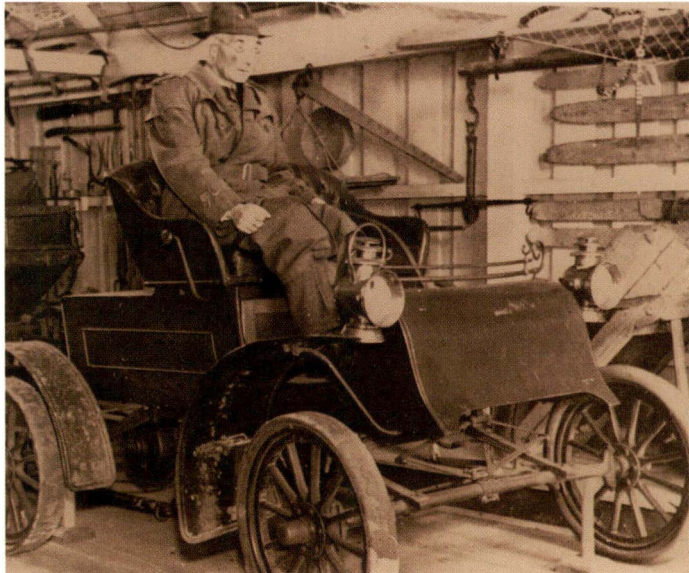
Automobilen Norden

– en av bygdens äldsta

THOMAS CLAESSON

I »Svenskt Billexikon – All Världens Bilmärken 1885–1969» kan man läsa att ett exemplar av Norden överlevt och fortfarande fungerar. Detta måste vara den bil som De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening äger och som förvaras på Borås Museum. Den skänktes 1934 av första ägaren disponent Axel Carlsson, Torsbo, Gällstad. På bilen finns fortfarande hans namnskylt av äkta silver.

Bilen är komplett och i mycket gott skick. Baktill finns en skylt med texten »Södertelge Verkstäder, 1906, No. 13». Det är alltså 1906 års modell och det trettonde exemplaret som levererades. På bilen finns texten »Northern» på fotstegen. Mässingslyktorna är tillverkade av »Dietz», ett företag i New York.

*»Northern»
uppställd i
redskapsboden
i Ramnaparken
1946.*

*Vid styrspaken
Gustaf Hjelm.*

Aktiebolaget Södertelge Verkstäder började 1901 importera de tyska bilarna Kühlstein, Ducomobile, NAG och Protos. Dessa såldes i Sverige under namnet Helios. Ett patent köptes av Kühlstein i Berlin och Södertelge Verkstäder fick därmed tillverkningsrätt i Sverige, Norge, Danmark, Finland och Ryssland. Den första automobildroskan var en Ducautomobil i Stockholm 1901.

Året därpå utvidgade man sitt program men ett nytt amerikanskt bilmärke. Företaget »Northern Manufacturing Co.» i Detroit hade grundats 1902 av ingenjörerna J. D. Maxwell och C. B. King som tidigare hade varit anställda hos Oldsmobile.

Från början var det också meningen att Södertälje-företaget bara skulle importera chassier och motorer från Northern. Karosserna skulle tillverkas lokalt, men verksamheten kom aldrig igång. Eventuellt kan några bilar ha monterats ihop av Södertelge Verkstäder men det mest troliga är att samtliga Norden importerades från USA i färdigt skick.

Bilens prestanda

De bilar som såldes i Sverige var Northernns tvåsitsiga öppna modeller med en encylindrig fyrtaktsmotor på cirka sex hästkrafter. Bilen har en centralt placerad kedja som driver bakaxeln; den har två växlar framåt och backväxel. Totalvikten är 450 kilogram och toppfarten 30 kilometer per timme. Den hade modellbeteckningen Typ 1 och kunde utrustas med ett bakåtvänt extrasäte för två personer.

Bilen var snarlik Oldsmobile »Curved Dash», världens första massproducerade bil. I USA kallades den för Silent Northern eftersom den var något tystare än andra bilar på den tiden.

I en folder presenterade Södertelge Verkstäder sin amerikanska bil. Där kunde man läsa:

Norden Typ 1 är så solidt och kraftigt byggd, att den kan användas på de sämsta skogsvägar. Den är så lätt manövrerbar, att den kan användas på de mest folkuppfyllda och trånga gator. Den lämpar sig äfven utmärkt för långturer genom sin tillförlitlighet och stora gasolje- eller benzinförråd, den fordrar icke större skötsel än att man kan gifva sig ut på långtur, utan att särskild förare medföljer.

Motorns igångsättning sker från sätet. Motorn är försedd med en anordning, som gör, att den icke kan slå back och vricka handleden på en oförsiktig igångsättare, hvilket eljest kan ske.

Man får också veta att bränsletanken rymmer 26 liter, att det räcker till 25 miles körning, om väglaget är bra, och att drivmedelskostnaden, »beroende på den utmärkta förgasaren», stannar vid två öre per kilometer.

Denna första modell ersattes 1904 av en bil med motorhuv och liggande tvåcylindrig motor. 1906 ändrade företaget namn till »Northern Motor Car Co.» och samma år konstruerade King en bil med fyrcylindrig motor.

År 1905 var priset för en tvåsitsig modell 3 375 kronor; den firsitsiga kostade 3 500 kronor.

Företaget avvecklas

Eftersom Sverige vid den här tiden inte var moget för automobiler blev Södertelge Verkstäders automobilavdelning olönsam och avvecklades 1906. Vår bil är från detta år och måste därför vara en av de sista som levererades. Södertelge Verkstäder fortsatte att tillverka järnvägsvagnar och även några flygplan.

I 1914 års minnesskrift står följande:

Oaktat det erkännande dessa bilar tillvunno sig, motsvarade det ekonomiska utbytet emellertid icke förväntningarna och då utsikter till mera givande tillverkningar funnos på andra håll, upphörde bolaget med tillverkningen samt realiserade lagret 1906.

Bilhandlaren Gustaf Hjelm i Borås började 1946 att forska i bilens ursprung. Han hade telefonsamtal med den gamle ägaren Axel Carlsson, som då var bosatt i Ulricehamn. Disponent Carlsson berättade att han hade köpt bilen direkt från Södertälje år 1910.

En omlackering av bilens stänkskärmar gjordes 1976 och nya däck anskaffades. I övrigt är föreningens bil orenoverad, så när som på det arbete som utfördes 2006 när bilen startades för första gången på ett halvsekel.

*Veteranbils-
entusiasterna
Anders Elmgren
och
Lars Johansson
startade bilen
2006.*

Hilda Boströms miniatyrer i dragant

SVEN H G LAGERSTRÖM

Under hösten 2006 pågick på Borås Museum en utställning med benämningen *Udda saker*. Man hade som namnet antyder plockat fram just några lite udda föremål ur gömmorna och dessa fick nu allmänheten tillfälle att beskåda.

När utställningen pågått några veckor fick jag en förfrågan om jag ville välja ut något av föremålen och prata lite om det och dess bakgrund. Jag tog en extra titt på utställningen och fastnade nästan omedelbart för en liten glasmonter med ett tiotal figurer i folkdräkt och grupperade bakom en spinnrock.

Hilda Boströms miniatyrer i dragant stod det på en liten skylt. Bredvid mig stod en dam och jag hörde henne fråga sitt sällskap: Vem i hela världen var Hilda Boström och vad är dragant? Hon fick inget svar men jag beslöt mig för att »söka sanningen». Föredraget fick bestå av de ställda frågorna, kompletterade med »Vad betyder egentligen miniatyr?»

Boström

Sanningen att säga hade jag träffat på Hilda Boström genom hennes brors berömda dagböcker, »De boströmska almanackorna». Ordet dragant hade jag stött på i något sammanhang, men var? Och miniatyr, det är väl vilken småsak som helst, eller ...

I Uddevalla bodde i slutet av 1700-talet en familj med namnet Boström. År 1789 födde frun i familjen Boström en son, som fick namnet Fredrik.

Den unge Boström visade sig ha fallenhet för det konstnärliga och fick tidigt börja som lärling hos en sockerbagare, en som »bor i staden och bakar kakor mest hela dagen», som det heter i visan. Lärlingstiden varade i tre, fyra år och sedan gällde det att vandra omkring som gesäll, ofta lika länge.

Hilda Boströms miniatyr i dragant.

Foto Jan Berg

Till Borås anlände Fredrik Boström i början av 1800-talet och startade tidigt en egen bagerirörelse. Han var en mästare på att trola fram bakelser, tårtor och mycket annat gott, ofta med vidunderliga dekorationer. Man åt inte på konditori på den tiden utan bakverken transporterades, väl inslagna, med gågossar runt om till kunderna. Ofta rörde det sig om långa sträckor utanför stadens »hank och stör» och det är väl bara att hoppas att emballaget var väl tilltaget.

Den skicklige sockerbagaren fick många vänner, såväl genom sitt charmanta sätt som för sina fina skapelser. Den kände köpmannen Wullf hade flera döttrar och en av dem, Hedvig, eller Hedda som hon kallades, föll för både sockerbagaren och hans bakverk.

Bröllopet stod den 1 juni 1815 och de unga två fick med åren två pojkar och tre flickor. En av de senare var just Hilda, som föddes den 21 maj 1822. Detta var ett mörkt år i Borås stads historia. Hela staden brann och för de flesta invånarna gällde det att starta på nytt. Även familjen Boström drabbades naturligtvis.

Fem år senare, 1827, var katastrofen åter ett faktum. Både bostad och bageri blev lågornas rov.

Familjen hade fått många vänner i Borås. Deras hem stod alltid öppet och ansågs av många som det mest gästfria i hela staden. I nöden prövas

vänner, och har man många, blir hjälpen större. Fredrik Boström kunde snart bygga en ny fastighet i kvarteret Pegasus, som idag begränsas av Åsbogatan, Allégatan, Bäckegränd och Österlånggatan.

Hilda gick i faderns fotspår och blev även hon sockerbagare eller rättare sagt sockerbagerska. Från fadern hade hon ärvt den konstnärliga ådran och skulle snart överträffa honom vad yrkesskickligheten beträffar. Särskilt hennes dekorationer var berömda och några ställdes t o m ut i kungliga huvudstaden.

Höjdpunkten i Hilda Boströms liv måste ha inträffat 1863. Vi hade fått järnväg dragen mellan Borås och Herrljunga och stationen, som senare kom att kallas Borås Öfvre, skulle invigas av självaste majestätet Karl XV. När tåget närmade sig en viss punkt belägen norr om staden, avfyrades en stor raket och alla väntade andaktsfullt. Hela stan var på fötter, det var ju inte var dag man hade så fint främrat.

Vid den bankett som gavs till konungens ära var bordet prytt med en modell av såväl stationsbyggnaden som lok och vagnar. Och naturligtvis var det Hilda Boström som hade skapat alltsammans. Kungen blev så förtjust att han helt sonika sa: »Den där skall med till slottet! Därmed basta!» Om detta är en skröna eller inte, är oklart. »Järnvägsmodellen» har jag förgäves sökt uppgifter om hos slottsförvaltningen. Man saknar information och tidens tand har gjort sitt åt det berömda konstverket.

På ålderns höst brukade Hilda prata om hur bra hon trivdes i hemmet. »Då va la tur att ja'nte ble gefter för då hade ja ju vart tvongen te å flötta.»

Hilda blev äldst av alla syskonen och dog inte förrän den 12 december 1903, 81 år gammal. Hon efterlämnade en förmögenhet på inte mindre än 30 000 kronor, en ansenlig summa på den tiden.

Miniatyrerna

Så var det där med de små miniatyrerna. Längst uppe i nordvästra hörnet av Spanien ligger provinsen Galicien som gränsar till norra Portugal. Halvön brukar kallas den pyreneiska men ibland även den iberiska. Det senare namnet har den efter den befolkning, ibererna, som bodde där sedan urminnes tider.

När romarna något hundratal år före vår tideräkning erövrade landet, tog de till sig en del av de ord som talades av ibererna och latiniserade dem. I Galicien fann de en flod som rinner upp i sandstensbergen, flyter söder ut och viker sedan av västerut och mynnar i Atlanten. De frågade de infödda om flodens namn och fick till svar Mineo, kompletterat med orden att det betyder »den som är röd». Troligen är det sandstenen i bergen vid källan som gör att floden ibland uppfattas som just röd.

Miniatyr ur Skaramissalet, 1100-talet.

Skara Stifts- och Landsbibliotek.

Romarna tog med sig ordet hem och skrev det som Mineus. När man blandade färg med röd cinnober kallades denna minium, »den röda». Detta ord vandrade under århundradena upp genom Europa och fick hos oss ge namn åt rostskyddsfärgen mönja, på fornsvenska menia, senare minya.

Av minium bildades på latin verbet miniare, »betryka med rödfärg». När medeltidens munkar skapade sina bokverk, färgade man ofta första bokstaven i varje kapitel med just denna färg. Sedan smög man in små teckningar i samma färg mellan spalterna och i marginalerna. Dessa kallades »miniatura». Just litenheten förknippades med ord som minus, minimum, m fl, som hade med mindre att göra, ord som dock inte alls är besläktade.

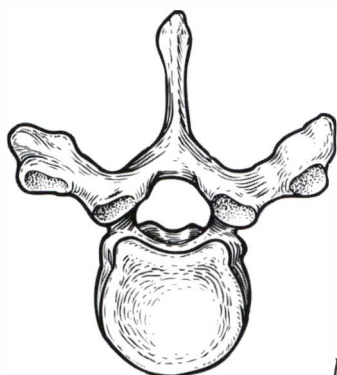
Så glömde man att det var färgen som var huvudsaken och då kunde teckningarna få vilken färg som helst och ordet miniatura började användas om småsaker i allmänhet.

Dragant

Draganten, vad är det för ett konstigt ord? Materialet dragant, som flitigt användes inom konditoryrket långt in på 1900-talet, är en gummiliknande massa som består av socker, krita och ett växtämne som gett massan dess namn.

Ämnet fås ur en låg buske som växer i Turkiet och Mellanöstern. Ämnet exporterades till det forna Egypten, där det användes vid balsameringen av mumier. Huvudnamnet är Astragalus och har en lite makaber bakgrund.

En blomliknande ryggkota.

De gamla grekerna hade för vana att göra processen kort med besegrade fiender som de inte kunde använda för annat ändamål. De högg helt enkelt huvudet av dem. Därvid blottades den kotpelare som bär upp huvudet och bortsett från blod och köttslamsor framträdde kotorna som mjölkvita stjärnliknande formationer. Av det grekiska ordet för stjärna, aster, (som vi känner igen i vårt eget ord asterisk, »liten stjärna») och gala, grekiska för mjölk, bildade man Astrágalos. Växten påminde om den blottade halskotan och fick namn därefter. Dessutom lyser innehållet i fröbaljorna igenom och bildar ett stjärnliknande mönster på utsidan.

Den här aktuella växten har som artnamn *Tragacantha*. Också detta har sin historia. När växtsaften pressas ut, kommer först en tjock, korvformad massa. Liksom när man pressar kaviar eller tandkräm ur en tub och drar tillbaka tuben, blir resultatet lätt att sista biten blir lite smalare. Samma sak med den urpressade växtmassan. När den torkar, kröker den sig en aning. Den har då liknats vid ett horn på en getabock, tragös på grekiska. Växten har små fina blommor, anthos på grekiska, och stjälkarna har taggar, något som i växtsammanhang brukar återspeglas i ett litet »ak», tagg, spets, o dyl.

Av dessa tre delar, tragös, ak och anthos, bildade man namnet *Tragacanthos* som senare blev *Tragacantha*. Ordet drogs samman till tragant och när vi, förmodligen via holländsk förmedling, stiftade bekantskap med det, hade stavningen blivit dragant.

Så växten som påminner om avhuggna huvuden, har taggar och blommor, samt avger en saft som i torkat tillstånd liknar bockhorn, är grunden för det ämne som Hilda Boström använde i sina verk.

DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENING

VERKSAMHET 2005 OCH 2006

Styrelsen för De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening avger följande berättelse för 2005 (förkortad version).

Styrelse

Styrelsen har haft följande sammansättning:

ordförande	Lennart Wasling	Borås	2005-06
vice ordf.	Iréne Arvidsson	Borås	2004-06
skattmästare	Rolf Eriksson	Brämhult	2004-06
sekreterare	Lennart Lindhagen	Marbäck	2005-07
ledamöter	Örjan Hill	Varnum	2004-06
	Holger Sandin	Od	2005-07
	Ingrid Strömvall	Borås	2004-06
	Göran Weiler	Torestorp	2005-07
	Anita Widell	Sandhult	2004-06
	Carola Östmark	Liared	2005-07.

Stadgeändring

Föreningens stadgar har justerats. Ändringarna är huvudsakligen en allmän modernisering. Dessutom fastställdes att ledamöter i styrelsen inte nödvändigtvis måste representera alla härader, då detta länge ansetts omöjligt att efterleva. Beslut om ändring har tagits på stämmorna 2004 och 2005; ändringen är därmed giltig.

Medlemmar

Vid årets slut hade föreningen 485 betalande huvudmedlemmar (varav 20 föreningar och företag), 146 familje- och 15 ständiga medlemmar. Bibliotek och andra institutioner som regelbundet köper årsboken har ej medräknats.

Årsavgiften har varit 150 kronor för huvudmedlem och 50 kronor för familjemedlem.

Programverksamhet

Föreningens egen programverksamhet är avsedd att komplettera museets. Årets medlemsutflykt gick till den medeltida borgen Öresten i Mark och leddes av museichef Jan Johansson, Lödöse museum.

Utöver ovan nämnt föredrag vid stämman har föredrag hållits av stadsantikvarien Fredrik Hjelm om industrimiljöer i Borås och av bibliotekarien Sven-Olof Ask om västgötalitteratur. Ett berättarcafé har letts av Inger Widhja.

Föreningen har också medverkat med bokbord vid spelmansstämma, hantverksdag och julmarknad i Ramnaparken samt vid antikmässa på Åhaga. Genom dessa arrangemang har några nya medlemmar knutits till föreningen och en del böcker sålts.

Årsbok, tema Bollebygd

Som tema för föreningens 49:e årsbok, och det sista bland häraderna i Sjuhäradsbygden, valdes Bollebygd. Ett femtontal personer medverkade generöst som författare och fotografer. De bidrog till att boken rönt så stor uppskattning att upplagan glädjande nog nästan direkt tog slut. Kostnader för produktion, tryckning och distribution har hållits på mycket låg nivå.

Redaktionskommittén har bestått av Bertil Larsson, Margaretha Persson, Iréne Arvidsson och Lennart Wasling, med den senare som redaktör.

Bidrag

Från Stiftelsen FöreningsSparbanken Sjuhärad erhöll föreningen 30 000 kronor till årsboken.

Från Borås stad har ett kulturbidrag om 5 000 kronor beviljats.

*Bengt Östmark,
Lena Gustafsson och
Christina Backlund.*

Förtjänstplakett

Föreningens förtjänstplakett i silver utdelades till Christina Backlund, Borås och Lena Gustafsson, Dalsjöfors för deras arbete med folkdräkter samt till Bengt Östmark, Liared för hans arbete med skriftserien *Känn sjuhäradsbygden*, ordförandeskap i Västergötlands Fornminnesförening m.m.

Överföring till Borås Museum

Från museet har påpekats, att de kommande anslagen inte räcker för att renovera och skydda de samlingar föreningen äger och än mindre modernisera presentationen av dem. Ökande kostnader för energi och IT tär också på budgeten. Museichefen har därför begärt ett bidrag från föreningen.

Föreningen har överfört 100 000 kronor till museet av föregående års återförda pensionsmedel. Från föreningen framfördes samtidigt önskemål om att det tydligare, t. ex. i entréerna, ska framgå att det är vår nu mer än hundraåriga förening som äger mycket av samlingar och byggnader, och att föreningen alltså samverkar med Borås Museum och Textilmuseet.

Styrelsen för De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening avger följande berättelse för 2006 (förkortad version).

Styrelse

Styrelsen har haft följande sammansättning:

ordförande	Lennart Wasling	Borås	2006-07
vice ordf.	Iréne Arvidsson	Borås	2006-08
skattmästare	Rolf Eriksson	Brämhult	2006-08
sekreterare	Lennart Lindhagen	Marbäck	2005-07
ledamöter	Holger Sandin	Od	2005-07
	Ingrid Strömvall	Borås	2006-08
	Göran Weiler	Torestorp	2005-07
	Anita Widell	Borås	2006-08
	Carola Östmark	Liared	2005-07.

Medlemmar

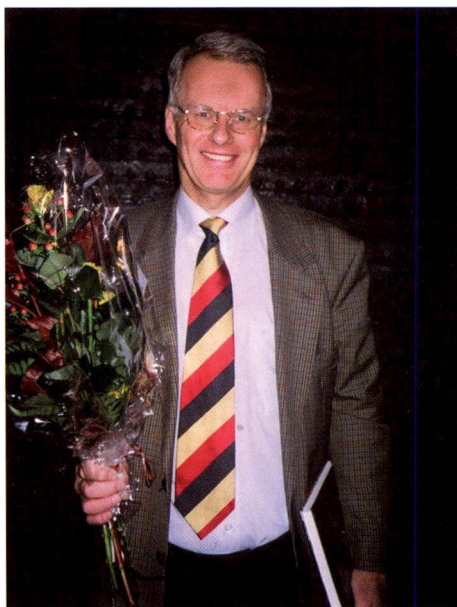
Vid årets slut hade föreningen 464 betalande huvudmedlemmar (varav 15 föreningar och företag), 142 familje- och 15 ständiga medlemmar. Bibliotek och andra institutioner som regelbundet köper årsboken har ej medräknats.

Årsavgiften har varit 150 kronor för huvudmedlem och 50 kronor för familjemedlem.

Förtjänstplakett

Vid föreningsstämman 2006 beslutades att föreningens förtjänstplakett i fortsättningen endast ska delas ut i en enda valör; tidigare fanns guld, silver och brons. Nya plaketter har inköpts under året.

Föreningens förtjänstplakett för 2006 tilldelades Pehr Zethelius, Länghem för hans arbete med Torpa stenhus. Utdelningen ägde rum vid höstmötet.

Pehr Zethelius

Personalresa

Till en studieresa för museipersonalen till Köpenhamn har styrelsen beviljat ett bidrag på 5 000 kronor.

Programverksamhet

Årets medlemsutflykt gick till Marbäck med vandring längs de gamla ridvägarna. Arrangemanget leddes av Lennart Lindhagen, som är väl bekant med bygden. Vid höstmötet höll förra landsantikvarien Karin Rex Svensson ett föredrag om Vitteneguldet.

Borås museums höstutställning *Udda saker* bestod av föremål från samlingarna som museets personal och föreningens styrelseledamöter valt ut och beskrivit.

Föreningen har också medverkat med bokbord vid spelmansstämma, hantverksdag och julmarknad i Ramnaparken.

Ekonomi	2005	2006
Resultaträkning		
<i>Intäkter</i>		
Medlemsavgifter	78 200	73 800
Gåvor	400	1 650
Bidrag, Borås stad	5 000	
Bidrag, Stift. FöreningsSparbanken	30 000	
Bokförsäljning	31 628	6 808
Avkastning från stiftelser	12 047	9 620
Finansiella intäkter & räntor	5 000	216
Extraordinärt underskott	100 000	
	262 275	92 505
<i>Kostnader</i>		
Administration, revision	4 250	4 250
Styrelsen, resor	1 209	2 106
Arrangemang & uppvaktningar	10 466	6 950
Utskick	14 985	8 313
Årsbok, tryckkostnad	93 438	
Förtjänstplaketter, inköp		14 430
Bankavgifter	569	577
Överföring till Borås Museum	100 000	
Årets rörelseöverskott	37 358	55 879
	262 275	92 505
Balansräkning		
<i>Tillgångar</i>		
Kassa & plusgiro	6 605	20 488
Bank	116 695	135 996
Fordringar, stiftelser ¹⁾	451 397	494 092
Fordringar, övrigt	20 000	
Museiföremål	1	1
Fastigheten Hökerum 1:33	1	1
Byggnader i Ramnaparken	1	1
Inventarier	1	1
	594 701	650 580
<i>Skulder och Eget kapital</i>		
Skulder	9 325	9 325
Eget kapital	585 376	641 255
	594 701	650 580

¹⁾ Merparten av föreningens tillgångar förvaltas tillsammans med stiftelserna; därav denna fordran.

Denna upplaga av DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENINGIS årsbok är den 50:e i ordningen. Tillsammans innehåller serien ett oslagbart stycke lokalhistoria inom en mängd områden.

Temat är denna gång Borås stad. Här presenteras 1700-talsmålaren P A Hall, vars miniatyrer avbildas på omslaget. Han brukar räknas som den mest kände boråsaren genom tiderna. Men vi presenterar också en vetenskapsman som kan göra honom rangen stridig, astronomen Oskar Backlund. Lokalt ganska okänd, men han har gjort en insats av världsklass.

Efterkrigstidens dansande till jazzorkestrar beskrivs i en omfattande artikel. Det är ett område som satt obetydliga spår i tidningar eller arkiv. Därför känns det viktigt att kunna erbjuda en dokumentation av denna kulturyttring.

